

Bouvard a Pécuchet

Gustave Flaubert

Městská knihovna v Praze

půjčuje

knihy, audioknihy,
obrazy, deskové hry...

nabízí prostory pro

samostatné studium,
skupinová setkání,
přednášky, konference...

poskytuje online služby

e-knihy, digitalizované dokumenty,
přednášky, kurzy...

pořádá

autorská čtení, přednášky,
koncerty, filmové projekce,
akce pro děti...

podporuje tvoření v kreativních dílnách

DOK16 pro práci se dřevem a papírem
Atelier pro šití a vyšívání

Suterén pro 3D tisk, knižní vazbu, kaligrafii a pyrografii

mlp.cz
e-knihovna.cz
knihovna@mlp.cz
facebook.com/knihovna

Bouvard a Pécuchet
aneb

Byli jednou dva písaři

Gustave Flaubert

Přeložila Věra Smetanová

Znění tohoto textu vychází z díla [Bouvard a Pécuchet](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Odeon v Praze v roce 1974. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

Podle [předlohy](#) z fondu [Moravské zemské knihovny v Brně](#).

§

Text díla (Gustave Flaubert: Bouvard a Pécuchet), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora-Nevyžívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 13. 5. 2022.

OBSAH

I.....	6
II.....	23
III.....	54
IV.....	89
V.....	118
VI.....	139
VII.....	166
VIII.....	176
IX.....	217
X.....	252
Závěr.....	284
Ediční poznámka.....	289

I

Bylo třiatřicetistupňové vedro a Bourbonský bulvár byl úplně pustý.

O kousek níž se táhla přímka Svatomartinského průplavu, uzavřeného dvěma stavidly, s vodou jako inkoust. Uprostřed stála loď plná dříví a na srázném břehu dvě řady sudů.

Za průplavem, mezi domy oddělenými ohradami, byly jako vykrojeny ultramarínové kusy vysokého čistého nebe, bílá průčelí, břidlicové střechy a žulové nábřeží oslňovaly odleskem slunce. Horkým vzduchem se zdaleka nesl nejasný hluk; a všechno bylo jako ospalé nedělní nečinností i tesknotou letních dnů.

Objevili se dva muži.

Jeden přicházel od Bastily, druhý od Botanické zahrady. Ten větší v plátěných šatech šel s kloboukem v týle, s rozepjatou vestou a s kravatou v ruce. Menší, jehož tělo se ztrácelo v kaštanovém redingotu, skláněl hlavu pod čepicí se špičatým štítkem.

Když došli doprostřed bulváru, usedli v touž chvíli na touž lavičku.

Aby si otřeli čelo, sejmuli klobouky a položili je vedle sebe; a malý muž spatřil vepsáno v klobouku svého souseda: Bouvard; ten zas snadno rozluštil v čepici podivína v redingotu jméno Pécuchet.

„Vida,“ řekl, „měli jsme stejný nápad vepsat si jméno do klobouku.“

„Inu ano, mohli by mi čepici v kanceláři vzít!“

„Jako mně, jsem taky úředník.“

Tu na sebe pohlédli.

Bouvardovo přívětivé vzezření ihned Pécucheta okouzlo.

Jeho modravé oči, stále přimhouřené, usmívaly se v ruměném obličejí. Kalhoty se širokým zapínáním, které se varhanily dole na střevících z bobří kůže, mu pevně obepínaly břicho, až se mu

košile nad pasem nadouvala; a jeho světlé vlasy přirozeně zvlněné do lehkých kučer působily jaksi dětsky.

Neustále špulil rty, jako by si slabounce pohvizdoval.

Pécuchetova vážná tvář Bouvarda udivila.

Vypadal, jako by nosil paruku; protáhlou lebku mu pokrývaly černé a ulízané pramínky vlasů. Jeho obličej měl vlastně jen profil, neboť nos mu sahal hodně nízko. Nohy v trubkách z hladké vlněné látky nebyly úměrné k délce trupu a hlas měl silný, dutý.

Najednou zvolal:

„Takhle na venkově by bylo pěkně!“

Ale předměstí, podle Bouvarda, bylo hrozné pro ten hluk z hospod. Pécuchet soudil také tak. Marná věc, velkoměsto jej začínalo unavovat. Bouvarda taky.

A jejich oči bloudily po hromadách stavebního kamene, po špinavé vodě, na níž plavala otep slámy, po továrním komínu trčícím na obzoru; z odpadových rour stoupaly odporné výpary. Obrátili se na druhou stranu. Tu měli před sebou zdi obecních sýpek.

Opravdu (a Pécuchet tím byl překvapen), člověku je na ulici ještě větší horko než doma!

Bouvard ho vybídl, aby si svlékl redingot. On si vůbec nic nedělá z toho, co tomu lidé řeknou!

Tu vrávorál po chodníku nějaký opilec; a zmínka o dělnících přivedla řeč na politiku. Byli stejných názorů, třebaže Bouvard byl trochu liberálnější.

Na dláždění zahrčela kola, zvířil se prach: tři fiakry ujížděly směrem k Bercy a vezly nevěstu s kyticí, měšťany v bílých nákrčnicích, dámy zabořené do sukní až k podpaží, dvě tři družičky, jednoho studenta. Pohled na svatbu přiměl Bouvarda a Pécucheta k rozhovoru o ženách; prohlásili o nich, že jsou lehkovážné, hašteřivé a tvrdohlavé. Přesto jsou často lepší než muži; jindy jsou horší. Zkrátka je lépe obejít se bez nich; proto Pécuchet zůstal svobodný.

„Já jsem vdovec,“ řekl Bouvard, „a bezdětný!“

„Třeba je to pro vás štěstí? Ale samota nakonec taky omrzí.“

Pak se u kraje nábřeží objevila lehká holka s vojákem. Bledá, černovlasá a podobaná od neštovic; opírala se o vojákovu paži, táhnouc za sebou sešlapané střevíce a pohupujíc se v bocích.

Když poodešla, Bouvard si dovilil neslušnou poznámku. Pécuchet se prudce začervenal, a nejspíš aby se vyhnul odpovědi, ukázal očima na kněze, který se k nim blížil.

Páter krácel pomalu stromořadím ubohých mladých jilmů vroubících chodník a Bouvard, jakmile mu zmizel třírohý klobouk z očí, prohlásil, že se mu ulevilo, protože nenávidí jezuity. Pécuchet je ovšem neomlouval, ale k náboženství choval přece jistou úctu.

Zatím se začalo smrákat a naproti vyťahovali žaluzie. Chodců přibývalo. Odbíjelo sedm hodin.

Řeč jim plynula jako voda, od poznámek k anekdotám, od filozofických úvah k osobním názorům. Pomluvili silniční správu, tabákovou režii, obchod, divadla, naše námořnictvo a lidský rod vůbec, jako muži, kteří zakusili velká protivenství. Jeden naslouchaje druhému, nalézali již zapomenuté části sebe sama. A třebaže měli věk naivních dojetí za sebou, cítili novou radost, jakési rozjaření, kouzlo počínající náklonnosti.

Dvacetkrát vstali, zas si sedli a přešli celý bulvár od horního stavidla k dolnímu, pokaždé se chtěli rozejít a neměli k tomu sil, byli jako očarováni.

Přece jen se začali loučit a drželi se za ruce, když Bouvard najednou řekl: „Poslyšte, co kdybychom šli spolu na večeři?“

„Taky mi to napadlo,“ odpověděl Pécuchet, „ale neměl jsem odvahu vám to navrhnout!“

A dal se dovést do malé hospůdky proti radnici, kde prý se dobře sedí.

Bouvard objednal večeři.

Pécuchet se bál koření, že by ho mohlo pálit v žaludku. To dalo podnět k lékařské rozprávce. Pak velebili přednosti různých věd:

co věcí k poznávání, co výzkumů... kdyby měli čas! Bohužel musí vydělávat, a to jim zabírá čas; a úžasem zvedli paže, málem se přes stůl objali, když zjistili, že oba jsou písaři, Bouvard v obchodním domě, Pécuchet na ministerstvu námořnictví; to mu však nebrání, aby každý večer nevěnoval chvilku studiu. Měl zaznamenány chyby v Thiersově díle a mluvil s největší úctou o jistém profesoru Dumouchelovi.

Bouvard vynikal zas po jiných stránkách. Jeho vlasový řetízek u hodinek a způsob, jímž míchal majonézu, prozrazovaly starého zkušeného světáka; když jedl, měl cíp ubrousku pod paží a vykládal přitom věci, kterým se Pécuchet musel smát. Byl to zvláštní smích, jediný, velmi hluboký tón, stále stejný, opakovaný po dlouhých přestávkách. Bouvard se smál krátce, zvučně, odkrýval přitom zuby, třásl rameny a hosté se po něm ohlíželi až ode dveří.

Když dojedli, šli na kávu do jiného podniku. Pozoruje plynové hořáky, nařikal Pécuchet nad bezuzdným přepychem, pak odstrčil pohrdavým posuňkem noviny. Bouvard byl v té věci shovívavější. Miloval všechny spisovatele vůbec a v mládí měl herecké sklony.

Chtěl předvést ekvilibristické kousky s tágem a dvěma kulečnickovými koulemi, jaké dělával jeho přítel Barberou. Koule stále padaly, kutálely se po podlaze mezi nohama hostí, ztrácely se až bůhvíkam. Číšník pokaždé vstal a po čtyřech lezl za nimi pod lavice, ale nakonec si začal stěžovat. Pécuchet se s ním pustil do sporu; přišel kavárník, ale Pécuchet ani nevyslechl jeho omluvy, a dokonce se pohrdavě vyjádřil o tom, co tam podávají.

Pak navrhl, aby zakončili večer v klidu u něho v bytě, bydlí ne-daleko, v ulici sv. Martina.

Sotva vstoupil, navlékl si barchetovou kazajku a provázel hosta bytem.

Jedlový psací stůl, stojící přesně uprostřed, překážel svými rohy; a všude kolem, na políčkách, na třech židlích, na starém křesle a v koutech se válely bez ladu a skladu svazky *Roretovy Encyklopedie*,

Příručka magnetizéra, jeden svazek Fénelona, staré knížky a hromady papíru, dva kokosové ořechy, různé medaile, turecký fez a mušle, které Dumouchel přivezl z Le Havru. Vrstva prachu tvořila sametový povlak na stěnách kdysi žlutě malovaných. Kartáč na boty ležel na pelesti postele, z níž viselo prostěradlo. Na stropě bylo vidět velkou černou skvrnu od čoudící lampy.

Bouvard prosil, aby směl otevřít okno, byl tam jistě špatný vzduch.

„Papíry by uletěly!“ vykřikl Pécuchet, který měl navíc ještě strach z průvanu.

Přesto lapal po dechu v té komůrce od rána rozpalované břídlíčovými taškami na střeše.

Bouvard mu řekl:

„Na vašem místě bych svlékl tu flanelovou vestu!“

„To tak!“

A Pécuchet sklonil hlavu poděšen představou, že by už neměl svou zdravotní vestu.

„Pojďte mě vyprovodit,“ dodal Bouvard, „vzduch venku vás osvěží.“

Pécuchet se zas obul, mumlaje:

„Na mou duši, vy jste mi učaroval!“

Ačkoli to bylo daleko, doprovodil jej až domů, na roh Béthunské ulice proti mostu Tournelle.

Bouvardův pokoj, pěkně čistý, s hustými bavlněnými záclonami a mahagonovým nábytkem, měl balkón s vyhlídkou na řeku. Zdobily jej dvě věci: likérová souprava na komodě a kolem zrcadla daguerrotypy představující přátele; v alkovně visel olejový obraz.

„Můj strýc!“ řekl Bouvard.

A svícnem, který držel v ruce, posvítíl na jakéhosi pána.

Ryšavé licousy mu rozšiřovaly obličej a nad čelem se mu kadeřila kštice. Byl až po uši zabořen do vysokého nákrčníku a do tří límců: do límce od košile, od sametové vesty a od černého fraku.

Na náprsnice byly namalovány brilanty. Oči se mu úžily k lícním kostem a usmívaly se trochu uštěpačně.

Pécuchetovi uklouzlo:

„Člověk by ho pokládal spíš za vašeho otce!“

„Je to můj kmotr,“ odpověděl Bouvard lhostejně a dodal, že jeho křestní jména jsou František Diviš Bartoloměj. Pécuchetova jména byla Justin Roman Cyril – a oba byli stejně staří: sedmačtyřicet let. Tato shoda je potěšila, ale překvapila, neboť jeden druhého pokládali za mnohem staršího. Pak blahořečili Prozřetelnosti, že dovede někdy tak jedinečně věci zařídit.

„Vždyť kdybychom prve nešli na procházku, nemuseli jsme se do smrti potkat!“

Ještě si řekli adresy svých zaměstnavatelů a popřáli si dobrou noc.

„Nechod'te k děvčatům!“ křikl Bouvard dolů ze schodiště.

Pécuchet sestupoval po schodech a na šprým už neodpověděl.

Nazítří volal ve dvoře bratří Descambosů, alsaské plátno, ulice Hautefeuille č. 92, nějaký hlas:

„Bouvarde! Pane Bouvarde!“

Ten vystrčil hlavu vyhlídkou v okně a spatřil Pécucheta, který začal ještě hlasitěji volat:

„Odložil jsem ji a neonemocněl jsem!“

„Ale copak?“

„Ji!“ opakoval Pécuchet a ukázal si na prsa.

Vše, co si předešlého dne říkali, a k tomu vedro v pokoji i obtížné trávení bránilo mu ve spánku, už to nemohl vydržet a strhl flanelovou vestu. Ráno si vzpomněl na svůj čin, který naštěstí neměl následků, a šel o něm zpravit Bouvarda, jenž tím u něho stoupl nesmírně v úctě.

Byl synem malého obchodníka; matku nepoznal, zemřela velmi mladá. V patnácti letech ho vzali z internátu a dali k soudnímu vykonavateli. Jednou přišli četníci a jeho pána zavřeli; hrozný

zážitek, který ho stále ještě děsil. Pak zkoušel různá povolání: dělal pomocníka v lékárně, školního dozorce, účetního obchodní lodi na horní Seině. Konečně jej přednosta jednoho oddělení, upoután jeho rukopisem, přijal do úřadu za písaře; ale vědomí, že jeho vzdělání je neúplné, budilo v jeho duši touhy, které mu jitřily mysl; a žil úplně sám, bez příbuzných, bez milenky. Jeho zábavou bylo přehlížet v neděli veřejné stavby.

Bouvard se ve svých nejdávnějších vzpomínkách viděl na dvoře statku u Loiry. Nějaký pán – byl to jeho strýc – odvedl jej do Paříže, aby se vyučil v obchodě. Když byl plnoletý, dostal pár tisíc franků. Oženil se a otevřel si cukrářský krám. Po půl roce zmizela jeho žena i s pokladnou. Přátelé, hodování a hlavně lenost rychle dovršily jeho zkázu. Ale naštěstí ho napadlo využít svého krásného rukopisu; a už dvanáct let se držel na témže místě, u pp. bratří Descambosů, plátna, ulice Hautefeuille č. 92. O strýci, který mu kdysi poslal na památku onu krásnou podobiznu, nevěděl Bouvard, ani kde bydlí, a nic už od něho nečekal. Patnáct set liber důchodu a písařský plat mu stačily, aby si mohl jít každý večer zdřímnout do kavárny.

Proto mělo jejich setkání význam neobyčejného dobrodružství. Okamžitě byli k sobě připoutáni neviditelnými vlákny. A vůbec, jak vysvětlit náklonnost? Proč určitá zvláštnost, určitá nedokonalost je vám u někoho lhostejná nebo odporná, a u jiného vás okouzlí? To, čemu se říká láska na první pohled, platí pro všechny vášně. Než uplynul týden, tykali si.

Často zašli jeden nebo druhý za přítelem do kanceláře. Jakmile se jeden objevil, druhý zavřel psací stůl a odcházeli spolu do ulic. Bouvard dělal dlouhé kroky, Pécuchet zrychloval své krůčky, šosy redingotu mu plácaly do pat a vypadal, jako by klouzal po kolečkách. I jejich záliby se doplňovaly. Bouvard kouřil dýmku, měl rád sýr, pravidelně pil koflík kávy. Pécuchet šňupal, jako zákusek jedl jen sladkosti a do kávy si namáčel kostku cukru. Jeden byl důvěřivý, ztřeštěný, štědrý; druhý mlčenlivý, zádumčivý, šetrný.

Aby se Pécuchetovi zavděčil, chtěl ho Bouvard seznámit s Barberouem. Byl to bývalý obchodní cestující, nyní burzovní spekulant, dobrák od kosti, vlastenec a milovník ženského pohlaví, který si liboval v předměstských výrazech. Pécuchetovi byl protivný a zavedl Bouvarda k Dumouchelovi. Tento spisovatel (vydal mnemotechnickou příručku) vyučoval literatuře v nějakém dívčím penzionátě, smýšlel loajálně a měl důstojné chování. Bouvarda nudil.

Ani jeden, ani druhý se netajili svým míněním. Oba je uznali za správné. Změnili své zvyky, přestali chodit do lidových jídelen a nakonec spolu denně večeřeli.

Uvažovali o divadelních hrách, o nichž se mluvilo, o vládě, o drahotě potravin, o tom, jak se v obchodech šidí. Občas se vraceli ve svých rozhovorech k příhodě s náhrdelníkem nebo k Fualdèsovu procesu; a kromě toho pátrali po příčinách Revoluce.

Toulali se kolem vetešnických krámků. Navštívili Uměleckoprůmyslové muzeum, Saint-Denis, Invalidovnu a všechny veřejné sbírky.

Když na nich chtěli průkazy, dělali, že je ztratili, a vydávali se za cizince, za Angličany.

V muzejních sálech procházeli s úžasem kolem vycpaných čtvernožců, s rozkoší kolem motýlů, lhostejně kolem nerostů; zasnili se nad zkamenělinami, lastury je nudily. Okýnkem si prohlíželi vytápěné komory a chvěli se pomyšlením, že všechny ty listy vydechují jed. Na cedru je nejvíce zaujalo, že byl přivezen v klobouku.

V Louvru se snažili být nadšení Raffaelem. V ústřední knihovně by byli chtěli znát přesný počet svazků.

Jednou zašli na přednášku o arabštině na Collège de France a profesor byl udiven, když spatřil ty dva neznámé, jak se snaží dělat si poznámky. Díky Barberouovi dostali se do zákulisí jednoho divadélka. Dumouchel jim opatřil vstupenky na zasedání Akademie. Měli zájem o nové objevy, četli prospekty a jejich intelligence se touto zvědavostí rozvíjela. Na obzoru den ode dne vzdálenějším viděli věci zároveň nejasné i nádherné.

Obdivovali se starému nábytku a litovali, že nežijí v době, kdy se ho používalo, přestože o té době nic nevěděli. Podle zvuku určitých jmen si představovali země tím krásnější, že o nich nemohli říci nic přesného. Připadalo jim, že dfla, jejichž názvy jim byly nesrozumitelné, obsahují nějaké tajemství.

A čím více myšlenek měli, tím jim přibývalo i bolestí. Když je na ulici mýjel poštovní vůz, cítili touhu odjet. Na Květinovém nábřeží vzdychali po venkově.

Jednou v neděli se vydali na cestu hned po ránu a šli přes Meudon, Bellevue, Suresnes a Auteuil, celý den se potulovali na vinicích, trhali divoké máky na mezích, spali v trávě, pili mléko, jedli pod akáty venkovských hospod a vrátili se domů hodně pozdě, uprášeni, vyčerpaní, okouzlení. Od té doby často chodívali na takové procházky. Den nato bývalo jim tak smutno, že se nakonec procházek zřekli.

Kancelářská jednotvárnost se jim zhnusila. Věčné škrabátko a hladítko, týž kalamář, táž pera a tíž kolegové! Zdáli se jim omezení a mluvili s nimi čím dál méně. Vyneslo jim to škádlivé narážky. Přicházeli každý den pozdě a byli napomínáni.

Dříve byli téměř šťastni; ale od chvíle, kdy si začali sebe více vážit, ponižovala je jejich práce a oni se v této nechuti posilovali, podněcovali se navzájem, hýčkali se. Pécuchet si přisvojil Bouvardovu prudkost, Bouvard přejal trochu z Pécuchetova mrzoutství.

„Tisíckrát radši bych dělal šaška na poutích!“ tvrdil první.

„Lepší je být hadrářem!“ křičel druhý.

Odporné zaměstnání! A není úniku! Ba ani naděje!

Jednou odpoledne (20. ledna 1839), když byl Bouvard za svým psacím stolem, přinesl mu listonoš dopis.

Zvedl paže, hlava se mu pomalu zvrátila a Bouvard upadl v mdlobách na podlahu.

Příručí se k němu vrhli, rozvázali mu kravatu. Poslali pro lékaře. Otevřel oči; pak, když se ho vyptávali:

„Ach...! To je tím... to je tím... trochu vzduchu mi pomůže. Ne! Nechte mě! Dovolte!“

A přestože byl tělnatý, utíkal bez oddechu až na ministerstvo námořnictví, přejížděl si rukou po čele, myslel, že se zblázní, snažil se nabýt klidu.

Dal vyvolat Pécucheta.

Pécuchet vyšel.

„Strýc umřel! Dědím!“

„Není možná!“

Bouvard ukázal dopis:

KANCELÁŘ NOTÁŘE TARDIVELA

Savigny-en-Septaine

14. ledna 1839

Vážený pane!

Žádám Vás, abyste se dostavil do mé kanceláře, kde Vás chci uvědomit o obsahu poslední vůle Vašeho nemanželského otce, pana Františka Diviše Bartoloměje Bouvarda, bývalého obchodníka v městě Nantes, zesnulého v témže místě dne 10. t. m. Tato závěť se týká značného odkazu ve Váš prospěch.

Přijměte pane, projev mé nejhlubší úcty.

Tardivel, notář.

Pécuchet musel usednout na patník na dvoře. Pak vrátil list a pomalu řekl:

„Jen... aby to nebyl... nějaký žert!“

„Myslíš, že je to žert!“ opakoval Bouvard přiškrceným hlasem, který se podobal chroptění umírajícího.

Ale poštovní razítko, tištěná hlavička kanceláře, notářův podpis, všechno potvrzovalo věrohodnost zprávy; pohlédli na sebe, koutky úst se jim chvěly a slza jim vyhrkla z upřených očí.

Všude jim bylo těsno. Šli až k Vítěznému oblouku, vrátili se podél vody, minuli Notre-Dame. Bouvard byl celý rudý. Tloukl Pécucheta pěstí do zad a pět minut mluvil úplně z cesty.

Bezděky se pochechtávali. To dědictví by mohlo jistě obnášet...

„Ach, bylo by to příliš krásné! Už o tom nemluvme.“

Mluvili o tom dál. Mohou přece ihned žádat o vysvětlení.

Bouvard napsal notáři.

Notář poslal opis závěti, která končila slovy:

„V důsledku toho dávám Františku Divišovi Bartoloměji Bouvardovi, svému uznanému nemanželskému synovi, tu část svého majetku, se kterou mohu podle zákona volně naložit.“

Stařík měl toho syna v mládí, ale držel ho úzkostlivě v ústraní a vydával ho za synovce; a synovec mu vždycky říkal strýčku, třebaže dobře věděl, jak se věci mají.

Okolo čtyřicítky se pan Bouvard oženil, pak ovdověl. Protože jeho dva legitimní synové se nevyvedli podle jeho přání, začal si vyčítat, že tak dlouho zanedbával svého prvního syna. Byl by si jej snad vzal k sobě, nebýt kuchařky, která na něho měla velký vliv. I ji nakonec od něho vypudily rodinné pletichy a ve své opuštěnosti, blížek smrti, chtěl napravit spáchanou křivdu a odkázal plodu své první lásky ze svého jmění všechno, co mohl. Jmění činilo půl miliónu, takže písař měl dostat dvě stě padesát tisíc franků. Starší z bratrů, Štěpán, oznámil, že závěť uznává.

Bouvard upadl do jakési blažené otupělosti. Opakoval tiše s mírným úsměvem opilců:

„Patnáct tisíc liber renty!“

Ani Pécuchet, který měl přece bystřejší hlavu, nemohl se z toho vzpamatovat.

Náhle byli vyburcováni dopisem od Tardivela. Druhý syn, Alexander, oznámil, že zamýšlí předat věc soudu, a dokonce odvolat se proti testamentu, bude-li to možné; zatím žádá, aby bylo všechno zapečetěno, zinventarizováno, aby byl dosazen správce, atd! Bouvard

z toho dostal žloutenku. Sotva se trochu sebral, vydal se do Savigny, ale vrátil se odtamtud bez jakéhokoli výsledku, lituje výloh za cestu.

Pak nastaly bezesné noci, hněv se střídal s nadějí, vzrušení se skleslostí. Konečně po půl roce se Alexander uklidnil a Bouvard se ujal dědictví.

První, co řekl, bylo:

„Odstěhujeme se na venkov!“

A to *my*, jímž spojil svého přítele se svým štěstím, se Pécuchetovi zdálo docela samozřejmé. Tak dokonalé a pevné bylo spojení těch dvou mužů.

Ale protože nechce žít na Bouvardovy útraty, neodjede, dokud nebude mít doslouženo. Ještě dva roky; co na tom! Zůstal neoblomný a věc byla rozhodnuta.

Aby věděli, kde se usadit, probrali všechny kraje. Sever byl úrodný, ale příliš studený, jih má báječné podnebí, ale obtěžují tam moskyti a ve středních krajích, upřímně řečeno, není nic zajímavého. Bretaň by jim vyhovovala, nebýt přemrštěné zbožnosti tamních obyvatel. Na východní kraje nebylo ani pomyšlení, protože se tam mluvilo německým nářečím. Ale jsou i jiné kraje. Jaký je na příklad Forez, Bugey, Roumois? Mapy o nich nic neříkají. Koneckonců, ať bude jejich dům v tom či onom místě, důležité je, že budou vůbec nějaký mít.

Viděli se už bez kabátu u záhonu, jak prořezávají růžové keře, jak ryjí, překopávají a obdělávají půdu, jak přesazují tulipány. Budou se probouzet za skřivánčího zpěvu a vykročí za pluhem, půjdou s košíkem trhat jablka, budou se dívat, jak se stlouká máslo, jak se mlátí, jak se stříhají ovce, opatrují úly, a budou se radovat z bučení krav a z vůně pokoseného sena. Žádné psaní! Žádní nadřízení! Ba ani činže se nebude platit! Vždyť budou mít svůj vlastní dům! A budou jíst slepice z vlastního dvora, zeleninu z vlastní zahrady a při večeři si budou moci nechat dřeváky na nohou!

„Budeme dělat, co nás napadne! Necháme si růst plnovous!“

Koupili si zahradnické nářadí, potom spoustu věcí, „které by se mohly hodit“, například skříňku s řemeslnickým nářadím (to je v domě vždycky potřeba), potom váhy, měřičské řetízky, koupací vanu pro případ, že by onemocněli, teploměr, a dokonce i barometr „soustavy Gay-Lussac“ k fyzikálním pokusům, budou-li do nich mít chuť. Také by nebylo špatné (neboť člověk nemůže stále pracovat venku) mít několik dobrých literárních děl, i pátrali po nich, často na rozpacích, zda ta či ona kniha je opravdu „vhodná do knihovny“. Bouvard tu otázku rozhodl:

„I co, nebudeme knihovnu potřebovat.“

„Ostatně já mám svou,“ řekl Pécuchet.

Už předem se zařizovali. Bouvard si vezme svůj nábytek, Pécuchet velký černý stůl; i záclony mohou použít a s trochou kuchyňského nádobí to postačí.

Přísahali si, že o všem pomlčí, ale jejich obličeje zářily. Svým kolegům se zdáli směšní. Bouvard psal roztažen na psacím pultu, s lokty ven, aby mohl lépe zaokrouhlovat své rondové písmo, a stále si tím zvláštním způsobem pohvizdoval, mhouře přitom čtverácky těžká víčka. Pécuchet trůnil na vysoké stoličce se slaměným výpletem, stále stejně pečlivě protahoval nožičky svého vysokého písma, ale vzdouval chřípí, svíral rty, jako by měl strach, že neudrží své tajemství.

Po půldruhém roce hledání na nic nepřišli. Projezdili celé okolí Paříže od Amiensu až po Evreux, od Fontainebleau až po Le Havre. Chtěli pravý venkov, netrvali sice na zvlášť malebné poloze, ale uzavřený obzor je tísnil.

Vyhýbali se sousedství jiných domů, ale přitom se báli samoty.

Několikrát se rozhodli, ale z obavy, že by později litovali, si to rozmyslili, buď jim místo připadalo nezdravé, nebo vydané napospas větru od moře, buď příliš blízko továrny, nebo špatně přístupné.

Barberou je zachránil.

Znal jejich sen a jednoho krásného dne jim přišel říci, že slyšel o usedlosti v Chavignolles, mezi Caen a Falaise. Byl to statek o osmařiceti hektarech, s jakýmsi zámečkem a výnosnou zahradou.

Odebrali se do Calvadosu a byli nadšeni. Jenže za statek s domem (jeden bez druhého nebyl na prodej) chtěli na nich sto třiačtyřicet tisíc franků. Bouvard dával jen sto dvacet tisíc.

Pécuchet bojoval proti jeho umíněnosti, prosil ho, aby ustoupil, nakonec prohlásil, že zbytek doplatí sám. Celým jeho jměním bylo dědictví po matce a vlastní úspory. Nikdy se o těch penězích ani slůvkem nezmínil, schovával si je pro nějakou opravdu výjimečnou příležitost.

Všechno bylo zapláceno koncem roku 1840, šest měsíců před jeho odchodem na odpočinek.

Bouvard už nebyl písařem. Zpočátku sloužil dále, nedůvěřuje v budoucnost, ale vzdal se úřadu, jakmile si byl jist dědictvím. Přesto rád chodíval k pánům Descambosům a den před svým odjezdem pohostil punčem celou kancelář.

Pécuchet naopak byl nevlídný ke svým kolegům a poslední den odešel, bouchnuv hrubě dveřmi.

Měl dohlížet na balení, vyřídít spoustu věcí, leccos nakoupit a rozloučit se s Dumouchelem!

Profesor mu nabídl, aby si vyměňovali dopisy; bude mu podávat zprávy o literatuře; ještě jednou mu gratuloval a přál mu pevné zdraví.

Barberou projevil více dojetí, když se s ním Bouvard loučil. Opustil kvůli němu partii domina, slíbil, že tam za ním přijede, objednal dvě anýzovky a objal jej.

Bouvard, vrátiv se domů, zhluboka na balkóně vydechl a řekl si: „Konečně.“ Světla na nábreží se mihotala ve vodě, hrčení omnibusů tichlo v dáli. Připomněl si šťastné dny, jež prožil v tomto velkoměstě, zábavy v hostincích, divadelní večery, tlachání se správcovou, všechny své zvyky; a pocítil zemdlenost, smutek, který si neodvážil přiznat.

Pécuchet přecházel po pokoji až do dvou hodin v noci. Sem se již nikdy nevrátí; tím lépe! A přece, aby tam po něm něco zbylo, vyryl své jméno do sádrové omítky krbu.

Největší zavazadla byla odeslána již den předtím. Zahradnické nářadí, postele, žíněnky, stoly, židle, pánev na vyhřívání postele, vana a tři soudky burgundského půjdou po Seině až do Le Havru a odtamtud budou odeslány do Caen, kde na ně Bouvard bude čekat a dá je odvést do Chavignolles.

Ale otcova podobizna, křesla, likérová souprava, knihy, nástěnné hodiny a všechny cenné věci byly naloženy do stěhovacího vozu, který pojede přes Nonancourt, Verneuil a Falaise. Pécuchet trval na tom, že jej bude provázet.

Usadil se na sedátku vedle vozky a zahalen do svého nejstaršího redingotu, zachumlán do šály, v palčákách a s pytlek na nohy, který mívával v kanceláři, opustil v neděli 20. března za svítání hlavní město.

Jízda a nezvyklé cestování ho bavily prvních několik hodin. Potom koně zvolnili krok, a vozka se závozníkem se proto začali hádat. Vybírali si odporné krčmy, a přestože za všechno zodpovídali, Pécuchet z přílišné opatrnosti přespával také v těch brlozích.

Nazítří vyjeli hned za svítání; a cesta stále stejná táhla se až na okraj obzoru. Hromádky štěrku šly jedna za druhou, příkopy byly plné vody, krajina se rozprostírala ve velkých plochách jednotvárně a studené zeleně, mraky se honily po nebi, chvílemi pršelo. Třetího dne se rozpoutala vichřice. Plachta nad vozem, špatně připevněná, pleskala ve větru jako lodní plachta. Pécuchet skrýval obličej do čepice a pokaždé, když otvíral tabatěrku, musel se úplně obrátit, aby si chránil oči. Při nárazech slyšel, jak se za ním celý náklad otrásá a neskrbilil přísnými rozkazy. Protože viděl, že nejsou nic platné, změnil taktiku; tvářil se dobrácky, byl pln ochoty; při obtížném stoupání pomáhal s mužskými tlačítka; dospěl tak daleko, že po jídle jim objednával kávu s rumem. Od té doby jeli rychleji,

až se nedaleko Gauburge zlomila náprava a vůz zůstal nakloněn. Pécuchet okamžitě prohlédl vnitřek vozu; z porcelánových šálků zbyly střepy. Lomil rukama, skřípal zuby, proklínal ty dva pitomce; a příští den byl ztracen, protože se vozka opil; ale to již neměl sil naříkat, neboť pohár hořkosti byl naplněn.

Bouvard odjel z Paříže o dva dny později, protože chtěl ještě jednou povečeřet s Barberouem. Přišel na stanoviště v poslední chvíli, pak se probudil až před katedrálou v Rouenu; spletl si dostavník.

Večer byla všechna místa do Caen zadána; nevěda, co počít, šel do divadla des Arts, usmíval se na sousedy, vykládal jim, že zanechal obchodu a že si právě koupil usedlost v okolí. Když v pátek dojel do Caen, zavazadla tam ještě nebyla. Dostal je v neděli, vypravil je na voze a vzkázal nájemci, že přijde za několik hodin.

Ve Falaise, devátý den svého putování, přibral Pécuchet jednoho koně a do západu slunce se jelo dobře. Za Bretteville odbočil z hlavní silnice a dal se postranní cestou, domnívaje se, že každou chvíli spatří chavignollský štít. Zatím se vyjeté koleje ztrácely; pak zmizely a oni se octli uprostřed zoraných polí. Začalo se stmívat. Co dělat? Pécuchet nakonec sestoupil z vozu, a brodě se blátem, vydal se na průzkum. Když se blížil ke statkům, psi se rozštěkali. Křičel ze všech sil, aby se doptal na cestu. Nikdo neodpovídal. Dostal strach a pustil se opět do polí. Najednou zazářily dvě svítilny. Spatřil bryčku a rozběhl se k ní. Seděl v ní Bouvard.

Ale kde jen mohl být stěhovací vůz? Hodinu volali do tmy. Konečně jej našli a dojeli do Chavignolles.

V jídelně hořel velký oheň z chrástí a smrkových šišek. Bylo prostřeno pro dva. Nábytek, přivezený na voze, zatarasil chodbu. Nic se neztratilo. Usedli ke stolu.

Uchystali jim cibulovou polévku, kuře, slaninu a vejce na tvrdo. Stařena, která vařila, přicházela se každou chvíli zeptat, jak jim chutná. Odpovíдали: „Ó výborně! Výborně!“ a libovali si černý chléb, který se těžko krájel, smetanu i ořechy. V dlaždicové podlaze byly

díry, zdi se potily. Přesto se při jídle u stolku, na němž hořela svíce, rozhlíželi kolem sebe spokojeným pohledem. Tváře měli zrudlé ostrým vzduchem. Vystrkovali břicha, opírali se o lenochy židlí, až praskaly, a opakovali si:

„Tak už jsme tu! To je štěstí! Připadá mi to jako sen!“

Třebaže byla půlnoc, Pécucheta napadlo, aby se prošli po zahradě. Bouvard nebyl proti. Vzali svíčku, a chráníce ji starými novinami, procházeli se podél záhonů. Těšilo je nahlas jmenovat různé zeleniny:

„Podívej se, karotka! Ach, kapusta!“

Pak si prohlíželi kordóny. Pécuchet se snažil objevit pupence. Tu a tam přeběhl pavouk po zdi a dva stíny jejich těl se na ni promítaly zvětšené, opakující jejich pohyby. Na stéblech trávy visely kapky rosy. Noc byla úplně temná a všechno tkvělo bez hnutí ve velkém tichu, v naprostém míru. V dáli zakokrhál kohout.

Jejich dva pokoje byly spojeny dvířkami zakrytými tapetou. Zavadili o ně prádelníkem a hřebíky povolily. Dveře byly otevřené. To bylo překvapení.

Svlékli se a v postelích si ještě chvilku povídali, pak usnuli, Bouvard na zádech, s otevřenými ústy a obnaženou hlavou; Pécuchet na pravém boku, s koleny u břicha, zakuklen do bavlněné čepice, a oba chrápali v měsíčním svitu, který vnikal okny.

II

Ta radost nazítří, když se probudili! Bouvard si zapálil dýmku, Pécuchet vtáhl šňupeček a oba prohlásili, že nikdy v životě jim to tak nechutnalo. Pak přistoupili k oknu, aby se rozhlédli po krajině.

Proti nim byla pole, napravo stodola a kostelní věž; a vlevo clona topolů.

Dvě hlavní stromořadí tvořila kříž a dělila zahradu na čtyři díly. Zelenina byla vysázena na záhonech, z nichž se tu a tam tyčily zakrslé cypřiše a kuželovité zákrsy. Na jedné straně vedlo loubí až do besídky na kopečku; na druhé se pnuly kordóny po zdi; a vprostřed bylo mříží vidět do kraje. Za zdí byl sad, pak hustý habrový hájek; za plotem cestička.

Rozhlíželi se kolem, když šel po pěšince muž prošedivělých vlasů v černém svrchníku, přejížděje holí po tyčkách zahradní mříže. Stará služka jim řekla, že je to pan Vaucorbeil, lékař vyhlášený po celém okrese.

Ostatní panstvo: hrabě de Faverges, bývalý poslanec, proslulý svými kravíný; pan starosta Foureau, který prodává dřevo, sádru a všechno možné; pan notář Marescot; abbé Jeufroy a paní Bordinová, vdova, která žije z důchodu. A jí se říká Heřmanka po nebožtíku mužovi, který se jmenoval Heřman. Chodí posluhovat, ale ráda by vstoupila k pánům do služby. Přijali ji a odešli na svůj statek, vzdálený asi kilometr.

Když vstoupili do dvora, tatík Gouy, nájemce, nadával hlasitě nějakému chlapci; jeho žena seděla na stoličce, svírala mezi nohama krůtu a cpala ji moučnými šiškami. Muž měl nízké čelo, tenký nos, poťouchlý pohled a široká ramena. Žena byla velmi plavá, s lícemi posetými pihami a s tím prostoduchým výrazem, jaký vídáme u nevolníků na malovaných kostelních oknech.

V kuchyni visely od stropu otýpky konopí. Tři staré pušky byly stupňovitě zavěšeny nad vysokým krbem. Police plná kvítkované majoliky stála uprostřed stěny a tabulky ze zeleného skla vrhaly na cínové a měděné nádoby mdlé světlo.

Oba Pařížané si přáli usedlost prohlédnout, neboť ji viděli jen jednou, velmi letmo. Tatík Gouy a jeho manželka je provázeli a litanie nářků začaly.

Všechny budovy od kolny až po vinopalnu potřebovaly opravit. Bylo by třeba postavit zvláštní domek pro sýrárnu, dát nové kování na ohrady, zvýšit zídky, vyhloubit rybníček a znova vysázet jabloně na všech třech dvorech.

Pak se šlo do polí; tatík Gouy je haněl. Spotřebují příliš hnoje a vození je drahé; věčně na nich bude kamení, louky zas otravuje býlí; a takové pomlouvání jeho vlastní půdy zkazilo Bouvardovi radost, že po ní kráčí.

Vrátili se domů úvozem, bukovým stromořadím. Z této strany se dům objevil z průčelí a s nádvořím.

Byl omítnut bíle a žlutě lemován. Kolna a vinopalna, pekárna a dřevník tvořily po stranách dvě nižší křídla. Z kuchyně se šlo do malé jídelny. Pak byla dole předsíň, druhá, větší jídelna a salón. Čtyři pokoje v prvním poschodí měly vchod z chodby, která byla obrácena do dvora. Pécuchet si jeden vybral pro své sbírky; v posledním měla být knihovna; a jak otvírali skříně, našli další knihy, ale nenapadlo je přečíst si názvy. Nejvíc spěchala zahrada.

Bouvard šel kolem habroví a objevil pod větvemi dámu ze sádry. Dvěma prsty nadzvedala sukni, kolena měla pokrčená, hlavu pootočenou, jako by se bála, že bude přistižena.

„Ó pardon, nedejte se vyrušit!“

A ten vtip je tak bavit, že jej dobře tři týdny opakovali dvacetkrát za den.

Chavignollští občané však si přáli je poznat: chodili se na ně dívat zahradní mříží. Natloukli tedy na ni prkna. Obyvatelé byli uraženi.

Aby se chránili před sluncem, nosil Bouvard na hlavě kapesník uvázaný do turbanu, Pécuchet svou čepici; a měl velkou zástěru s kapsou uprostřed, v níž se pohazovaly zahradnické nůžky, šátek na krk a tabatěrka. S vykasanými rukávy, druh vedle druhu ryli, pleli, prořezávali, ukládali si úkoly, jedli v letu; ale kávu pili v besídce na kopečku, aby se potěšili vyhlídkou.

Když spatřili slimáka, přiblížili se k němu a rozdupali jej, šklebíce se koutkem úst, jako by louskali ořechy. Nevycházeli bez rýče a přetínali ponravy ve dví s takovou silou, že se ostří zarývalo na tři palce.

Aby se zbavili housenek, zuřivě tloukli tyčí do stromů.

Bouvard zasadil doprostřed trávníku pivoňku a pod oblouky loubí rajská jablíčka, která měla viset jako lustry.

Pécuchet dal před kuchyní vyhloubit širokou jámu a rozdělil ji na tři oddíly, kde chtěl vyrábět tři druhy kompostu, z něho poroste spousta věcí, jejichž zetlelé zbytky přinesou zas další úrodu a nové hnojivo, a tak dále donekonečna, snil na kraji jámy, viděl v budoucnu hory ovoce, záplavy květin, moře zeleniny. Ale chyběl mu koňský trus, tak užitečný pro pařeniště. Rolníci ho neprodali, hostinští ho nedali. Konečně po mnohém shánění, nehledě na Bouvardův odpor, odhodil všechen stud a rozhodl se, že „půjde na kobylince sám“!

Právě při této práci oslovila ho jednou na silnici paní Bordinová. Uvíkala ho a ptala se na jeho přítele. Černé oči té paní, velmi zářivé, třebaže malé, její ruměný obličej a její smělost (měla dokonce trochu knírek) Pécucheta zastrašily. Odpověděl krátce a otočil se zády. Bouvard tu nezdvořilost neschvaloval.

Pak nastaly ošklivé dny, sníh, velké mrazy. Usadili se v kuchyni a dělali laťky; nebo chodili po pokojích, povídali si u krbu a dívali se, jak prší.

Od poloviny postu číhali na jaro a opakovali každé ráno: „Už to začíná!“ Ale jaro se zpozdlilo, i mírnili svou netrpělivost říkajíce: „Už to začne.“

Konečně jim vzešel hrášek. Urodilo se hodně chřestu. Réva byla slibná.

Vyznají-li se v zahradnictví, jistě by měli úspěchy i v zemědělství; a zmocnila se jich ctižádost hospodařit na vlastním statku. Když se poučí a budou si rozumně počínat, jistě to půjde.

Především je třeba se podívat, jak to dělají jiní; a sestavili dopis, kde žádali pana de Faverges o čest, aby směli navštívit jeho hospodářství. Hrabě jim hned určil schůzku.

Po hodině chůze došli na svah kopce, který se pne nad údolím Orny. Dole se křivolace vinula řeka. Tu a tam se tyčily červené pís-kovcové balvany a větší skály tvořily v dálce jakési útesy, které čnely nad krajinou, vlnící se zralým obilím. Naproti na druhém kopci byla zeleň tak bujná, že zakrývala domy. Stromy, odlišující se od trávy temnějšími čarami, rozdělovaly svah v nestejně čtverce.

Náhle se objevilo celé panství. Taškami pokryté střechy ukazova-ly, kde je statek. Zámek s bílým průčelím stál vpravo, za ním se les a trávník svažovaly až k řece, v níž se zrcadlila řada platanů.

Oba přátelé vkročili na pole, kde se sušila vojtěška. Ženy ve slaměných kloboucích, v kartounových šátcích nebo s papírovými stínítky shrabovaly seno, které zůstalo na poli; a na druhém konci pláně, u kupek, házely rychle otýpky na žebříňák, tažený třemi koňmi. Pan hrabě, doprovázen správcem, šel jim vstříc.

Měl na sobě šaty z jemného barchetu, držel se zpříma, licousy mu trčely do stran a vypadal zároveň jako vysoký státní úředník i jako dandy. Tahy jeho tváře se nepohnuly, ani když mluvil.

Když si vyměnili několik zdvořilých slov, vyložil jim svůj systém, jak hospodařit s pícninami; seno v řádkách se obrací, ale neroztřá-sá; kupky musí být kuželovité a otýpky se vážou hned na místě, pak se dávají na hromadu po deseti. Anglická hrabačka se sem nehodí, louka je příliš nerovná pro takový stroj.

Děvčátko v krápech na bosých nohou, oblečeno v cáry, které nezakrývaly jeho tělíčko, dávalo ženám pít, nalévajíc mošt ze

džbánu, který si opíralo o bok. Hrabě se ptal, čím je to dítě; nikdo nevěděl. Žnečky si je k sobě vzaly, aby jim posluhovalo při senoseči. Pokrčil rameny a při odchodu si postěžoval na nemravnost našeho venkova.

Bouvard vychvaloval jeho vojtěšku. Byla opravdu dost pěkná, přestože ji napadla kokotice; při slově kokotice vyvalili nastávající agronomové oči. Protože má mnoho dobytka, užívá travoplního systému; je to ostatně dobrá příprava pro jiný osev, což nebývá vždy při pícninách kořenových.

„Myslím, že o tom nemůže být sporu.“

Bouvard a Pécuchet odpověděli jednohlasně:

„Ó, nemůže být sporu!“

Stáli u pole pečlivě zkyprěného: kůň, kterého vedl čeledín u huby, táhl široký truhlík na třech kolech. Sedm radlic dole upevněných vyorávalo rovnoběžné jemné rýhy, do nichž padala semena trubkami, sahajícími až k zemi.

„Zde,“ pravil hrabě, „seji řepu. Řepa je základem mého systému čtyřletého obdělávání pole.“

A začal předvádět secí stroj. Ale sluha pro něho přišel. Potřebovali ho v zámku.

Vystřídal ho správce, človíček lstivé tváře a podlízavých způsobů.

Odvedl „pány“ k jinému poli, kde čtrnáct ženců, hrud' rozhalenou a nohy rozkročené, sekalo žito. Kosy svištěly ve stéblech, která padala doprava. Každý opisoval před sebou široký půlkruh a všichni v jedné řadě postupovali současně. Oba Pařížané se obdivovali jejich pažím a pocítili téměř nábožnou úctu k žírnosti země.

Potom šli podél několika oranic. Smrákalo se, vrány se slétaly do brázd.

Potkali stádo. Ovce se popásaly a bylo slyšet jejich vytrvalé žvýkání. Ovčák seděl na kmeni stromu a pletl vlněnou punčochu, psa vedle sebe.

Správce pomohl Bouvardovi a Pécuchetovi přelézt po žebříčku živý plot a prošli dvěma ohradami, kde přežvykovaly krávy pod jabloněmi.

Všechny hospodářské budovy spolu souvisely a zabíraly tři strany dvora. Práce byla zmechanizována, měli tam turbínu, kterou poháněla voda z potoka, svedeného schválně z řečiště. Hnací řemeny běžely od jedné střechy ke druhé a uprostřed hnojiště pracovalo železné čerpadlo.

V ovčíně upozornil správce na malé otvory u země a v chlívčích pro vepře na důmyslná dvířka, která se samočinně zavírala.

Stodola byla klenutá jako katedrála, cihlové oblouky spočívaly na kamenných zdech.

Aby pány pobavila, hodila služka slepicím pár hrstí ovsa. Hřídel lisu jim připadala obrovská a vylezli i do holubníku. Mlékárna je zvláště oslnila. Stačilo jen otočit kohoutky v rozích a dlaždice byly zaplaveny vodou; a jak jste vešli dovnitř, překvapil vás svěží chládek. Hnědé kameninové džbány vyrovnané na policích byly až po okraj plné mléka. V mělčích krajáčích byla smetana. Hroudy másla ležely za sebou a z plechových věder, která právě postavili na zem, přetékala pěna. Ale klenotem statku byl kravín. Dřevěné mřížoví táhnoucí se po celé jeho délce rozdělovalo jej na dvě části: jedna pro dobytek, druhá pro obsluhu. Nebylo tam skoro vidět, protože všechny vikýře byly zavřené. Krávy uvázané na řetězech žraly a jejich těla vydechovala teplo, které se hromadilo pod nízkým stropem. Ale někdo zažehl světlo, pramínek vody se rázem rozlil stružkou vroubící žlaby. Rozlehlo se bučení; rohy chřestily jako hole. Všechny krávy prostrčily hlavy mřížemi a pomalu pily.

Těžká spřežení vjela do dvora a hříbata zařehkala. V přízemí se rozžaly dvě tři lucerny a zase zmizely. Lidé z pole přešli kolem, vlekouce dřeváky po kamenech, a zvonilo se k večeri.

Oba návštěvníci odcházeli.

Byli nadšeni vším, co viděli; už se rozhodli. Hned večer vytáhli z knihovny čtyři svazky *Polního hospodářství*, objednali Gasparinovu příručku a předplatili si hospodářský časopis.

Aby mohli pohodlněji jezdit na trhy, koupili si dvoukolku a Bouvard ji řídil.

V modrých halenách, v širácích, v kamaších až po kolena a s koňarskými holemi v ruce obcházeli dobytek, vyptávali se sedláků a nechýběli na žádné hospodářské schůzi.

Brzy omrzeli tatíka Gouye svými radami, zavrhuje zvláště jeho způsob úhoření. Ale sedlák se držel starého zvyku. Vymlouvaje se na krupobití, žádal, aby mu odpustili jedno nájemné. Dávky neodváděl vůbec žádné. Jeho žena hned spustila křik, sotva se na nich něco po právu žádalo. Nakonec Bouvard prohlásil, že už nemíní obnovit nájem.

Od té chvíle šetřil tatík Gouy hnojem, nechal bujet pýr, vymrskal zemi a odešel s rozlícenou tváří plnou pomstychtivých úmyslů.

Bouvard se domníval, že dvacet tisíc franků, to je víc než čtyřnásobek nájemného, pro začátek stačí. Jeho pařížský notář je poslal.

Jeich hospodářství mělo patnáct hektarů sadů a luk, třiadvacet hektarů orné půdy a pět hektarů úhoru na kamenitém kopci, kterému se říkalo Vršíček.

Opatřili si všechno nezbytné náradí, čtyři koně, dvanáct krav, šest vepřů, sto šedesát ovcí a jako čeled' dva vozky, dvě ženy, ovčáka a velkého psa.

Aby měli peníze hned, prodali pícniny: dostali zapláceno na ruku; zlato napoleonských dukátů vysázených na truhlu na oves zdálo se jim svítivější než jiné, zvláštní a lepší.

V listopadu dělali mošt. Bouvard poháněl koně a Pécuchet, stoje v kádi, míchal matoliny lopatou.

Sotva dechu popadali, jak utahovali šroub, vybírali kád' velkými sběračkami, dávali pozor na cepy, nosili těžké dřeváky a ohromně se bavili.

Vycházeli ze zásady, že obilí nikdy není dost a zrušili téměř polovinu svých umělých luk; protože neměli hnojivo, používali pokrutin, které zahrabali nerozdrčené, takže úroda byla ubohá.

Příštího roku seli hodně hustě. Přišly bouřky. Klasy lehly.

Přesto se zuřivě drželi pěstování pšenice a usmyslili si, že odklidí z Vršíčku kamení. Košatina odvážela oblázky. Po celý rok, od rána do večera, za deště i slunce, věčně bylo vidět košatinku s týmž mužem a s týmž koněm šplhat nahoru, sjíždět a zas stoupat na kopec. Někdy za ní šel Bouvard a zastavoval se v půli svahu, aby si utřel čelo.

Nikomu nedůvěřovali, sami léčili dobytek, sami mu dávali projímadla a klystýry.

Došlo k povážlivým nepořádkům. Děvečka ze dvora otěhotněla. Najali manžele; hemžilo se tam dětmi, bratranci, sestřenicemi, strýci, švagrovými; celý houf žil na jejich útraty, i rozhodli se, že budou každý jednu noc spát na statku.

Ale večer byli smutní. Nečistá světnice se jim protivila a Heřmanka, která jim nosila jídlo, reptala při každé cestě. Každý je šidil, kde mohl. Mlatci si cpali obilí do džbánů na pití. Pécuchet jednoho přistihl a křičel, vystrkuje ho za rameno ven:

„Mizero, jsi hanbou vesnice, která tě zrodila!“

Jeho osoba nebudila úctu. Dělal si také výčitky kvůli zahradě. Kdyby měla být v pořádku, musel by jí věnovat všechny svůj čas.

Bouvard by se mohl starat o statek. Promluvili si o tom a dohodli se, že to tak udělají.

První starostí bylo mít dobré pařeniště. Pécuchet si je dal postavit z cihel. Sám natřel rámy a v obavě před prudkým sluncem zamazal křídou všechny poklopy.

Když bral odnože, dělal to tak pečlivě, že s listy odstranil i špičky. Pak se pustil do štěpování. Zkusil několik druhů roubování, družení, kruhové roubování, očkování, korunkové rouby, rouby anglické. S jakou opatrností přikládal roub na zářez, jak utahoval obvazky! Co masti na ně dal!

Dvakrát za den bral konev a pohupoval jí nad rostlinami, jako by je nakuřoval kadidlem. Jak se pod jemným deštěm z konve zelenaly, zdálo se mu, že hasí vlastní žízeň a okřívá s nimi. Pak, podlehnuv opojení, strhl kropáč a lil rovnou z hrdla, plným proudem.

Na konci habří, nedaleko sádrové dámy, stál jakýsi srub z polenového dřeva. Pécuchet do něho ukládal nářadí a trávil tam nádherné chvíle čištěním semínek, psaním štítků a rovnáním květináčů. Když si chtěl odpočinout, sedl si na bednu před dveřmi a promýšlel, jak co zkrášlit.

Dole u schodiště udělal dva kulaté záhony z muškátů; mezi cypřiše a kuželovité zákrsky nasázel slunečnice; a protože všechny záhony byly plné pryskyřníků a všechny aleje vysypané čerstvým pískem, zahrada oslňovala spoustou žlutých barev.

Ale pařeniště se hemžilo žížalami; přestože bylo pohnojeno zeltelým listím, pod natřenými rámy a zamaloványými poklopy rostly jen ubohoučké výhonky. Odboče se neujaly, rouby se odlepily, očka uschla, stromky měly běl v kořenech; pěstění ze semen dopadlo strašně. Vítr pro nic za nic lámal hůlky u fazolí. Jahodám škodil příliš těžký hnůj a rajským jablíčkům, že se jim neuštipovaly výhonky.

Nevydařil se mu květák ani lilek, ani brukev, ani řeřicha vodní, kterou chtěl vypěstovat ve škopku. Když nastala obleva, všechny artyčoky shnily. Jen zelí mu přineslo útěchu. Zvláště jedno budilo velké naděje. Mohutnělo, narůstalo a nakonec bylo zázračně veliké a naprosto nepoživatelné. Nic nevadí, Pécuchet byl rád, že má něco zvláštního.

Pak zkusil to, co mu připadalo vrcholem umění: pěstování melounů.

Zasel semena různých odrůd do misek plných kompostové prsti a zahrabal je do pařeniště. Pak postavil druhé pařeniště; a když se zapařilo, přesadil nejhezčí sazeničky a přikryl je poklopy. Všechna zaštipování dělal podle návodu dobrého zahradníka, nedotýkal se květů, nechal nasadit na plod, vybral na každém úponku jeden,

uštípal ostatní, a jakmile byly velké jako ořech, vsunul pod ně prkýnko, aby nehnily od země. Kropil je, větral, kapesníkem utíral zamlžená skla, a když se objevily mraky, honem běžel pro rohože.

V noci proto ani nespal. Několikrát dokonce vstal; jen na boso a v košili, jektaje zimou, šel přes celou zahradu, aby poklopy přikryl pokrývkou z vlastní postele.

Melouny dozrály. Při prvním se Bouvard ušklíbl. Druhý nebyl lepší, třetí taky ne; pro každý si našel Pécuchet novou výmluvu, až poslední vyhodil oknem a prohlásil, že to prostě nechápe.

Jak pěstoval různé druhy vedle sebe, smíchaly se cukrové dýně s obyčejnými, baňatý portugal s vysokým mongolem, a protože sousedství rajských jablíček dovršilo anarchii, výsledkem byli odporní míšenci, kteří chutnali jako tykev.

Tu se Pécuchet vrhl na květiny. Napsal Dumouchelovi o keře a semena, nakoupil do zásoby vřesovku a pustil se odvázně do díla.

Ale mučenku zasadil do stínu, macešky na výsluní, hyacinty zavalil hnojem, lilie zaléval, když odkvetly, rododendrony zničil přehnaným podvazováním, fuchsie vyháněl želatinou a keřík granátových jablek upekl, jak jej zahříval v kuchyni u kamen.

Když se blížila zima, přikryl šípkové keře kornouty z papíru silně napuštěného lojem: vypadalo to jako homole napíchané na tyčkách.

U jirín trčely tyče jako kůly a mezi těmi tyčemi bylo vidět pokroucené větve japonské sakury, která zůstávala stále stejná, ani nehynula, ani nerostla.

Když se nejvzácnějším stromům daří ve velkoměstských zahradách, musí přece růst i v Chavignolles; Pécuchet si opatřil indický šeřík, čínskou růži a eukalyptus, který právě začal přicházet do módy. Všechny jeho pokusy selhaly. Pokaždé byl velmi udiven.

Bouvard, stejně jako on, narážel na překážky. Radili si navzájem, nahlédli do jedné knihy, otevřeli druhou, pak nevěděli, jak se rozhodnout, protože se názory jednotlivých autorů různily.

Tak třeba slín; Puvis ho doporučuje; Roretova příručka zavrhuje.

Pokud jde o sádku, Rieffel ani Rigaud se o ní nijak nadšeně ne-vyslovují, ač máme příklad Franklinův.

Úhoření je podle Bouvarda středověký předsudek. Nicméně Leclerc uvádí příklady, kdy je téměř nevyhnutelné. Gasparin jmenuje jistého Lyonžana, který padesát let pěstoval obilniny na témže poli: to vyvrací teorii o střídavém osevu. Tull klade větší důraz na orání než na hnojení; a major Beetson, ten zavrhuje i orání i hnojení!

Aby se vyznali v předpovídání počasí, studovali mraky podle roz-třídění Luke-Howardova. Pozorovali ty, co se protahují jako hřívý, jiné podobné ostrovům, další horám sněhu, a snažili se rozpoznat nimbostraty od cirusů, slohokupy od kupovité oblačnosti; tvary se měnily dřív, než určili jejich název.

Barometr je oklamal, teploměr nebyl nic platný, a tak použili prostředku, který za Ludvíka XV. vynalezl nějaký tourainský kněz. Pijavka v baňce měla vylézt nahoru, bude-li pršet, zůstat na dně, bude-li stálé, pěkné počasí, být neklidná, hrozila-li bouře. Ale počasí skoro vždycky odporovalo pijavce. Přidali k ní tři další. Každá se chovala docela jinak.

Po dlouhém uvažování uznal Bouvard, že se mýlil. Jeho statek potřebuje intenzivní systém hospodaření, i dal v sázku, co mu zbývalo na hotovosti, třicet tisíc franků.

Podněcován Pécuchetem, byl také jako posedlý hnojením. Do kompostové jámy se cpalo všechno, nač přišel: větve, krev, střeva, peří. Užíval belgického roztoku, švýcarské hnojůvky, louhu, uzená-čů, chaluh, objednal si guáno, pokusil se je vyrábět, a sleduje své zásady do krajnosti, netrpěl, aby moč přicházela nazmar; zrušil zá-chody. Lidé mu nosili do dvora zdechliny, kterými hnojl pole. Všude venku se válely zbytky mršin. A Bouvard se v tom hnílobném puchu usmíval. Pumpa postavená na káře stříkala močůvku na osení. Těm, kdo se tvářili znechuceně, říkal:

„Vždyť to je zlato! Zlato!“

A litoval, že nemá ještě víc hnoje. Šťastné země, kde jsou přírodní jeskyně plné ptačího trusu!

Řepka byla slabá, oves průměrný a obilí se prodávalo velmi špatně, protože páchlo. Divné bylo, že Vršíček, kde konečně už nebylo kamení, rodil méně než jindy.

Pokládal za vhodné obnovit hospodářské nářadí. Koupil Guillaumovy brány, Valcourův pluh, anglický secí stroj a velkou radlici Matyáše de Dombasle, ale čeledín ji haněl.

„Nauč se s ní zacházet!“

„Tak mi to ukažte.“

Pokoušel se o to, pletl se a venkovani se chechtali.

Ne a ne je donutit, aby uposlechli na zvonění. Stále za nimi křičel, běhal z místa na místo, dělal si poznámky do notesu, umlouval si schůzky, zapomínal na ně a v hlavě mu vířily nápady, jak zvelebit zemědělství. Měl v úmyslu pěstovat mák na opium a hlavně kozinec, který bude prodávat pod jménem „domácí káva“.

Volům pouštěl žilou každých čtrnáct dní, aby mu rychleji tloustli.

Nezabil jediného vepře a cpal všechny soleným ovsem. Brzy byl prasečinec příliš malý. Na dvoře jich bylo plno, bořili plot a kousali lidi.

Ve velkých vedrech dostalo pětadvacet ovčí motolici a za krátký čas pošly.

V témže týdnu chcípili tři voli následkem Bouvardova pouštění žilou.

Aby vyhubil ponravy, vymyslel si, že slepice zavře do klece na kolečkách, kterou dva muži strkali za pluhem; tím se jim samozřejmě polámaly pracky.

Z listů ožanky dělal pivo a dával je žencům místo moštu. Dostavily se střevní obtíže. Děti plakaly, ženy naříkaly a mužští zuřili. Všichni vyhrožovali, že odejdou, a Bouvard ustoupil.

Nicméně, aby je přesvědčil o neškodnosti svého nápoje, vypil před nimi několik lahví, pocítil nevolnost, ale zastíral své bolesti

veselou náladou. Dal si dokonce tu břechku přivést domů. Pili ji večer s Pécuchetem a oba dva dělali, co mohli, aby jim zachutnala. A pak, přece ji nevylijí.

Když už byly Bouvardovy koliky příliš silné, šla Heřmanka pro doktora.

Byl to vážný muž s vypouklým čelem a hned nemocného postrašil. Pánovu úplavici jistě zavinilo to pivo, o kterém se mluví po celém kraji. Chtěl znát jeho složení a pohaněl je vědeckými výrazy, krče rameny. Pécuchet, který opatřil recept, byl rozmrzelý.

Přestože máčel zrní ve vápenné vodě nebezpečně dlouho, že vynechal podmínku a plel bodláčí v nevhodnou dobu, měl Bouvard příštího roku krásnou úrodu pšenice. Usmyslí si, že ji bude sušit kvašením podle Clap-Mayerova holandského způsobu; to znamená, že ji dal posekat najednou a navršit do stohů, které se rozhodí, jakmile z nich začne unikat plyn, a budou se sušit na vzduchu; pak odešel Bouvard bez obav domů.

Nazítří, když večereli, uslyšeli od bučiny rachocení bubnu. Heřmanka se vyšla podívat, co se děje; ale bubeník už byl daleko. Téměř vzápětí se silně rozezvučel kostelní zvon.

Bouvarda a Pécucheta se zmocnila úzkost. Vstali a celí netrpěliví, aby se už dověděli, co se stalo, šli prostovlasí směrem k Chavignolles.

Minuli stařenu. Nevěděla nic. Zastavili chlapce, který odpovéděl: „Myslím, že hoří!“

A buben rachotil dál, zvon zvučel silněji. Konečně došli k prvním chalupám. Kupec na ně volal zdaleka:

„Hoří u vás!“

Pécuchet se dal do klusu a křičel na Bouvarda, běžícího stejným krokem po jeho boku:

„Ráz, dva, ráz dva! Do taktu jako myslivci ve Vincennes.“

Cesta, kterou se dali, neustále stoupala; svah jim zakrýval obzor. Doběhli nahoru na Vršíček; a naráz spatřili celou pohromu.

Všechny stohy plály ve večerním tichu jako sopky na holé pláni.

Kolem největšího bylo snad tři sta lidí; a pod velením starosty Foureaux, opásaného tříbarevnou šerpou, strhávali mužští bidly a háky slámu z vršků, aby zbytek zachránili.

Bouvard by byl ve spěchu málem porazil paní Bordinovou, která tam stála. Pak zahlédl jednoho z čeledínů a začal mu spílat, že mu nic nepřišel říci. Čeledín naopak utíkal z přemíry horlivosti nejdřív na radnici a do kostela, pak teprve k pánovi, a vrátil se jinou cestou.

Bouvard ztrácel hlavu. Jeho čeled' se tlačila kolem něho, všichni mluvili najednou a on zakazoval strhávat stohy, úpěnlivě prosil, aby mu pomohli, aby opatřili vodu, aby zavolali hasiče.

„Copak nějaké máme!“ zvolal starosta.

„To je vaše vina!“ křikl na něho Bouvard.

Rozčilil se, říkal hrozné věci a všichni se divili trpělivosti pana Foureaux, známého přece svou surovostí, jak bylo vidět i na jeho silných rtech a buldočí čelisti.

Kolem stohů bylo tak horko, že už se k nim nikdo nemohl přiblížit. V hltavých plamenech se s praskotem svíjela sláma a obilná zrna šlehala lidem do tváře jako broky. Pak se stoh zřítíl na zem a vzniklo obrovské ohniště, z něhož sršely jiskry; a měňavé odlesky se vlnily nad touto rudou plochou, chvíli místy rumělkově růžovou a jinde zas nahnědlou jako sedlá krev. Nastala noc, zvedl se vítr; kotouče dýmu zahalovaly dav. Po černém nebi se občas mihla jiskra vylétnuvší z ohně.

Bouvard hleděl na požár a tiše plakal. Oči se mu ztrácely pod opuchlými víčky a celý obličej bolestí jako by naběhl. Paní Bordinová, pohrávajíc si s trásněmi svého zeleného šálu, říkala mu „chudáčku“ a hleděla jej potěšit. Nedá se nic dělat, musí se s tím smířit.

Pécuchet neplakal. Velmi bledý, či spíš zsinálý, ústa otevřená a vlasy slepené studeným potem, stál stranou, hluboce zamyšlen. Ale farář, který se tu najednou objevil, řekl mu tichým, dobrotivým hlasem:

„Ach, to je neštěstí! Opravdu, je to zlé! Ujišťuji vás, že s vámi cítím...!“

Ostatní nepředstírali žádný zármutek. Rozprávěli, smáli se, ukazujíce rukou k plamenům. Nějaký stařík sebral hořící stébla a zapálil si jimi dýmku. Děti křepčily kolem. Pak nějaký uličník vykřikl dokonce, že je to ohromná zábava.

„Ano, krásná zábava!“ odvětil Pécuchet, který ho zaslechl.

Oheň uhasínal, hromady se nížily a za hodinu zbyl už jen popel, který tvořil na pláni okrouhlé černé skvrny. Lidé se rozešli.

Paní Bordinová a abbé Jeufroy doprovodili pány Bouvarda a Pécucheta až domů.

Cestou vdova roztomile vyčítala svému sousedovi jeho plachost a kněz vyjádřil svůj podiv, že až dosud neměl příležitost seznámit se s tak významným příslušníkem své farnosti.

Když osaměli, pátrali po příčině požáru, a místo aby uznali, jako všichni ostatní, že vlhká sláma se sama vzňala, měli podezření, že jde o pomstu. Asi ji nastrojil tatík Gouy nebo krtkář. Před půl rokem Bouvard odmítl jeho služby, a dokonce tvrdil v kruhu několika lidí, že jeho činnost je zhoubná a že vláda by ji měla zakázat. Od té doby se ten člověk potuloval po okolí. Měl plnovous a jim připadal strašný, hlavně večer, když se objevoval na konci dvora a potrásal dlouhým bidlem ověšeným krtky.

Škoda byla značná; aby věděli, jak to s nimi vypadá, pořádal Pécuchet celý týden Bouvardovy účty, které mu připadaly jako „skutečný labyrint“. Když porovnal položky v zápisníku s korespondencí a s hlavní knihou, celou popsanou poznámkami a připomínkami tužkou, zjistil pravdu: žádné zboží na prodej, nikde žádná pohledávka a v pokladně nic. Kapitál vykazoval schodek třiatřicet tisíc franků.

Bouvard tomu nechtěl věřit a nejméně dvacetkrát to všechno přepočítali. Vždy došli k témuž závěru. Ještě dva roky takového rolničení a jmění bude pryč. Jediná pomoc byla prodej.

Aspoň s notářem je třeba se poradit. To byl krok příliš bolestný; Pécuchet jej vzal na sebe.

Podle mínění pana Marescota bude výhodnější nic neohlašovat. Promluví o statku s vážnými zájemci a počká na jejich nabídky.

„Výborně,“ řekl Bouvard, „máme aspoň ještě čas.“

Statek propachtuje, pak se uvidí.

„Nebudeme nešťastnější než dříve, ale musíme teď šetřit.“

Šetření Pécuchetovi vadilo kvůli zahradě. A po několika dnech řekl:

„Měli bychom se věnovat výhradně pěstování stromů, ne pro zábavu, ale pro zisk. Hruška, která přijde na tři sou, prodá se někdy v hlavním městě za pět i šest franků! Zahradníci si vydělají na meruňkách pětadvacet tisíc liber renty! V Petrohradě se v zimě platí napoleonský dukát za hrozen! Je to výnosná věc, to uznáš! A co to stojí? Péči, hnůj a tu a tam přibrousit žabku!“

Tak rozplamenil Bouvardovu obraznost, že ihned hledali v knihách seznamy stromků, a když vybrali jména, která jim připadala čarovná, obrátili se na školkaře ve Falaise, jenž jim honem poslal tři sta štěpů, které už nemohl nikde udat.

Zavolali zámečníka, aby postavil sloupky ke stromkům, železníka, aby napjal dráty na špalíry, tesaře na podpěry. Tvary stromů byly předem nakresleny. Latě na zdi vypadaly jako svícny. Dva kůly na obou koncích každého záhonu napínaly vodorovně dráty; na štěpnici naznačovaly obruče tvary váz, jehlanů a pyramid a kdo vešel do sadu, domníval se, že hledí na součástky neznámého stroje nebo na kostru ohňostroje.

Když byly vyhloubeny jámy, uřezali konce všech kořenů, dobrých nebo špatných, a zahrabali je do kompostu. Do půl roku mladé stromky uhynuly. Další objednávky u školkaře a nové osazování do jam ještě hlubších. Protože déšť rozmočil půdu, štěpy se zabořily a stromky vylezly z půdy.

Když nastalo jaro, Pécuchet se pustil do prořezávání hrušní. Neřezal kolmé větve, šetřil rouby s pupenci; chtěl umíněně vpravit do pravého úhlu duchesky, které měly tvořit jednostranné kordóny,

lámal je nebo je bez milosti rval ven. U broskví si pletl hlavní větve s vedlejšími a s výhonky. Mezery i větve se objevovaly vždycky právě tam, kde být neměly, a za žádnou cenu se nedal z kordónu udělat pravidelný obdélník se šesti větvemi vpravo a šesti vlevo, nepočítaje v to dvě hlavní, aby celek tvořil krásnou rybí kostru.

Bouvard se snažil upravit meruňky; vzepřely se. Uřezal jim kmeny až u země; ani jeden už nevyrazil. Z třešní, které zakroužkoval, kapala pryskyřice.

Nejprve přirezávali příliš dlouze, a tím se ničila očka na dolním konci; potom příliš krátce, a to zavinilo vlky; a často váhali, neboť neuměli rozeznat výhonky listnaté od výhonků plodonosných. Radovali se, že mají květy; ale když poznali svůj omyl, tři čtvrtiny jich otrhali, aby posílili ostatní.

V jednom kuse mluvili o míze a mízním pletivu, o špalírování, olamování, o sřezávání oček. Uprostřed jídelny měli v rámu seznam svých chovanců s číslem, které se opakovalo na dřevěné tabulce u paty stromu.

Vstávali za úsvitu a pracovali až do noci, se svazkem lýčí za pasem. Za chladných jarních jiter měl Bouvard pod halenou pletený kabátek, Pécuchet pod režnou zástěrou svůj starý redingot a lidé, kteří šli podél plotu, slyšeli je v mlze pokašlávat.

Občas vytáhl Pécuchet z kapsy příručku; studoval odstavec a s rýčem v druhé ruce stál přesně jako zahradník, který zdobil titulní list knihy. Ta podobnost mu dokonce velmi lichotila. Vzbudila v něm větší úctu k autorovi.

Bouvard trčel věčně na vysokém žebříku u pyramid. Jednou dostal závrať, neodvažoval se slézt a volal na Pécucheta, aby mu pomohl.

Konečně se objevily hrušky; a v sadě byly švestky. Tu použili proti ptákům všech doporučovaných lstí. Ale střepinky skla se třpytily, div že nepřišli o oči, klapačka větrného mlýnku je v noci budila a vrabci sedali na strašáka. Udělali druhého, pak třetího, každého ustrojili jinak, všechno marné.

Přesto mohli doufat, že něco sklídí. Pécuchet právě odevzdal seznam ovoce Bouvardovi, když najednou zaduněl hrom a spustil se liják, těžký a prudký. Náporu větru se opíraly o celé plochy kordónů, podpěry se kácely jedna po druhé, a jak se nebohé sestříhané stromky otřásaly, hrušky na jednotlivých větvích na sebe narážely.

Pécucheta zastihl liják venku, uchýlil se do srubu. Bouvard byl v kuchyni. A před jejich očima vířily kolem úlomky dřeva, větve, tašky; a ženy námořníků, které hleděly na moře na pobřeží deset mil odtud, neměly pohled napjatější a srdce sevřenější. Pak najednou se podpěry a tyče předních kordónů i s podpěrami skácely na záhony.

Ten obraz, když šli na obhlídku! Třešně a švestky pokrývaly trávu mezi tajícími kroupami. Máslovky byly pryč, i solanky a „triumf jordoigneský“. Na jabloních zůstalo sotva několik renet – a dvanáct prsů Venušiných, celá úroda broskví, se válelo v loužích u vyvrácených zimostrázů.

Po večeři – jedli velmi málo – řekl Pécuchet mírně:

„Neměli bychom se podívat do statku, jestli se tam něco nestalo?“

„To tak, abychom viděli další spoušť!“

„Možná, protože osud nám opravdu nepřeje.“

A naříkali na Prozřetelnost a na přírodu.

Bouvard, s loktem na stole, vyražel svůj slabounký sykot, a protože jedna bolest připomíná druhou, rozpomněl se na své staré zemědělské plány, zvláště na škrobárnu a nový způsob výroby sýrů.

Pécuchet hlasitě vzdychl; a nacpávaje si chřípí šňupečky tabáku, uvažoval, že kdyby byl osud chtěl, mohl být dnes členem zemědělské společnosti, skví se na výstavách a být citován v novinách.

Bouvard se rozhlédl posmutnělými očima.

„Na mou duši, mám chuť se toho všeho zbavit a usadit se jinde!“

„Jak chceš,“ odpověděl Pécuchet.

A po chvíli:

„Odborníci doporučují odstranit každou přímou míznicí. Míza pak nemůže dobře probíhat a strom tím trpí. Aby se mu dobře dařilo, neměl by mít žádné plody. Přesto ty stromy, které se neprořezávají a nikdy nehnojí, nesou ovoce, sice menší, to je pravda, ale chutnější. Rád bych věděl proč! A nejenže si každý druh žádá zvláštní péči, ale dokonce každý jednotlivý strom, podle podnebí, teploty a spousty jiných věcí! Jakým pravidlem se pak řídit? A jakou máme naději na úspěch nebo na výnos?“

Bouvard mu odpověděl:

„V Gasparinovi se dočteš, že výnos nemůže převýšit desetinu kapitálu. Pak by bylo lepší uložit kapitál do banky. Za patnáct let by úroky vynesly jednou tolik, a bylo by to bez zlobení.“

Pécuchet sklonil hlavu.

„Třeba je celé štěpařství jen podvod!“

„Jako zemědělství,“ dodal Bouvard.

Pak si vyčítali, že byli příliš ctižádostiví, a rozhodli se, že napříště budou šetřit silami i penězi. Občasné prostřihání sadu postačí. Dvojité kordóny zrušili a uschlé nebo vyvrácené stromy nebudou už vysazovat; vzniknou však ošklivé mezery, ledaže by pokáceli i ty stromy, které dosud stály. Co dělat?

Pécuchet vzal rýsovací desku a udělal několik nákresů. Bouvard mu radil. Nedospěli k žádnému přijatelnému řešení. Ještě štěstí, že našli v knihovně Boitardovo dílo nazvané *Zahradní architekt*.

Autor dělí zahrady v nespočetné množství druhů. Především je druh melancholický a romantický, který se vyznačuje slaměnkami, zříceninami, hroby a „votivním obrazem Panny Marie na místě, kde šlechtic padl pod nožem vraha“. Druh strašidelný tvoříme pomocí převíslych balvanů, roztržštěných stromů, vypálených chatrčí; druh exotický tím, že zasadíme kaktus nopálový, „aby budil vzpomínky v člověku z kolonií nebo v cestovateli“. Druh vážný má být chrámem filozofie jako Ermenonville. Obelisky a vítězné oblouky jsou znakem druhu vznešeného; mech a jeskyně druhu tajemného; jezero druhu snivého. Je

i druh fantastický, jehož nejkrásnější ukázkou byla kdysi virtemberská zahrada – neboť jste tam postupně spatřili kance, poustevníka, několik náhrobků a loďku, která sama odrazila od břehu, aby vás zavezla do altánku, kde vás postržíkaly vodotrysky, když jste si sedli na pohovku.

Při vyhlídce na takové divy zmocnila se Bouvarda a Pécucheta zrovna závrať. Fantastický druh byl podle jejich soudu vyhrazen knížatům. Chrám filozofie by jen překážel. Votivní obraz madony by neměl smysl, protože tu nikoho nezavraždili; a pro lidi z kolonií a cestovatele nemohou nic udělat, protože americké rostliny jsou příliš drahé. Ale skály byly dostupné, i roztržštěné stromy, slaměnky a mech; proto si po mnoha pokusech a s rostoucím nadšením vytvořili za pomoci jediného podomka a za nepatrný obnos sídlo, jemuž nebylo rovno v celém okrese.

Průseky v habroví bylo vidět hájek s cestičkami křivolakými jako v bludišti. Ve zdi za kordóny chtěli udělat oblouk, odkud by se otvíral průhled do celé zahrady. Ale protože se oblouk nemohl udržet, vznikl z toho ohromný průlom se sutinami na zemi.

Obětovali chřest a postavili tam etruský hrob, to je šest stop vysoký čtverhran z černé sádry, který vypadal jako bouda pro psa. Čtyři jedličky stály v rozích pomníku, na který měla přijít urna a ozdobný nápis.

Ve druhé části zelinářské zahrady klenulo se jakési Rialto přes vodní nádrž, jejíž kraje byly obloženy škebličkami. Voda se vpíjela do země, ale to nevadí! Utvoří se tam jíl a dno bude nepropustné.

Srub byl proměněn ve venkovskou chaloupku pomocí barevných skel.

Na kopečku s besídkou neslo šest otesaných stromů plechový oblouk ohnutý v rozích a celek představoval čínskou pagodu.

Vypravili se ke břehům Orny vybrat si žulové balvany, roztloukli je, očíslovali, sami si je odvezli na káře, pak jednotlivé kousky spojili cementem a navršili na hromadu; a uprostřed trávníku se tyčila skála podobná obrovité bramboře.

K dokonalému souladu cosi chybělo. Porazili největší lípu z habří (ostatně ze tří čtvrtin suchou) a položili ji po celé délce zahrady tak, aby se zdálo, že ji přinesl příval nebo porazil blesk.

Když byl s tou dřinou hotov, zvolal Bouvard, stojí na schodech před domem:

„Odtud je líp vidět!“

„Líp vidět,“ zaznělo vzduchem.

Pécuchet odpověděl:

„Už tam jdu!“

„Tam jdu!“

„Slyšíš, ozvěna!“

„Ozvěna!“

Dokud lípa stála, ozvěna nemohla vzniknout, teď jí napomáhala pagoda stojící proti stodole, jejíž lomenice přečnívala habří.

Aby ozvěny užili, vykřikovali žertovná slova; Bouvard řval slova rozpustilá, nemravná.

Byl několikrát ve Falaise pod záminkou, že má dostat peníze, a vracel se odtamtud vždy s balíčky, které zamykal do prádelníku. Pécuchet se jednou ráno vydal do Bretteville a vrátil se domů hodně pozdě, s košíkem, který schoval pod postel.

Když se nazítří Bouvard probudil, byl překvapen. První dva tisy velkého stromořadí, které ještě večer byly kulovité, měly tvar pávů a roh s dvěma porcelánovými knoflíky představoval zobák a oči. Pécuchet vstal již za šera a chvěje se, že bude spatřen, ořezal oba stromy podle rozměrů páva, jak mu je poslal Dumouchel.

Ostatní tisy stojící za nimi byly již půl roku upraveny; napodobovaly více méně pyramidy, krychle, válce, jeleny nebo křesla, ale pávům se nevyrovnalo nic. Bouvard to uznal a nešetřil chválou.

Pod záminkou, že zapomněl rýč, zavlekl svého druha do bludiště, neboť využil Pécuchetovy nepřítomnosti, aby také sám stvořil něco nádherného.

Branka do polí byla pokryta vrstvou sádry a na ní bylo krásně vedle sebe seřazeno pět set hlaviček k dýmkám, na nichž byli zobrazeni Abd-el-Kaderové, černoši, nahé ženy, koňská kopyta a lebky.

„Dovedeš si představit, jak jsem byl nedočkavý!“

„To si myslím!“

A byli tak dojati, že se políbili.

Jako všichni umělci, i oni potřebovali slyšet chválu a Bouvarda napadlo uspořádat slavnostní večeři.

„Dej pozor!“ varoval ho Pécuchet. „Jak si začneš se zvaním, je zle!“

Nicméně věc byla rozhodnuta.

Od té doby, co žili v kraji, drželi se v ústraní. Z touhy poznat je přijal jejich pozvání každý kromě hraběte de Faverges, který musel do hlavního města za úředními záležitostmi. Obrátili se na pana Hurela, jeho pravou ruku.

Hostinský Beljambe, bývalý vrchní kuchař v Lisieux, měl připravit některá jídla. Půjčil číšníka. Heřmanka přibrala děvečku. Marjánka, služebná paní Bordinové, přijde také. Už od čtyř hodin byla mříž dokořán otevřena a oba majitelé, plni netrpělivosti, očekávali hosty.

Hurel se zastavil pod buky, aby si upravil redingot. Pak se objevil farář v nové sutaně a za chvíli pan Foureau v sametové vestě. Lékař vedl pod paží svou ženu; šla těžce a chránila se slunečníkem. Za nimi vlála záplava růžových stuh; to byl čepec paní Bordinové, oblečené v krásné hedvábné šaty barvy holubičí šedě. Zlatý řetěz od hodinek se jí houpal na prsou a prsteny jí zářily na obou rukou navlečených do černých rukaviček bez prstů. Nakonec přišel notář s panama kloboukem a monoklem, neboť vážný úřad v něm ne-
utlumil šviháka.

Salón byl navoskován, že se tam nedalo stát. Osm křesel potažených utrechtským sametem stálo podél zdi; na kulatém stolku uprostřed byla skříňka na likéry a nad krbem visel portrét Bouvardova otce. Zčernalá místa na světle vystupovala, a tak se zdálo, že se

ústa šklebí a oči šilhají; krom toho trochu plísňě na lícních kostech zdůrazňovalo mohutnost licousů. Hosté usoudili, že je podobný synovi, a paní Bordinová dodala, hledíc na Bouvarda, že to musel být velmi krásný muž.

Po hodině čekání Pécuchet oznámil, že mohou přejít do jídelny.

Bílé kalikové záclony s červeným okrajem byly úplně zatažené, právě tak jako v salónu, a slunce, pronikajíc plátnem, vrhalo plavé světlo na táflování, jehož jedinou ozdobou byl barometr.

Bouvard si posadil obě dámy k sobě; Pécuchet starostu po své levici, faráře po pravici; a začalo se ústřicemi. Páchly bahnem. Bouvard byl zoufalý, omlouval se a Pécuchet vstal a šel do kuchyně vyčinit Beljambovi.

Při prvním chodu, který se skládal z kambaly zapékané v lístkovém těstíčku a zadělávaných holubů, točil se hovor kolem výroby moštů.

Pak se přešlo k lehce stravitelným a těžce stravitelným jídlům. Hlavní slovo měl ovšem doktor. Posuzoval věci skepticky jako člověk, který nahlédl na dno všech věd, přesto však nesnesl ani půl slova odporu.

K svíčkové se podávalo burgundské. Bylo kalné. Bouvard přičítal tu nehodu špatně vypláchnuté láhvi a dal ochutnat ze tří dalších; nebyly o nic lepší. Pak nalil svatojuliánské, samozřejmě příliš mladé, a všichni hosté zmlkli. Hurel se bez přestání usmíval; těžké kroky číšníka duněly po dlaždicích.

Paní Vaucorbeilová, zavalitá a nevrlá (byla v nejvyšším stupni těhotenství), mlčela jako ryba. Bouvard nevěděl, o čem s ní mluvit, a zmínil se proto o divadle v Caen.

„Má žena nechodí nikdy do divadla,“ odvětil doktor.

Pan Marescot, dokud bydlil v Paříži, chodil výhradně na opery.

„Já,“ řekl Bouvard, „jsem si občas dopřál křeslo ve Vaudevillu, abych si poslechl nějaké vtipy!“

Foureau se ptal paní Bordinové, má-li ráda vtipy.

„Přijde na to jaké,“ odpověděla.

Starosta ji škádlil. A ona mu žerty oplácela. Pak ještě poradila, jak se mají správně nakládat okurky. Každý věděl, jaká je dobrá hospodyně a že má výborně vedený statek.

Foureau se obrátil na Bouvarda s dotazem: „Nemáte v úmyslu ten svůj prodat?“

„Bože, zatím ani sám nevím...“

„Cože, ani Écalles?“ pokračoval notář. „To by se vám hodilo, paní Bordinová.“

Vdova namítla upejpavě:

„Pan Bouvard by měl příliš velké požadavky.“

„Třeba by se dal obměkčit.“

„Nebudu to zkoušet.“

„Nu, co kdybyste mu dala hubičku?“

„Zkusme to přece,“ řekl Bouvard.

A políbil ji na obě tváře za potlesku společnosti. Hned vzápětí otevřeli šampaňské a bouchání zátek zdvojnásobilo veselí. Pécuchet dal znamení, záclony se rozhrnuly a objevila se zahrada.

Za soumraku to působilo děsivě. Skála se tyčila nad trávnickem jako hora, náhrobek tvořil krychli uprostřed špenátu, benátský most zas jakýsi lomený oblouk nad fazolemi a bouda vzadu velkou černou skvrnu, protože osvětlili slaměnou střechu, aby vypadala poetičtěji. Tisy ve tvaru jelenů nebo křesel šly za sebou až k poraženému stromu, který se táhl zahradou od habroví napříč až k loubí, kde visela rajská jablíčka jako krápníky. Tu a tam se pyšnila slunečnice svým žlutým kotoučem. Čínská pagoda červeně natřená vypadala na kopčku jako maják. Zobáky pávů, na které dopadalo slunce, odrážely třpyt a za mříží už bez prken táhla se plochá krajina až k obzoru.

Bouvard a Pécuchet pocítili při údivu svých hostů skutečnou radost.

Paní Bordinová obdivovala hlavně pávy; ale nikdo neoceníl náhrobek ani zapálenou boudu a zřícenou zeď. Potom všichni po řadě přešli

můstek. Bouvard a Pécuchet vozili vodu celé dopoledne, aby naplnili nádržku. Unikla špatně spojenými kameny a dno se pokrylo bahnem.

Při procházce dovolili si hosté kritizovat.

„Na vašem místě bych udělal tohle. Hrášek je zpožděný. Tamten kout, upřímně řečeno, není čistý. Když budete takhle prořezávat, nebudete mít ovoce nikdy.“

Bouvardovi nezbývalo než říci, že mu na ovoci nesejde.

A protože šli zrovna kolem habří, řekl lišácky:

„Ó, tady jsme někoho vyrušili, rače prominout!“

Vtip neměl ohlas. Sádrou paní všichni znali.

Po několika oklikách v bludišti došli konečně k brance s dýmkami. Užslé pohledy se křížily. Bouvard pozoroval tváře svých hostů a dychtil po jejich mínění:

„Co tomu říkáte?“

Paní Bordinová vybuchla ve smích. A ostatní hned po ní, pan farář vyrážel jakési kdákání, Hurel kašlal, doktor až plakal, jeho ženu popadla nervová křeč a Foureau, člověk bez ostychu, si vyloupil jednoho Abd-el-Kadera a strčil ho do kapsy na památku.

Když vyšli z habroví, chtěl Bouvard společnost překvapit ozvěnou a vykřikl ze všech sil:

„Služebník, mé dámy!“

Nic! Žádná ozvěna. To proto, že opravili stodolu a lomenice i krov byly strženy.

Káva se podávala na kopečku a pánové se právě chystali na partii koulí, když spatřili naproti za plotem muže, který se na ně díval.

Byl hubený a opálený, v červených roztrhaných kalhotách, modrém kabátu bez košile, černé vousy přistřižené do kartáče; pronesl chraplavým hlasem: „Dejte mi napít!“

Starosta a abbé Jeufroy jej okamžitě poznali. Byl to bývalý truhlář z Chavignolles.

„Hej, Gorju! Jděte odtud!“ řekl pan Foureau. „Přece nebudete žebrať.“

„Já a žebrat!“ vykřikl muž podrážděně. „Sedm let jsem válčil v Africe. Teď mě pustili z nemocnice. Není práce! Mám snad vraždit? Aby hrom do toho!“

Jeho hněv opadl sám sebou a muž si prohlížel měšťáky se zá-
dumčivým a posměšným výrazem, stoje tam s rukama v bok. Únava
z táboření pod širým nebem, absint a horečky, celý ten ubohý
a zhýralý život se odrážel v jeho kalných očích. Bledé rty se chvěly
a obnažovaly mu dásně. Siré nachové nebe ho obestíralo krvavou
září a to, jak tam tak tvrdošíjně stál, budilo hrůzu.

Bouvard, aby tomu udělal konec, šel pro nedopitou láhev. Tulák
ji hltavě vyprázdnil, pak zmizel v ovesném poli, mávaje rukama.

Pana Bouvarda potom pokárali. Taková povolnost jen podporuje
nepořádek. Ale Bouvard, podrážděn neúspěchem své zahrady, začal
hájit lid; všichni mluvili najednou.

Foureau chválil vládu, Hurel uznával na světě jen vlastnictví půdy.
Abbé Jeufroy si stěžoval, že náboženství nemá ochrany. Pécuchet
brojil proti daním. Paní Bordinová vykřikovala v přestávkách:

„Já ze všeho nejvíc nenávidím republiku!“

Doktor prohlásil, že je pro pokrok:

„Vždyť přece, pane, reformy jsou nutné.“

„Možná!“ odvětil Foureau. „Ale všechny tyhle výmysly škodí
obchodům.“

„Já na obchody kašlu!“ vykřikl Pécuchet.

Vaucorbeil pokračoval:

„Dejte nám aspoň výkonné právo.“

Bouvard nešel tak daleko.

„To je váš názor?“ pokračoval doktor. „Už jsem vás prohlédl!
Dobrou noc! A přeji vám potopu, abyste se v té své nádržce mohl
plavit.“

„Já také již půjdu,“ řekl po chvíli pan Foureau.

A ukazuje na kapsu, kam si strčil Abd-el-Kadera:

„Až budu potřebovat další, přijdu zas.“

Než odešel, sdělil farář nesměle Pécuchetovi, že tu napodobeninu hrobu mezi zeleninou nepokládá za vhodnou. Hurel se při odchodu společnosti hluboce uklonil. Pan Marescot se ztratil hned po zákusku.

Paní Bordinová začala znova podrobnosti o svých okurkách, slíbila další předpis na švestky v lihu a ještě se třikrát prošla velkým stromořadím; ale když šla kolem lípy, zachytila se o ni krajem sukně a zaslechli, jak zabručela:

„Bože, tak pitomě sem položit strom!“

Oba hostitelé ulevovali svému hněvu v besídce až do půlnoci.

Ovšem, obědu se dalo tu a tam něco vytknout: a přesto se hosté cpali jako lidojedi, což je důkaz, že nebyl tak špatný. A zahradu jim tak pohaněli jen z nejčernější závisti; oba se zlobili:

„Hm, tak v nádržce není voda! Jen strpení, ještě tam uvidí labuť a ryby!“

„Pagody si ani nevšimli!“

„Vykládat, že rozvaliny nejsou úpravné, to dokáže jen blbec!“

„A náhrobek že je nevhodný! Proč nevhodný? Copak člověk nemá právo postavit si na svém pozemku náhrobek? Chci se tam dokonce dát pochovat!“

„Nemluv o tom!“ řekl Pécuchet.

Pak probrali všechny pozvané.

„Ten doktor je pěkný komediant!“

„Všiml sis, jak se Marescot ušklíbal před portrétem?“

„A jaký je starosta hrubián! Když je člověk pozvaný k někomu na oběd, tak k čertu musí respektovat domácí zvláštnosti.“

„A paní Bordinová?“ ptal se Bouvard.

„Ech, to je pletichářka! Dej mi s ní pokoj.“

Znechuceni společností rozhodli se, že už se nebudou s nikým stýkat, že budou žít jen doma, jen sobě.

A trávili dny ve sklepech odstraňováním vinného kamene z lahví, přelakovali všechn nábytek a navoskovali pokoje; každý večer,

když se dívali, jak dřevo v krbu plápolá, rozprávěli o nejlepším způsobu vytápění.

Aby ušetřili, zkoušeli udit si šunky sami a práť prádlo. Heřmanka jen krčila rameny, protože jí překáželi. Když nastala doba zavařování, dopálila se a oni se usadili v kolně.

Bývala tam prádelna; pod otýpkami chrastí objevili velký vyzděný kotel, který se jim výborně hodil, neboť se jich zmocnila tížádnost dělat konzervy.

Čtrnáct baňatých lahví naplnili rajskými jablíčky a zeleným hráškem; zátky zatmelili nehašeným vápnem a sýrem, kraje ovinuli proužky plátna a pak ponořili láhve do vařící vody. Vypařovala se; přilili studenou; rozdílem teploty láhve praskly. Jen tři to vydržely.

Pak si sehnali staré krabičky od sardinek, dali do nich telecí kotlety a ponořili je do vodní lázně. Vytáhli je kulaté jako míče; však splasknou, až se ochladí. Pokračovali v pokusu, do jiných krabiček dali vejce, čekanku, humry, rybu po námořnicku, ba dokonce i polévku, a pochvalovali si jako pan Appert, že „zachytili roční období“: takové objevy mají podle Pécucheta větší význam než činy dobyvatelů.

Recept paní Bordinové zdokonalili tím, že ocet okořenili pepřem; a jejich švestky v lihu byly jistě lepší! Naložili do lihu maliny a pelyněk a měli malinový likér a absint. Z medu a anděliky chtěli v sudě po bagnolském víně vyrábět malaga; a pustili se také do výroby šampaňského! Láhve chabliského zředěného moštem vybuchovaly samy. I nepochybovali už o zdaru.

Čím více prohlubovali své studium, tím pevněji byli přesvědčeni, že všechno potravinářské zboží je šizeno.

Přeli se s pekařem o barvu chleba. Znepřátelili si kupce tvrdíce, že falšuje čokoládu. Odjeli do Falaise, koupili si cicimek a přímo před lékárníkovými očima podrobili jeho přípravek zkoušce vodou. Nabyl vzhledu kůže od slaniny, to znamenalo, že je v něm želatina.

Po tomto úspěchu jejich pýcha nesmírně vzrostla. Od zkrachovaného vinopalníka si koupili nářadí a brzy se stěhovaly do domu

síta, bečky, trychtýře, sběračky, pytlíky na cezení a váhy, nepočítaje vinařský lis a destilační přístroj, k němuž musela být pec se zvláštním komínem.

Uměli už čistit cukr a různé způsoby pálení, velkou a jemnou perlu, bublinu, bublinku, sirup a karamel. Nemohli se však dočkat, až použijí destilačního přístroje; a pustili se do jemných likérů, anýzovkou počínaje. Pevné částěčky byly skoro vždy odplaveny tekutinou nebo přilehly ke dnu; jindy se zmýlili v dávkování. Kolem nich se leskly měděné kotlíky, křivule natahovaly své špičaté zobáky, po zdech visely pánve. Často jeden třídil na stole bylinky a druhý zatím pohupoval koulí v zavěšeném džberu; míchali lžicemi, ochutnávali směs.

Bouvard, celý zpocený, měl na sobě jen košili a kalhoty, krátkými šlemi vytažené až nad žaludek; ale vyplašený jako vrabec zapomínal na přepážku v přepalovací kolbici nebo příliš rozdmýchal oheň.

Pécuchet si brumlal výpočty, stoje bez hnutí ve své dlouhé haleně, podobné dětské zástěře s rukávy; a oba se považovali za lidi velmi vážné, zabývající se užitečnou prací.

Nakonec si vymyslili hustý likér, který zastíní všechny ostatní. Dají do něho koriandr jako do kmínky, višňovku jako do maraschina, yzop jako do chartreusky, pižmový květ jako do vespetra, *calamus aromaticus* jako do krambambuly a santalovým dřevem jej obarví na červeno. Ale pod jakým názvem jej dají do prodeje? Musí to být jméno, které se snadno pamatuje, a přece je zvláštní. Po dlouhém hledání se rozhodli, že se bude jmenovat „bouvarinka“.

Koncem podzimu se na třech konzervách objevily skvrny. Rajská jablíčka a hrášek zplesnivěly. To je jistě vinou uzávěru. A tak je otázka uzávěru dlouho trápila. Na zkoušení nových způsobů neměli peníze. Statek je vysával.

Několikrát se jim nabídl nájemci, Bouvard je nechtěl. Ale šafář obdělával půdu podle jeho rozkazů s tak úzkostlivou šetrností, že sklizně byly stále menší, všechno šlo od deseti k pěti; právě mluvili

o svých nesnázích, když do laboratoře vešel tatík Gouy doprovázen svou ženou, která bázně zůstávala vzadu.

Díky všemožnému způsobu obdělávání se pozemky zlepšily a on by si statek zase najal. Uvedl obnos co nejnižší. I když se bude se ženou hodně namáhat, bude výnos nejistý; zkrátka chce-li vůbec ten statek, pak jen z lásky k tomu kraji a ze stesku po tak hodných pánech. Rozloučili se s ním chladně. Večer přišel zas.

Pécuchet Bouvardovi vyčinil; povolovali. Gouy žádal snížení nájemného; a když se proti tomu ozvali, začal spíš bečet než mluvit, bral boha za svědka, vykládal, jak se nadřel, vynášel své zásluhy. Když ho vyzvali, aby sám řekl cenu, místo odpovědi sklonil hlavu. Tu jeho žena, která seděla u dveří s velkým košíkem na klíně, začala s týmiž nářky a kdákala pronikavě jako raněná slepice.

Konečně bylo nájemné smlouveno na tři tisíce ročně, o třetinu méně než dříve.

Kmotr Gouy hned navrhl, že odkoupí náradí a dohadování začalo znovu.

Odhadování věcí trvalo čtrnáct dní. Bouvard už z toho byl úplně zmořený. Nechal všechno za cenu tak směšnou, že Gouy jen vyvalil oči, ale honem řekl „Platí“ a plácl mu do dlaně.

Potom majitelé, jak je zvykem, nabídli pohoštění a Pécuchet otevřel láhev svého malaga, ne tak z velkodušnosti, jako s nadějí, že mu je pochválí.

Ale sedlák řekl kysele:

„Je to jako lékořicový sirup.“

A jeho žena, aby „zahnala tu chuť“, řekla si o sklenici kořalky.

Je zaměstnávala vážnější věc! Všechny složky „bouvarinky“ byly konečně pohromadě.

Dali je do přepalovací mísy, přidali lihu, rozdělali oheň a čekali. Zneklidněný nezdarem s malaga, vzal Pécuchet ze skříně plechové krabičky, odtrhl víčko z jedné, potom z druhé, ze třetí. Vztekla jimi praštil a zavolal Bouvarda.

Bouvard zavřel kohoutek chladicí roury a utíkal ke konzervám. Zklamání bylo naprosté. Telecí řízky se podobaly vařeným podešvím. Místo humra tam byla blátivá tekutina. Ryby po námořnicku nebyly k poznání. Na polévce bujela plíseň a laboratoří se šířil nesnesitelný puch.

Najednou zazněl výbuch a destilační přístroj se rozletěl na tisíc kousků, které vylétly až ke stropu, rozbily hrnce, promáčkly sběračky, potloukly sklenice; uhlí se rozsypalo, pec se pobořila a nazítří našla Heřmanka jednu kopist až na dvoře.

Síla páry roztrhla přístroj tím spíše, že přepalovací nádoba měla ucpanou záklopku.

Pécuchet se honem skrčil za kád' a Bouvard se zhroutil na stoličku. Deset minut tak zůstali, neměli odvahu se pohnout, hledí hrůzou uprostřed střepin. Když zas nabyli řeči, kladli si otázku, co zavinilo tolik neštěstí, hlavně to poslední? Necháпали nic, jen to, že málem přišli o život. Pécuchet zakončil slovy:

„Snad je to tím, že neznáme chemii!“

III

Aby poznali chemii, opatřili si Regnaultovy přednášky a dověděli se především, že „prvky jsou možná sloučeniny“.

Rozděluje je na nekovy a kovy, ačkoli tento rozdíl „není bez výjimek“, říká autor. Právě tak je tomu s kyselinami a zásadami, „neboť látka může se podle okolností chovat jako kyselina nebo jako zásada“.

Vzorce jim připadaly podivné. Pécucheta mátlly množné poměry.

„Předpokládáme-li, že se jedna molekula prvku A sloučí s několika částčkami prvku B, zdá se mi, že ta molekula se musí rozdělit také na tolik částic; ale jestliže se rozdělí, přestává být jednotkou, základní molekulou. Zkrátka tomu nerozumím.“

„Já taky ne!“ řekl Bouvard.

Obrátili se k dílu méně obtížnému, k Girardinově knize, kde nabyli jistoty, že deset litrů vzduchu váží sto gramů, že do tužek se nedává olovo, že diamant je jenom uhlík.

Nejvíce užasli nad tím, že země není prvek.

Pochopili, jak se zachází s dmuchavkou, se zlatem, se stříbrem, jak se louží prádlo, jak se cínují hrnce; potom se Bouvard a Pécuchet bez nejmenších rozpaků vrhli na organickou chemii.

Je to přímo zázrak, že živé bytosti jsou složeny z týchž látek jako nerosty! Přesto měli pocit určitého ponížení, když si představili, že jejich vlastní osoba obsahuje fosfor jako zápalky, bílkoviny jako vajíčko a svítiplyn jako pouliční lampy.

Po barvách a tucích došlo na kvašení.

To je přivedlo ke kyselinám a zákon o ekvivalentech jim znovu působil starosti. Snažili se objasnit si jej atomovou teorií; ta je nadobro spletla.

Aby tomu všemu porozuměli, potřebovali by, podle Bouvarda, přístroje.

Bylo by to značné vydání a oni už mnoho utratili.

Ale doktor Vaucorbeil je může poučit.

Zašli k němu v době, kdy ordinoval.

„Pánové, poslouchám! Co vám schází?“

Pécuchet odpověděl, že nejsou nemocni, a vysvětlil účel jejich návštěvy:

„Přejeme si hlavně porozumět vyššímu mocenství prvků.“

Lékař silně zrudl, pak je pokáral, že se chtějí učit chemii.

„Ujišťuji vás, že nepopírám její význam! Ale dnes ji cpou do všeho! Na medicínu má zhoubný vliv.“

Důraz jeho slov vynikl podívanou na věci, které ležely kolem.

Náplasti a obvazy se válely na krbu. Uprostřed psacího stolu trůnila skříňka s chirurgickými nástroji, v koutě bylo umyvadlo plné sond a na zdi visela muskulární mapa.

Pécuchet doktorovi zalichotil:

„Jistě to musí být krásné studovat anatomii?“

Pan Vaucorbeil se rozpovídal, jak rád kdysi pitval; Bouvard se ptal, jaké jsou rozdíly mezi nitrem ženy a muže.

Aby mu vyhověl, vyňal lékař z knihovny svazek anatomického atlasu.

„Vezměte si ho s sebou! Doma si to lépe prohlédnete!“

Překvapilo je, jak z kostry ční čelist, jak hluboké jsou oční jamky a jak strašlivě dlouhé jsou paže. Scházela jim nějaká kniha s vysvětlivkami; vrátili se k panu Vaucorbeilovi a díky příručce Alexandra Lautha dověděli se o složení kostry a užasli nad páteří, prý šestnáctkrát silnější, než kdyby ji stvořitel udělal rovnou.

„Proč právě šestnáctkrát?“

Zápřstní kůstky uvedly Bouvarda v zoufalství; a Pécuchet, který se zuřivě pustil do lebky, ztratil odvahu před klínovou kostí, třebaže se podobá „tureckému nebo turčínskému sedlu“.

Klouby byly příliš zakryty vazy, a tak začali studovat svaly.

Ale nebylo lehké nalézt, jak jsou svaly upevněny, a když dospěli k obratlovým kanálkům, vzdali se nadobro.

Tu Pécuchet řekl:

„Co kdybychom se zas vrátili k chemii, abychom využili laboratoře?“

Bouvard se vzepřel a blesklo mu hlavou, že se pro potřeby hor-
kých krajů vyrábějí umělé mrtvoly.

Barberou, kterému napsal, mu podal podrobnější zprávu. Za de-
set franků měsíčně je možné půjčit si jednoho z těch Auzouxových
panáků, a příští týden složil listonoš z Falaise u jejich plotu po-
dlouhlou bednu.

Celí rozechvělí přenesli ji do kolny. Když se odtrhla prkna, vypad-
la sláma a sklouzly hedvábné papíry, objevil se panák.

Byl cihlové barvy, bez vlasů, bez kůže a celý strakatý nesčetnými
modrými, červenými a bílými vlákénky. Vůbec se to nepodobalo
mrtvole, ale nějaké šeredné hračky, neobyčejně čisté a páchnoucí
lakem.

Pak zvedli hrudní koš a spatřili obě plíce, podobné dvěma hou-
bám, srdce jako velké vejce vzadu trochu stranou, bránici, ledviny,
celý uzlík vnitřností.

„Do práce!“ řekl Pécuchet.

Minul celý den i večer.

Oblékli si pláště jako medici v posluchárnách a při světle tří
svíček studovali části těla z lepenky, když někdo zabušil na dveře:

„Otevřte!“

Byl to pan Foureau se strážníkem.

Heřmančiny pány totiž napadlo ukázat jí panáka. Ta honem bě-
žela ke kupci a tam to vykládala; celé městečko teď bylo přesvědče-
no, že skrývají v domě opravdovou mrtvolu. Foureau se dal ovlivnit
veřejným míněním a šel se přesvědčit; zvědavci se kupili na dvoře.

Když vstoupil, panák ležel na boku, a protože lícni svaly byly
uvolněny, tvořilo oko nestvůrný výčnělek a vypadalo strašlivě.

„Co vás k nám přivádí?“ ptal se Pécuchet.

Foureau koktal:

„Nic, vůbec nic.“

A vzal cosi ze stolu:

„Co je to?“

„Sval trubkovitý,“ odpověděl Bouvard.

Foureau zmlkl, ale usmíval se posměvačně závidě jim, že mají zábavu, která přesahuje jeho pravomoc.

Oba anatomové dělali, že pokračují v bádání. Lidé, kteří se na prahu nudili, vnikli do prádelny, a protože se trochu strkali, stůl se zakymácel.

„Ale to už přestává všechno!“ vykřikl Pécuchet. „Vyžeňte ty lidi!“
Strážník vystrčil zvědavce ven.

„Tak!“ řekl Bouvard. „Nepotřebujeme tu nikoho.“

Foureau narážce porozuměl a ptal se ho, mají-li právo přechovávat takovou věc, když nejsou lékaři. Stejně o tom napíše prefektovi.

Jaký to kraj! Nikde nejsou hloupější, surovější a zpozdilejší lidé. Utěšilo je jen, jak vysoko stojí nad ostatními; toužili trpět pro vědu.

Doktor je také přišel navštívit. Pohaněl panáka, že se příliš liší od skutečnosti, ale využil příležitosti, aby jim udělal přednášku.

Bouvard a Pécuchet byli nadšeni a na jejich přání jim pan Vaucorbeil půjčil několik svazků ze své knihovny, ačkoli tvrdil, že se jimi nikdy neprokousají.

Ve *Slovníku lékařských věd* si zvláště všimli nezvyklých případů slehnutí, dlouhého věku, otylosti a zácpy. Škoda, že neznali toho proslulého Canadiena z Beaumontu, jedlíky Tarara a Bijoua, vodnatelnou ženu z departementu Eure, Piemontána, který chodil na stranu jednou za tři neděle nebo Simona de Mirepoix, který zemřel zkostnatěním, a bývalého starostu angoulêmeského, jehož nos vážil tři libry!

Při studiu mozku se dostali k filozofickým úvahám. Rozpoznali uvnitř zcela jasně *septum lucidum*, složené ze dvou výrůstků, a šišinku, která se podobá červenému hrášku; ale byly tam také výčnělky a dutiny, oblouky, výběžky mozkové klenby, laloky, uzliny

a vlákna nejrůznějšího druhu, Pacchioniho otvor i Pacciniho tělísko, zkrátka tolik spleťtých věcí, že by jim to stačilo na celý život.

Někdy, v záchvatu šílenství, rozebrali celou mrtvolu a měli pak co dělat, aby dali zas všechny kousky dohromady.

Byla to těžká práce, zvláště po obědě, kdy skoro hned usínali. Bouvard s bradou pokleslou, vystrkuje břicho, Pécuchet s hlavou v dlaních, oběma lokty opřen o stůl.

Tou dobou pan Vaucorbeil, vraceje se z prvních návštěv, častokrát pootevřel dveře.

„Tak co, kolegové, jak vám jde anatomie?“

„Výborně,“ odpovídali.

A tu jim škodolibě kladl otázky, jen aby je mohl mást.

Když je omrzelo jedno ústrojí, přešli k druhému a tak postupně začínali a opouštěli srdce, žaludek, ucho, střeva, neboť lepenkový panák je nudil, přestože se tolik snažili mít o něj zájem. Nakonec je doktor přistihl, jak jej zatloukají zas do bedny.

„Výborně! To jsem čekal.“

V jejich věku se přece nemohou pouštět do takových studií; úsměv, jímž provázel svá slova, je hluboce zranil.

Jakým právem je pokládá za neschopné? Copak je věda majetkem toho pána? Jako by on byl nějakou vynikající osobností!

Přijali jeho poznámku jako výzvu na souboj a šli až do Bayeux nakoupit si knihy.

Dosud neměli fyziologii, i opatřil jim jeden knihkupec Richerandovo a Adelonovo pojednání, kdysi velmi slavné.

Všechny běžné fráze o stáří, pohlaví a povaze jim připadaly nesmírně důležité; s radostí se poučili, že v zubním kameni jsou tři druhy mikroskopických živočichů, že chuťové středisko je na jazyku a pocit hladu v žaludku.

Litovali, že nemají schopnost přežvykovat jako Montègre, Gosse a mnich Bérard, aby lépe poznali činnost žaludku; i žvýkali pomalu, rozměľňovali potravu, slinami ji provlhčovali, zažívané jídlo

provázeli myšlenkou ve svých útrokách, sledovali je dokonce až do posledních důsledků, plni metodické svědomitosti a pozornosti téměř nábožné.

Aby uměle vyvolali trávení, nacpali maso do lahvičky, v níž byla žaludeční šťáva kachny, a čtrnáct dní ji nosili pod paží; dosáhli jen toho, že zapáchali.

Jednou je bylo vidět, jak běží v parném slunci po silnici oblečení do mokrých šatů. To proto, aby si ověřili, zda se žízeň utiší navlhčením pokožky. Vrátili se žízniví a oba dostali rýmu.

Sluch, tvoření hlasu i zrak odbyli rychle; Bouvard se však podrobněji zajímal o plození.

Pécuchetova zdrženlivost v tomto ohledu ho vždycky udivovala. Připadal mu tak úplně nevědomý, že ho donutil, aby se vyjádřil, a Pécuchet se s uzarděním konečně přiznal.

Nějací taškáři ho kdysi zatáhli do vykřičeného domu, ale on odamtud utekl, chtěje se zachovat pro ženu, kterou bude mít jednou rád. Ta šťastná příležitost nikdy nenastala, a tak z falešného studu, z peněžní tísně, ze strachu před nemocemi, z umíněnosti a ze zvyku byl v dvaapadesáti letech, přestože žil ve velkoměstě, ještě panic.

Bouvard tomu ani nemohl uvěřit, pak se rozchechtal, ale zarazil se, když v Pécuchetových očích zahlédl slzy; on měl za sebou lásek dost, postupně byl zamilován do provazolezkyně, do švagrové jednoho stavitele, do písáčky a nakonec do jedné pradlenky, s níž už se chtěl oženit, když zjistil, že je těhotná s jiným.

Bouvard mu řekl:

„Vždycky si může člověk vynahradit, co zameškal. Jen nevěšet hlavu, to tak. Beru si to na starost... Jestli chceš.“

Pécuchet s povzdechem namítl, že na to už není ani pomyšlení; i pokračovali ve fyziologii.

Je pravda, že povrch našeho těla se neustále nepostižitelně odpařuje? Důkazem je, že každou minutou člověk ubývá na váze. Přičte-li se každý den to, co chybí, a odečte to, co přebývá, udrží se zdraví

v dokonalé rovnováze. Sanctorius, který tento zákon objevil, nedělal půl století nic jiného, než denně vážil svou potravu a všechno, co vyměšoval, a sám se neustále vážil, dopřává si oddechu, jen aby to spočítal.

Pokusili se Sanctoria napodobit. Ale protože se na váhu oba nevešli, začal Pécuchet.

Svlékl si šaty, aby nebránily odpařování, a stál na decimálce úplně nahý, ukazuje, přestože byl stydlivý, svůj dlouhatánský válcovitý trup, krátké nohy, plochá chodidla a tmavou pokožku. Jeho přítel seděl vedle něho na židli a předčítal mu.

Učenci tvrdí, že živočišné teplo se vyvíjí smršťováním svalů a že je možné zvýšit teplotu vlažné lázně, pohybuje-li koupající vydatně hrudním košem a pánví.

Bouvard šel pro vanu, kterou si přivezli, a když bylo všechno přichystáno, ponořil se do ní, vyzbrojen teploměrem.

Zbytky destilačního přístroje smetené do kouta rýsovaly se v šeru jako matný kopeček. Chvillemi bylo slyšet hlodání myší; místností se táhla vůně aromatických bylinek; přátelům tam bylo dobře a spokojeně si povídali.

Bouvardovi však začalo být trochu chladno.

„Hýbej pánví!“ řekl Pécuchet.

Pohyboval jí, ale na teploměru se nic nezměnilo.

„Je mi opravdu zima.“

„Mně taky není teplo,“ odpověděl Pécuchet, kterému naskočila husí kůže. „Tak hýbej přece pánví! Pořádně!“

Bouvard roztahoval stehna, kroutil boky, nadzvedal břicho, funěl jako vorvaň, pak se podíval na teploměr, který stále klesal:

„Vůbec tomu nerozumím! Vždyť se přece pohybují!“

„Ne dostatečně!“

Začal tedy zas cvičit.

Cvičil tři hodiny, pak ještě jednou ponořil teploměr.

„Cože! Dvanáct stupňů! Tak s pánembohem, už toho mám dost!“

Vběhl tam pes, napůl doga, napůl křepelák, s žlutou prašivou srstí, jazyk vyplazený.

Co dělat? Zvonek tam není a jejich služka je hluchá. Třásli se zimou, ale neodvažovali se pohnout, aby je nepokousal.

Pécuchet považoval za chytré křičet na něj a koulet očima.

Tu pes zaštěkal a skákal kolem váhy, kde se Pécuchet snažil dostat co nejvýše, chytaje se řetězů a pokrčuje kolena.

„Jdeš na to ze špatného konce,“ řekl Bouvard.

A začal se na psa mile usmívat a sladce mluvit.

Pes zřejmě porozuměl. Chtěl se s Bouvardem mazlit, položil mu tlapy na ramena, škrábal ho drápy.

„Vida! Ted' mi sebral kalhoty!“

Pes si na ně lehl a dal pokoj.

S největší opatrností se konečně odvážil jeden sestoupit z desky, druhý vylézt z vany; a když se Pécuchet oblékal, vykřikl najednou:

„Ty psisko, ty nám budeš sloužit k pokusům.“

K jakým pokusům?

Mohou mu vstříknout fosfor, pak ho zavřít do sklepa a pozorovat, srší-li mu z nozder oheň. Ale jak mu ho vstříknout? A ostatně by jim ani fosfor neprodali.

Pomýšleli na to, že psa zavrou pod poklop, dají mu vdechovat různé plyny a budou ho napájet jedy. To by asi nebylo nic zábavného. Nakonec se rozhodli pro zmagnetizování ocele dotykem s míchou.

Potlačuje dojetí, podával Bouvard Pécuchetovi na talířku jehly a ten je zapichoval do obratlů. Lámaly se, klouzaly, padaly na zem; bral jiné a vrážel je nazdařbůh. Pes přerval pouta, prorazil okno jako dělová koule, přeletěl dvůr, síň a vrazil do kuchyně.

Heřmanka se dala do křiku, když ho spatřila celého zkrvavělého a s provázky kolem tlap.

Její páni utíkali za ním a vběhli dovnitř zároveň. Vyskočil a zmizel.

Stará služka na ně vyjela:

„Zas jste vyvedli nějakou pitomost, že jo! – A podívejte se, jak mi zaneřádl kuchyň! – Vždyť se z toho může vzteknout! Patřili byste za mříže!“

Vrátili se do laboratoře, aby přezkoumali jehly.

Žádná nepřitáhla ani pilinku.

Pak je znepokojil Heřmančin předpoklad. Může být vzteklý, najednou se vrátit a vrhnout se na ně. Nazítří se všude poptávali a několik let se zdaleka vyhýbali každému podobnému psovi.

Ostatní pokusy selhaly. Holubi, které zařídili, posli za stejnou dobu, ať měli žaludek plný, nebo prázdný. Koťata ponořená pod vodu posla za pět minut; a husa, kterou přecpali božcem, měla okostici úplně bílou.

Soužila je otázka výživy.

Čím to je, že z téže šťávy se tvoří kosti, krev, lymfa a výměškové látky? Přeměnu potravy však nelze sledovat. Člověk, který požívá jen jeden druh potravy, je chemicky totožný s tím, kdo jich požívá několik. Vauquelin propočítal, kolik vápna je obsaženo v ovsu pro jednu slepici, avšak ve skořápkách z jejích vajec našel více. Je tedy zřejmé, že dochází k vytváření látek. Jakým způsobem? Nevíme o tom nic.

Dokonce ani nevíme, jaká je síla srdce. Borelli soudí, že má takovou sílu, jaké je třeba, aby se zvedla váha sto osmdesáti tisíc liber, a Keill ji odhaduje přibližně na osm uncí, z čehož oba přátelé usoudili, že fyziologie je (podle starého výroku) zbásněná medicína. Protože jí nemohli rozumět, nevěřili v ni.

Měsíc uplynul v nečinnosti. Pak si vzpomněli na zahradu.

Suchý strom položený napříč překážel; rozřezali jej. Ten tělocvik je unavil. Bouvard často potřeboval, aby mu kovář spravil náradí.

Když tam jednou šel, přistoupil k němu muž s plátěnou brašnou na zádech a nabízel mu různé kalendáře, náboženské knížky, dotýkané medailóny a konečně *Příručku o zdravotědě* od Françoise Raspaila.

Brožurka se mu tak zalíbila, že napsal Barberouovi, aby mu opatřil celé dílo. Barberou je poslal a v dopise uvedl lékárnu, která dodá příslušné léky.

Jasnost tohoto učení je zlákala. Všechny neduhy zaviňují červi. Kazí zuby, rozežírají plíce, rozšiřují játra, ničí střeva a způsobují v nich nepokoj. Nejlepší prostředek, jak se jich zbavit, je kafr. Bouvard a Pécuchet jej vzali za svou věc. Šňupali je, chroupali, rozdávali zdravotní cigarety, lahvičky s utišující vodičkou a pilulky z aloe. Dokonce začali léčit jednoho hrbáčka.

Byl to hošík, kterého potkali jednou na trhu. Jeho matka chodila po žebrotě a vodila ho k nim každé ráno. Masírovali mu hrb kafrovou mastí, na dvacet minut mu na něj přikládali hořčičnou náplast, pak ho potřeli diachylovou mastí, a aby bylo jisté, že přijde zas, dávali mu oběd.

Pécuchet, kterého zaujali zvláště hlísti, všiml si podivné skvrny na tváři paní Bordinové. Doktor ji už dlouho léčil hořkými kapkami. Skvrna, zprvu velká jako mince dvaceti sou, se zvětšovala a tvořila růžové kolo. Nabídl se, že ji vyléčí. Souhlasila, ale pod podmínkou, že mast jí bude přikládat Bouvard. Posadila se k oknu, rozepjala si nahoře živůtek a nastavila tvář, dívajíc se na něj pohledem, který by byl nebezpečný, nebýt Pécuchetovy přítomnosti. Ačkoli měli strach ze rtuti, dávali jí kalomel v dovolených dávkách. Za měsíc byla paní Bordinová zdravá.

Dělala jim reklamu a výběrčí daní, obecní tajemník, ba sám starosta, prostě kdekdo v Chavignolles cucal brk.

Ale mrzáček se nenarovnal. Výběrčí nechal cigaret, protože se mu po nich horšila záducha. Foureau si stěžoval, že aloové pilulky mu způsobily hemoroidy; Bouvard měl žaludeční bolesti a Pécuchet hrozné migrény. Ztratili důvěru v Raspaila, ale pečlivě to tajili, aby nepoklesli ve vážnosti.

Stali se horlivými zastánci očkování, na zelných listech se učili pouštět žilou, dokonce si opatřili dvě lancety.

Doprovázeli lékaře k chudým, pak brali na potaz své knihy.

Symptomy, které autoři udávali, neshodovaly se s těmi, jež právě viděli. A k tomu názvy chorob, samá latina, řečtina, francouzština, matení jazyků.

Je jich na tisíce a Linnéovo roztrídění na rody a druhy je velmi jednoduché; ale jak určit druhy? I zabloudili do filozofie lékařství.

Uvažovali o Van Helmontově prasíle, o vitalismu, brownismu, organicismu; vyptávali se doktora, z čeho vzniká zárodek skrofulózy, které místo nákaza nejsnáze zasáhne a jakým způsobem lze ve všech chorobných případech odlišit příčinu od následků.

„Příčina a následky se prolínají,“ odpověděl Vaucorbeil.

Popudilo je, že vůbec nedbá logiky, a navštěvovali nemocné sami, vnikli do domácností pod záminkou dobročinnosti.

V koutě místnosti na špinavých slavnících leželi lidé, jimž polovina obličeje bezvládně visela; jiní měli tváře odulé a šarlatově rudé nebo citrónově žluté či fialové, chřípí sevřené, třesoucí se rty a chroptěli, škytali, potili se, páchli jako nevydělaná kůže a starý sýr.

Bouvard a Pécuchet četli, co lékaři těm lidem předpisovali, a byli nesmírně překvapeni, že utišující léky jsou někdy dráždivdy, dávidla projímadly, že týž lék se hodí na různé choroby a že nemoc odejde, ačkoli jednou byla léčena tak a podruhé jinak.

Přesto radili, povzbuzovali a měli odvahu i vyšetřovat.

Jejich obrazotvornost pracovala. Napsali králi, aby byl v Calvadosu zřízen ústav pro ošetřovatelky, kde by oni byli profesory.

Dojeli k lékárníkovi do Bayeux (falaiseský lékárník měl na ně stále ještě zlost kvůli cicimku) a přemluvili ho, aby vyráběl jako staří Římané *pila purgatoria*, to je léky ve formě kuliček, které se tak dlouho hnětou, až se vstřebají.

Řídíce se názorem, že snížením teploty se brání vnitřním zánětům, zavěsili křeslo s ženou stíženou zánětem mozkových blan na stropní trámy a houpali ji ze všech sil, až přišel její manžel a vyhodil je.

A konečně, k velkému pohoršení pana faráře, zavedli novou módu dávat teploměr do konečníku.

V okolí se začal šířit tyfus: Bouvard prohlásil, že se do toho nebude míchat. Ale žena jejich nájemce Gouye přišla a naříkala. Muž už čtrnáct dní stůně a doktor Vaucorbeil ho zanedbává.

Pécuchet se obětoval.

Čočkovité skvrny na prsou, bolesti v kloubech, nadmuté břicho, červený jazyk, samé příznaky diuthienenterie. Pamětliv Raspailova výroku, že horečka se zažene zrušením diety, nařídil hovězí polévku a trochu masa. Tu se objevil doktor.

Jeho pacient právě jedl, podepřen vzadu dvěma polštáři; z jedné strany ho přidržovala selka, z druhé Pécuchet.

Přistoupil k posteli a vyhodil talíř oknem, vzkřiknuv:

„To je hotová vražda!“

„Proč?“

„Proděravíte střeva, protože tyfová horečka je porušení klků na sliznici.“

„Ne vždycky!“

A dali se do hádky o povaze horeček. Pécuchet věřil, že mohou vzniknout samy od sebe. Vaucorbeil tvrdil, že závisí na ústrojí:

„Proto zakazují všechno, co může dráždit!“

„Ale dieta oslabuje vitální princip!“

„Co mi tu vykládáte o vitálním principu? Jak vypadá? Kdo ho viděl?“

Pécuchet přišel do rozpaků.

„Ostatně,“ dodal lékař, „Gouy jídlo nechce.“

Nemocný přikývl hlavou v bavlenné čepici.

„To je jedno! Ale potřebuje je!“

„Vůbec ne! Má tep osmadvadesát.“

„Co záleží na tepu?“

A Pécuchet jmenoval své autority.

„Nechme systémy!“ řekl doktor.

Pécuchet zkřížil paže.

„Tak vy jste tedy empirik?“

„Vůbec ne, ale pozorujeme-li...“

„A pozorujeme-li špatně?“

Vaucorbeil pokládal toto slovo za narážku na herpes paní Bordinové; vdova onu příhodu zbytečně rozkřičela a vzpomínka na ni ho dráždila.

„Především musí mít člověk praxi.“

„Ti, kteří udělali převraty ve vědě, ji neměli! Van Helmont, Boerhave, sám Broussais ji neměl.“

Vaucorbeil neodpověděl, sklonil se nad Gouyem a zvýšeným hlasem:

„Který z nás dvou vás má léčit?“

Nemocný, celý malátný, spatřil rozzlobené obličej a rozplakal se.

Jeho žena také nevěděla, co říci; jeden hodně věděl, ale druhý zná možná nějaké tajemství?

„Dobrá!“ řekl Vaucorbeil. „Váháte-li mezi diplomovaným mužem...“

Pécuchet se zachechtal.

„Proč se smějete?“

„Protože diplom není ještě důkaz!“

Doktor byl napaden při výkonu svého povolání, ve svých výsadách, ve své společenské důležitosti. Vybuchl hněvivě:

„To uvidíme, až budete stát před soudem pro nezákonné vykonávání lékařské praxe!“

Pak se obrátil k selce:

„Jen ať vám ho ten pán zabije a já ať visím, vkročím-li ještě do vašeho domu!“

A zmizel v bučině, šermuje holí.

Když se Pécuchet vrátil domů, byl Bouvard také nesmírně rozčilen.

Právě u něho byl Foureau, celý zničený ze svých hemoroidů. Marně mu Bouvard vysvětloval, že hemoroidy chrání před všemi ostatními nemocemi. Foureau nechtěl nic slyšet a vyhrožoval, že bude žádat náhradu škod i s úroky. Bouvard byl zoufalý.

Pécuchet mu vyprávěl, co se přihodilo jemu – považoval to za vážnější a byl trochu dotčen jeho lhovostí.

Gouy měl nazítří bolesti v žaludku. Mohlo to být od požitého jídla. Možná že se Vaucorbeil nemýlil? Lékař se v tom přece jenom musí vyznat! Pécucheta přepadly výčitky. Báł se, aby nebyl vrahem.

Z opatrnosti přestali léčit hrbáčka. Ale protože tak přišel o obědy, ztropila jeho matka velký křik. Nestálo za to, vláčet se každý den z Barnevalu do Chavignolles!

Foureau se uklidnil a Gouy se zotavoval. Už bylo jisté, že se uzdraví. Takový úspěch Pécucheta povzbudil.

„Kdybychom pracovali na porodech s modelem...“

„Už mám dost modelů!“

„Jsou to z kůže udělané dolní části těla, pro výcvik porodních asistentek. Myslím, že bych dovedl obrátit plod.“

Ale Bouvard už měl medicíny až po krk.

„Zdroje života jsou nám skryty, choroby jsou příliš četné, léky povážlivé a v knihách člověk nenajde žádnou rozumnou definici zdraví, nemoci, náchylnosti k chorobám, ba ani hnisu ne!“

Přece však jim všechno to čtení popletlo hlavu.

Když Bouvard dostal rýmu, myslil si, že je to začátek zánětu pohrudnice. Protože ho pijavky nezbavily píchání pod žebry, léčil se náplastí, která má vliv na ledviny. Tu se domníval, že má kaménky.

Pécuchet se polámal při prořezávání habroví a po obědě zvracel; hrozně ho to vyděsilo; pak si všiml, že má trochu nažloutlou kůži, pokládal to za příznak jaterní choroby a říkal si:

„Mám bolesti?“

A nakonec je měl.

Oba posmutněli, prohlíželi si jazyky, zkoušeli tep, měnili minerální vody, užívali projímadla a báli se zimy, horka, větru, deště, much, a hlavně průvanu.

Pécuchet přišel na to, že šňupání je zvlášť škodlivé. Ostatně kýchnutí někdy způsobí prasknutí výdutě cévní, i zřekl se tabatěrky. Ze zvyku ještě do ní nořil prsty; pak hned si připomněl svou neopatrnost.

Protože černá káva dráždí nervy, chtěl se Bouvard vzdát svého koflíčku; ale usínal po každém jídle a při procitnutí měl strach, protože dlouhý spánek může přivodit mrtvici.

Jejich ideálem byl Cornaro, benátský šlechtic, který přísnou dietou dosáhl nesmírně vysokého věku. Aniž ho budou do puntíku napodobovat, mohou být stejně opatrní; i vytáhl Pécuchet z knihovny *Příručku zdravovědy* od doktora Morina.

Jak jen je to možné, že dosud žijí? Jídla, která měli rádi, jsou tam zakázána: Heřmanka byla v koncích a nevěděla už, co jim vařit.

Všechna masa mají nějaké nevýhody. Jelito a uzeniny, uzený slaneček, humr i zvěřina jsou „těžko rozpustné“. Čím je ryba větší, tím více obsahuje želatiny a následkem toho je těžší pro žaludek. Zeleniny způsobují překyselení, po makarónech jsou sny, sýry „všeobecně vzato jsou nesnadno stravitelné“. Sklenice vody po ránu je „nebezpečná“. Každý nápoj nebo pokrm byly provázeny podobnou výstrahou nebo slovy: „Špatné! – Střezte se nadměrného požívání! – Nehodí se pro každého!“ Proč špatné? Co je nadměrné požívání? Jak vědět, zda se určitá věc pro nás hodí?

Jak obtížnou otázkou je pouhá snídaně! Zřekli se bílé kávy pro její špatné vlastnosti, a pak i čokolády, neboť je to „směs nestavitelných látek“. Zbýval tedy čaj. Ale „nervózní osoby se ho mají úplně vystříhat“. Přesto Decker v XVIII. století předpisoval ho dvacet decilitrů denně, aby byly vyplaveny výměty slinivky břišní.

Toto poučení zvíklalo jejich úctu k Morinovi, tím spíše, že zavrhoval všechny pokrývky hlavy, klobouky, čepce i čepice; takový požadavek Pécucheta pobouřil.

Koupili si tedy pojednání Becquerelovo, kde se dočetli, že vepř je sám o sobě „dobrý pokrm“, tabák „naprosto neškodný“ a káva „nepostradatelná pro vojáky“.

Až dosud mysleli, že vlhká místa jsou nezdravá. Naprosto ne! Casper tvrdí, že je tam menší úmrtnost než jinde. Nemáme se koupat v moři, dokud jsme si neochladili kůži; Bégin chce, aby tam

člověk skočil upocený. Neředitelé víno po polévce prý je pro žaludek výtečné; Lévy soudí, že kazí zuby. A flanelovou vestu, tu záštitu a ochránkyni zdraví, to paladium drahé Bouvardovi a neodlučitel-
né od Pécucheta, tu všichni autoři rovnou a bez ohledu na obecný
názor nedoporučují lidem krevnatým a sangvinickým.

Co je to vlastně zdravověda?

„Pravda před Pyrenejemi, omyl za nimi,“ tvrdí Lévy a Becquerel
dodává, že to vůbec není věda.

Tak si poručili k večeři ústřice, kachnu, vepřové se zelím, sme-
tanu, sýr a láhev burgundského. Bylo to úplné osvobození, téměř
pomsta, a k čertu s Cornarem! To by člověk musel být pěkný hlupák,
aby se tak týral jako on! Jaká nízkost, myslet neustále na prodloužení
svého bytí! Život je příjemný jen pod podmínkou, že ho člověk užívá.

„Ještě kousek?“

„Rád si vezmu.“

„Já taky!“

„Na tvé zdraví!“

„Na tvoje!“

„A všechno ostatní ať nám vleze na záda!“

Dostali se do nálady.

Bouvard prohlásil, že chce tři šálky kávy, třebaže není voják.
Pécuchet, s čepicí na uších, šňupal ráz na ráz, kýchal bez obav; dostali
chuť na trochu šampaňského, nařídili Heřmance, aby šla hned do hos-
pody pro láhev. Městečko bylo příliš daleko. Odmítla. Pécuchet se zlobil.

„Poručím vám, slyšíte! Poručím vám, abyste tam doběhla.“

Poslechla, ale bručela a řekla si, že brzy od svých pánů odejde,
když jsou takoví nepochopitelní podivíni.

Pak šli jako kdysi vypít kávu s koňakem do besídky.

Byl konec žní a stohy uprostřed polí se tyčily svou černou hmo-
tou na modravé a měkké barvě noci. Na statcích bylo ticho. Už ani
cvrčky nebylo slyšet. Celý kraj spal. Trávili, vdechující vánek, který
jim ochlazoval líce.

Převysoké nebe bylo pokryto hvězdami; některé zářily ve shlucích, jiné v řadě nebo samy, daleko od sebe. Pás světelného prachu, táhnoucí se od severu k jihu, rozdvojoval se nad jejich hlavami. Mezi těmi světly byly velké prázdné prostory a obloha vypadala jako azurové moře se souostrovími a ostrůvky.

„To jich je!“ zvolal Bouvard.

„A to ještě nevidíme všechno,“ odvětil Pécuchet. „Za mléčnou dráhou jsou mlhoviny, za mlhovinami zase hvězdy: ta nejbližší je od nás vzdálena tři sta bilionů myriád.“

Kdysi se často chodil dívat do teleskopu na Vendômeském náměstí a pamatoval si čísla.

„Slunce je miliónkrát větší než Země, Sirius je dvanáctkrát tak velký jako Slunce, komety měří čtyřiatřicet miliónů mil.“

„To je k zbláznění,“ řekl Bouvard.

Mrzelo ho, že je tak nevědomý, a litoval dokonce, že nemá polytechnické vzdělání.

Tu ho Pécuchet otočil k Velkému vozu, ukázal mu Polárku, potom Kasiopeju, jejíž souhvězdí tvoří Y, třpytící se Vegu ze souhvězdí Lyry a nízko nad obzorem rudého Aldebarána.

Bouvard, hlavu zvrácenu, s námahou sledoval trojúhelníky, čtyřúhelníky a pětiúhelníky, které si člověk musí domýšlet, aby se vyznal na nebi.

Pécuchet pokračoval:

„Světlo se pohybuje rychlostí osmdesát tisíc mil za vteřinu. Paprsek mléčné dráhy k nám dojde za šest století. Takže hvězda už třeba zanikla, když my ji pozorujeme. Mnohé jsou proměnné, jiné se nevracejí nikdy; a mění místo; všechno se pohybuje, všechno mívá.“

„Ale Slunce přece je nehybné!“

„Kdysi se tak soudilo. Ale dnes vědci tvrdí, že se řítí k souhvězdí Herkula!“

To zmátlo Bouvardovy představy; po chvilce uvažování řekl:

„Věda je založena na poznatcích, které získala z jednoho kousku vesmíru. Možná že to neodpovídá celému vesmíru, který neznáme, který je mnohem větší a který nemůžeme prozkoumat.“

Povídali si za svitu hvězd, stojíce na kopečku, a jejich hovor byl přerušován dlouhým mlčením.

Nakonec si položili otázku, jsou-li na hvězdách lidé. Proč ne? A protože vesmír je harmonický, jsou obyvatelé Siria jistě ohromní, na Marsu prostřední postavy a na Venuši docela malí. Ledaže by byli všude stejní. Tam nahoře jsou obchodníci, četníci; obchoduje se tam, válčí a sesazují se králové.

Náhle se mihlo několik létavic a opsalo na nebi parabolu jako obrovská raketa.

„Podívej,“ řekl Bouvard, „to mizí celé světy.“

Pécuchet pokračoval:

„Kdyby taky ten náš udělal kotrmelec, obyvatele hvězd by to nezrušilo víc než nás teď. Podobné představy podporují naši pýchu.“

„K čemu to všechno je?“

„Možná že k ničemu.“

„Přesto...“

A Pécuchet opakoval dvakrát třikrát „přesto“ a nepřipadl na nic, co by ještě řekl.

„To nevadí, rád bych věděl, jak vesmír vznikl.“

„Musí to být v Buffonovi,“ odpověděl Bouvard, kterému se zavíraly oči. „Už toho mám dost, jdu si lehnout.“

V *Epochách přírody* se dověděli, že kdysi se kometa srazila se Sluncem a odštěpila od něho kousíček, který se stal zemí. Nejprve vychladly póly. Všechno vodstvo obklopilo zeměkouli; stáhlo se do dutin; pak se rozdělily pevniny, objevila se zvířata a člověk.

Jejich úžas nad vznešeností vesmíru byl tak bezmezný jako vesmír sám.

Rozšířil se jim obzor. Byli hrdi, že přemýšlejí o tak velkých věcech.

Nerosty je brzo omrzely a pro rozptýlení uchýlili se k *Harmoniím* Bernardina de Saint-Pierre.

Harmonie rostlinné a zemské, vzduchové, vodní, lidské, bratrské i manželské, všechno tam bylo probráno a nebylo opomenuto ani vzývání Venuše, zefýrů a amorů. Divili se, že ryby mají ploutve, ptáci křídla, semena obal, byli plni té filozofie, která odkrývá v přírodě ctnostné záměry a považuje ji za jakéhosi svatého Vincenta z Pauly, jenž v jednom kuse rozséval dobrodiní!

Obdivovali pak její neobyčejné jevy, smršťe, sopky, pralesy, a koupili si Deppingovo dílo *O přírodních divech a krásách ve Francii*. Cantal má tři divy, Hérault pět, Burgundsko dva, ne víc, kdežto samotné Dauphiné jich má až patnáct. Ale brzy už nebudou žádné. Krápníkové jeskyně se ucpávají, sopečné hory hasnou, přírodní ledovce tají a staré stromy, ve kterých se sloužívaly mše, padají pod sekýrou nivelizátorů nebo hynou.

Pak se jejich zájem obrátil ke zvířatům.

Otevřeli opět svého Buffona a byli u vytržení nad podivnými choutkami některých zvířat.

Ale protože se všechny knihy dohromady nevyrovnají vlastnímu pozorování, chodili po dvorech a vyptávali se rolníků, zda viděli býky pářit se s klisnami, vepře lézt za kravami a koroptví samečky tropit mezi sebou nepravosti.

„Jakživi ne.“

Takové otázky se zdály dokonce trochu směšné na pány jejich věku.

Chtěli se pokusit o páření odlišných odrůd.

Nejméně obtížné je spojení kozla s ovci. Jejich pachtýř neměl kozla, půjčila tedy sousedka svého, a když nastala doba páření, zavřeli obě zvířata do lisovny a ukryli se za sudy, aby se ta věc mohla odbýt v klidu.

Obě zvířata nejprve sežrala svou hromádku sena, pak přežvykovala; ovce si lehla a nepřetržitě bečela, kdežto kozel s dlouhou bradou a svislýma ušima, stoje pevně na křivých nohách, upíral na ně oči, které v šeru zářily.

Konečně třetího dne večer usoudili, že by bylo vhodné přírodě pomoci: ale kozel se obrátil proti Pécuchetovi a trkl ho do podbřišku. Vyděšená ovce začala běhat kolem lisovny jako po manéži, Bouvard utíkal za ní, vrhl se na ni, aby ji zadržel, a upadl, svíraje v obou hrstech chomáče vlny.

Obnovili tyto pokusy na slepicích a kačerovi, pak s dogou a sviní, a protože nerozuměli vůbec otázce druhů, doufali, že tímto způsobem vzniknou obludy.

Slovo druh označuje skupinu jednotlivců, jejichž potomci se rozplemeňují; ale zvířata zařazená do různých druhů se mohou rozplemenit a jiná, patřící do téhož druhu, ztratila tuto schopnost.

Domnívali se, že o tom získají jasnou představu studiem vývinu zárodků, a Pécuchet napsal Dumouchelovi o mikroskop.

Kladli na skleněnou destičku postupně vlasy, tabák, nehty, muší nohu; ale zapomněli na nepostradatelnou kapku vody; jindy tam měli řasinku a strkali se, vráželi do přístroje; protože viděli jen mlhu, obviňovali optika. Nakonec přestali mikroskopu vůbec věřit. Kdo ví, zda objevy, které se mu přisuzují, jsou tak spolehlivé?

Posílaje jim účet, prosil je Dumouchel, aby pro něho sbírali zkamenělé pirožce a mořské ježky; odedávna se vášnivě zajímal o tyto zvláštnosti, jež se v jejich kraji hojně vyskytují. Aby je nadchl pro geologii, poslal jim Bertrandovy *Listy* a Cuvierovu *Rozpravu o převratech povrchu zemského*.

Po této dvojí četbě si představovali, že věci se mají asi takto:

Zprvu byla jen nesmírná vodní hladina, z níž trčely výběžky poseté lišejníky a nikde živé bytosti, nikde ani hlásku. Byl to svět mlčící, nehybný a holý; pak se pohupovaly dlouhé rostliny v mlze, podobné páře v horké lázni. Rudé slunce žhnulo ve vlhkém ovzduší. Tu sopky vybuchly, z hor sršely ohnivé balvany a tekoucí hmota porfyrů a čedičů ztuhla. Třetí obraz: z nehlubokých moří vyvstaly korálové ostrovy; tu a tam ční nad nimi skupina palem. Mušle jsou jako kola u vozu, želvy měří tři metry, ještěrky šedesát stop,

obojživelníci natahují mezi rákosím pštrosí krk a krokodýlí čelisti; okřídlení hadi vzlétají. Nakonec se objevili na rozlehlých pevninách velcí savci, s údy neforemnými jako kusy špatně otesaného dřeva, s kůží tlustší než bronzové pláty, nebo huňatí, pyskatí, s hřívami a zahnutými kly. Stáda mamutů spásala pláně, na nichž se nyní rozprostírá Atlantický oceán: paleotherium, zpola kůň, zpola tapír; rozrývalo rypákem mraveniště na Montmartru a *Cervus giganteus* se chvěl pod kaštany, slyše hlas jeskynního medvěda, na kterého hafal ze svého doupěte beaugencyký pes, třikrát vyšší než vlk.

Všechny tyto doby byly od sebe odděleny zemskými převraty, z nichž poslední je naše potopa. Znělo to jako báje o několika proměnách a oslavující člověka.

Užasli, když se dověděli, že na kamenech jsou otisky vážek a ptáčích nožek; a když prolistovali jednu z Roretových příruček, začali hledat zkameněliny.

Jednou odpoledne, když obraceli křemeny na silnici, šel kolem pan farář a oslovil je laskavým hlasem:

„Pánové se zabývají geologií? To je hezké.“

Váží si této vědy, neboť potvrzuje výroky Písma tím, že přináší doklady o potopě.

Bouvard se zmínil o koprolitech, což jsou zkamenělé výkaly zvířat.

Abbé Jeufroy se zdál překvapen touto skutečností; konečně bylo-li tomu tak, je o důvod více podivovat se boží prozřetelnosti.

Pécuchet se přiznal, že jejich pátrání nebylo zatím úspěšné; a přece by falaiseské okolí, jako všechny jurské útvary, mělo být plné zvířecích pozůstatků.

„Slyšel jsem,“ odvětil abbé Jeufroy, „že ve Villersu byla kdysi nalezena sloní čelist.“

Snad jeho přítel, advokát Larsonneur, člen advokátní komory v Lisieux a archeolog, by jim o tom podal zprávu! Sepsal dějiny Port-en-Bessin, kde byla zmínka o nálezu krokodýla.

Bouvard a Pécuchet na sebe mrkli; v obou se zrodila stejná naděje; a třebaže bylo vedro, vyptávali se dlouho kněze, který se kryl modrým bavlněným deštníkem. Spodek obličeje měl trochu těžký, nos špičatý, stále se usmíval nebo nakláněl hlavu a přivíral oči.

Kostelní zvon vyzváněl klekání.

„Tak dobrou noc, pánové! Prominete, že?“ Odvolali se na něho a tři týdny čekali Larsoneurovu odpověď. Konečně přišla.

Onen muž z Villersu, který vykopal zub z mastodonta, se jmenoval Ludvík Bloche; podrobnosti nebyly uvedeny. A pokud mají zájem o jeho dějiny, byly vydány jako svazek Lexovienneské akademie a on svůj výtisk nepůjčuje z obavy, že by pak neměl sbírku úplnou. Co se týče aligátora, ten byl objeven v listopadu 1825 pod útesem Hachettes v Sainte-Honorine nedaleko Port-en-Bessin, okres bayeuxský.

Dopis končil projevy úcty.

Temno, jež obklopovalo mastodonta, podnítilo Pécuchetovu dychtivost. Byl by se hned rozjel do Villersu.

Bouvard namítl, že by bylo správné vyžádat si napřed informace, aby byli ušetřeni cesty možná zbytečné a jistě nákladné, i napsali tamějšímu starostovi dopis, v němž se tázali, co se stalo s jistým Ludvíkem Blochem. A v případě, že je mrtev, mohou je jeho potomci nebo příbuzní uvědomit o jeho vzácném nález? Na kterém místě obce ležel ten pomník dávných věků? Je naděje na podobné objevy? Jaká je denní mzda jednoho povozníka?

A marně se obraceli na náměstka, pak na prvního radního, z Villersu nedostali žádnou zprávu. Byli obyvatelé žárliví na svoje zkameněliny? Či je prodávají Angličanům? O cestě do Hachettes bylo rozhodnuto.

Bouvard a Pécuchet jeli dostavníkem z Falaise do Caenu. Potom je dvoukolka dovezla z Caenu do Bayeux; z Bayeux šli pěšky až do Port-en-Bessin.

Nepodvedli je. Na pobřeží u Hachettes byly zvláštní oblázky; podle pokynů hostinského došli na břeh.

Byl právě odliv, odhalil kamenitý břeh i louku chaluh až po okraj vln.

Travnatá údolíčka přerušovala strmý břeh z měkké a hnědé hlíny, jež ztvrdla a ve spodních vrstvách přecházela v šedou kamennou stěnu. Pramínky vody po ní stékaly bez přestání a v dálce burácelo moře. Chvílemi jako by se vlnobití zastavilo; a bylo slyšet jen zurčení pramenů.

Klopýtali po kluzké trávě nebo museli přeskakovat díry. Bouvard si sedl na pobřeží a hleděl na vlny, nemysle na nic, okouzlený, nehybný. Pécuchet ho vedl zpátky k břehu, aby mu ukázal zkamenělého pirožce, zarostlého do skály jako diamant do obalu. Olámali si o něj nehty, byli by potřebovali nástroje, stejně se stmívalo. Nebe na západě bylo purpurové a celá pláž ve stínu. Mezi chaluhami skoro černými šířily se kaluže vody. Moře stoupalo k nim; byl čas k návratu.

Nazítří hned za úsvitu dobývali rýčem a motykou svou zkamenělinu; její obal praskl. Byl to *Ammonites nodosus*, na krajích odrolený, ale vážící jistě šestnáct liber a Pécuchet nadšeně zvolal:

„Ten musíme poslat Dumouchelovi!“

Pak našli mořské houby, hlavonožce, kosatky, ale žádného krokodýla! Když už tam není krokodýl, doufali aspoň v nějaký obratel z hrocha nebo ichtyosaura, v jakoukoli kost z doby diluviální. Tu rozeznali na skalisku ve výši lidské postavy obrysy, které představovaly tvar obrovské ryby.

Radili se, jak ji dostat.

Bouvard ji vyproští shora, zatímco Pécuchet bude podkopávat skálu zespodu, aby ryba zvolna klesala a neporušila se.

Když se vzpřímili, aby si oddechli, spatřili nad sebou na pláni celníka v plášti; mával velitelsky rukama.

„I co, dej nám pokoj!“

A pokračovali v práci; Bouvard, stoje na špičkách, bušil motykou; Pécuchet, zlomený v kříži, hloubil krumpáčem.

Ale celník se objevil níž, v údolíčku, a mával ještě zuřivěji; co je jim po něm! Oválné těleso se klenulo nad odhrabanou hlínou, naklánělo se, chystalo se sesmeknout.

Najednou se objevil další muž se šavlí.

„Ukažte průkazy!“

Byl to strážník na obchůzce a hned vzápětí se vynořil celník, který seběhl roklí.

„Seberte je, otče Morine, nebo se břeh zřítí!“

„Je to k vědeckému účelu,“ odpověděl Pécuchet.

Tu se kus skály sesul a spadl tak blízko, že chybělo málo a byli všichni čtyři mrtvi.

Když se prach rozptýlil, rozeznali lodní stožár, který se drolil pod celníkovou botou.

Bouvard povzdechl:

„Neudělali jsme žádnou velkou škodu!“

„V obvodu ženijního sboru se nesmí dělat vůbec nic!“ odpověděl strážník. „Předně kdo jste, abych s vámi zavedl vyšetřování?“

Pécuchet se čepejřil a křičel, že je to nespravedlivé.

„Nechte řečí! Pojd'te se mnou!“

Když došli k přístavu, provázel je houf uličníků, Bouvard, rudý jako mák, snažil se vypadat důstojně; Pécuchet byl bledý a vztekle se rozhlížel; oba ti cizinci, nesoucí nějaké kamínky v kapesnících, nedělali dobrý dojem. Prozatím je dali do hostince a hospodský na prahu zahrazoval vchod. Pak zedník žádal své nástroje. Zaplatili je, zas výlohy! A strážník se nevracel! Proč? Konečně je osvobodil nějaký pán s křížem čestné legie; udali svá příjmení, křestní jména i bydliště a šli domů slibivše, že příště budou opatrnější.

Kromě průkazů scházelo jim mnoho věcí, a než podnikli nové výzkumy, poradili se s Bonéovým *Průvodcem cestovatele geologa*. Především je třeba mít dobrou vojenskou torbu, pak měřičský řetízek, pilník, kleště, kompas a tři kladívka za pasem, který se skryje pod redingotem, není vidět a „uchrání vás onoho nápadného

vzhledu, jehož je nutno se na cestách vyvarovat“. Hůl si Pécuchet vybral bez okolků turistickou, šest stop vysokou, s dlouhým železným bodcem. Bouvardovi se více líbila deštníková hůl neboli mnohoramenný deštník, jehož knoflík se sejme, když chceme připevnit hedvábný povlak, složený zvlášť v malém sáčku. Nezapomněli na pevné střevíce s kamašemi, každý si vzal „dva páry šlí vzhledem k pocení“, a třebaže „není slušné všude vystupovat v čepici“, zdráhali se vydat peníze „za skládací klobouk, který nese jméno svého vynálezce, kloboučníka Gibuse“.

V oné příručce je uveden návod, jak se chovat: „Znáti jazyk kraje, který navštívíme“; znali jej. „Chovati se skromně“; to měli ve zvyku. „Nenosit s sebou mnoho peněz“; nic lehčího. A konečně, aby byl člověk ušetřen všemožných nesnází, je dobré „přisvojit si titul inženýra!“

„Tak si ho přisvojíme!“

Po této přípravě začali podnikat své výlety; mnohdy byli celý týden pryč, žili pod širým nebem.

Tu spatřili v rozsedlině na březích Orny skalní stěny tyčící své kosé plochy mezi topoly a vřesem, jindy zesmutněli, že podél celé cesty přicházejí jen na vrstvy jílu. Při pohledu na krajinu se neobdivovali ani jejímu rozvržení, ani hloubce dalek, ani vlnění zeleně, ale tomu, co nebylo vidět, spodku, zemi; a každý kopec byl pro ně novým důkazem potopy. Nejprve byli posedlí potopou, pak bludnými kameny. Velké balvany osamělé v polích byly jistě zbytky zaniklých ledovců, i hledali morény a lasturovou hlínu.

Několikrát je měli za podomní obchodníky, protože byli tak divně ustrojeni; a když oba odpovídali, že jsou „inženýři“, zmocnil se jich strach; neoprávněné přivlastnění takového titulu jim mohlo způsobit nepříjemnosti.

Na sklonku dne supěli pod tíhou svých vzorků, ale nevzdali se a odnášeli je domů. Měli je na schodišti, na chodbě, v pokoji, v jídelně, a Heřmanka naříkala, co je všude prachu.

Nebyla to lehká práce, zjistit názvy kamenů, aby na ně mohli dát nálepky; rozmanitost barev a zrnitosti zavinila, že si pletli jíl se slínem, žulu s rulou, křemen s vápencem.

A pak je rozčilovalo názvosloví. Proč útvar devonský, cambridgeský, jurský, jako by zeminy označené těmito jmény nebyly jinde než v Devonshiru, Cambridgi a pohoří Jury? Není možné se v tom vyznat; co je soustavou pro jednoho, nazývá druhý stupněm, třetí pouhou vrstvou. Pláty vrstev se mísí, prostupují; ale Omalius d'Halloy vás upozorňuje, že se nesmí věřit geologickému roztržidění.

Toto prohlášení je potěšilo. Když si prohlédli vápence s polypy na rovině caenské, břidlici v Balleroy, kaolin v Saint-Blaise a oolith všude, když skončili pátrání po uhlí v Cartigny a po rtuti v Chapelle-en-Juger nedaleko Saint-Lô, rozhodli se pro delší výlet, pro cestu do Le Havru, aby prostudovali křemen křesací a jíl kimmeridgeský.

Sotva vystoupili z parníku, ptali se na cestu, která vede pod majáky; sutiny ji zavalily, bylo nebezpečné se tam odvážit.

Přistoupil k nim drožkář a nabízel jim projížďky po okolí: do Ingouvillu, Octevillu, Fécampu, Lillebonnu, „a třeba i do Říma“.

Žádal nemožnou cenu, ale jméno Fécamp je zaujalo; zajedou-li si trochu, mohou vidět Étretat, i vsedli do člunu do Fécampu, aby nejdříve navštívili nejvzdálenější místo.

V člunu se Bouvard a Pécuchet dali do řeči s třemi venkovany, dvěma babkami a jedním seminaristou, a bez rozpaků se vydávali za inženýry.

Zastavili u mola. Došli ke skalnatému pobřeží a po pěti minutách se k němu přitiskli, aby se vyhnuli velkému močálu, který pronikal do břehu jako záliv. Potom spatřili oblouk klenoucí se u vchodu do hluboké jeskyně; byla akustická, velmi světlá, podobná kostelu se sloupy odshora dolů a s kobercem chaluh pokrývajícím dlaždice.

Toto dílo přírody je udivilo, i pokračovali v cestě, sbírali mušle a povznesli se k úvahám o vzniku světa.

Bouvard se klonil k neptunismu; Pécuchet naopak byl plutonista.

Oheň ve středu země prolomil zemskou kůru, nadvzvedl půdu, utvořil trhliny. Je jako vnitřní moře, s přílivem, odlivem a bouřemi; tenounká slupka nás od něho odděluje. Člověk by ani nespál, kdyby pomyslel na to, po čem chodí. Přitom oheň ve středu země slábne a slunce chladne, takže země jednou zanikne chladem. Stane se neplodná; všechno dřevo a uhlí se promění v kysličník uhličitý a žádný tvor to nepřežije.

„Nejsme ještě tak daleko,“ řekl Bouvard.

„Doufejme,“ odvětil Pécuchet.

Přesto je ten konec světa zasmušil, třeba je ještě vzdálený; i šli mlčky vedle sebe po oblázcích.

Pobřežní skála, kolmá, celá bílá, jen tu a tam černě pruhovaná žilami křemene, táhla se k obzoru jako křivka valu dlouhého pět mil. Vál východní vítr, ostrý a studený. Nebe bylo šedé, moře zelenavé a jakoby vzduté. Z vrcholů skal vzlétli ptáci, zakroužili a rychle se vraceli do svých děr. Někdy se uvolněný kámen kutálel z místa na místo, než spadl až k nim.

Pécuchet pokračoval nahlas ve svých myšlenkách:

„A země taky může být zničena nějakou katastrofou! Nikdo neví, jak dlouho potrvá naše období. Stačí, aby vyvřel oheň ze středu země.“

„Vždyť uhasíná.“

„Přesto vybuchuje tak, že vytvořil Juliin ostrov, Monte-Nuovo a ještě mnoho jiných.“

Bouvard si vzpomněl, že tyto podrobnosti četl v Bertrandovi.

„Ale k takovým výbuchům v Evropě nedochází.“

„Odpusť, prosím, ale lisabonský výbuch svědčí o opaku. Pokud jde o naše kraje, jsou v nich četná ložiska uhlí a železitého kyzu, a jak se rozpadají, mohou docela dobře vytvořit sopečné jícny. Sopky ostatně vybuchují vždy u moře.“

Bouvard bloudil pohledem po vlnách a zdálo se mu, že v dálce stoupá k nebi kouř.

„Právě proto, že Juliin ostrov zmizel,“ pokračoval Pécuchet, „země, které vznikly tímto způsobem, budou mít možná stejný osud. Nějaký ostrůvek je stejně důležitý jako Normandie, ba jako Evropa.“

Bouvard viděl, jak se Evropa řítí do propasti.

„Představ si,“ pravil Pécuchet, „že je zemětřesení pod Lamanšským průlivem; vody se řítí do Atlantického oceánu; břehy Francie a Anglie kolísají, nakloní se, srazí se, a bum! Všechno mezi nimi je na padrt.“

Místo odpovědi vyrazil Bouvard kupředu krokem tak rychlým, že byl brzo na sto kroků od Pécucheta. Když osaměl, vyděsila ho představa zemské katastrofy. Od rána nejedl: ve spáncích mu bušilo. Najednou se mu zdálo, že se země chvěje a vrchol útesu nad jeho hlavou se naklání. Vtom se shora sesypal déšť štěrku.

Pécuchet ho zahlédl, jak uhání, pochopil jeho zděšení a zdálky křičel:

„Stůj, stůj, období není dovršeno!“

Aby ho dohonil, skákal, co mohl, i s turistickou holí, a řval:

„Období není dovršeno! Období není dovršeno!“

Bouvard utíkal dál jako pomatený. Mnohoramenný deštník zahodil, šosy redingotu za ním vlály, vojenská torba mu poskakovala na zádech. Jako by okřídlená želva uháněla mezi skalami; za vyšší skálou zmizel.

Pécuchet tam doběhl bez dechu, nikoho nespatriil, otočil se zpátky, aby se dostal nahoru do polí úžlabinou, kterou se Bouvard asi dal.

Ta strmá stezka byla vytesána ve vysokých stupních do skály, široká tak pro dva a lesklá jako alabastr.

Ve výši padesáti stop se chtěl Pécuchet vrátit. Moře se vzdouvalo přílivem, šplhal tedy dál.

Když ani v druhé zatáčce nikdo nebyl, zmrazil ho strach. Čím blíže byl ke třetí, tím více mu nohy podklesávaly. Vzduchové vrstvy kolem něho se chvěly, křeč mu svírala žaludek; sedl si na zem, zavřel oči, uvědomoval si jen, jak mu buší srdce, jak ho dusí; pak zahodil

turistickou hůl a lezl dál po kolenou a po rukou. Ale tři kladiva v opasku ho píchala do břicha; kameny, kterých měl plné kapsy, ho tloukly do boků; štítek čepice mu padal do očí; vítr dul ještě silněji. Konečně se dostal na planinu a našel tam Bouvarda, který vylezl o kousek dál méně neschůdnou úžlabinou.

Vsedli do vozíku, který jel kolem. Na Étretat zapomněli.

Když nazítří večer čekali v Le Havru na parník, spatřili v novinách pod čarou fejeton nadepsaný: *O vyučování geologii.*

Článek plný přesných údajů vysvětloval otázku tak, jak byla v té době pojímána.

Nikdy nedošlo na zeměkouli k úplnému kataklyzmatu, ale týž druh nemá vždy totéž trvání a na některém místě vymizí dříve než na jiném. Útvary půdy z téže doby obsahují odlišné zkameněliny a vrstvy časově velmi vzdálené obsahují zkameněliny stejné. Někdejší kapradí je totožné s kapradím dnešním. Mnoho současných zoofytů se nalézá v nejstarších vrstvách. Zkrátka dnešní změny vysvětlují dřívější převraty. Stále působí tytéž příčiny, příroda nedělá skoky, a období, tvrdí Brongniart, jsou vlastně jen abstraktními pojmy.

Cuvier se jim až dosud jevil s leskem svatozáře, na vrcholu neomylné vědy. A ta byla podkopána. Vesmír neměl už tytéž zákony a jejich úcta k onomu velkému muži poklesla.

Ze životopisu a výňatků dověděli se něco o učení Lamarckově a Geoffroy Saint-Hilairově.

To vše odporovalo vžitým názorům, autoritě církve.

Bouvard pocítil ulehčení, jako by se zbavil nějakého jařma.

„Rád bych věděl, co mi teď občan Jeufroy poví o potopě!“

Našli ho v zahrádce, kde očekával členy chrámové rady, kteří se tu měli dohodnout o koupi ornátu.

„Pánové si přejí...?“

„Vysvětlení, prosím.“

A Bouvard začal:

„Co znamená v *Genesi* ‚protržena je propast‘ a ‚studnice nebeské‘? Vždyť propast se nemůže protrhnout a nebe nemá studnic!“

Páter přivřel víčka, pak odpověděl, že musíme vždy rozlišovat smysl od litery. Věci, které vás zprvu zarážejí, stávají se zřejmé, vniknete-li do nich hlouběji.

„Správně! Ale jak vysvětlíte, že déšť zaplavil nejvyšší hory, které jsou vysoké dvě míle! Dovedete si to představit? Dvě míle! Vrstva vody hluboká dvě míle!“

Vtom přišel starosta a prohodil:

„Safra, to byla lázeň!“

„Uznejte,“ pravil Bouvard, „že Mojžíš hrozně přehání.“

Farář četl Bonalda, i namítl:

„Neznám jeho pohnutky; bylo to bezpochyby proto, aby vnukl spásonosný strach národům, které vedl!“

„A kde se ta spousta vody vzala?“

„Copak vím? Vzduch se proměnil v déšť jako kdykoli jindy.“

Zahradní brankou vcházel berní správce Girbal s kapitánem a statkářem Heurteauxem; hostinský Beljambe podpíral kupce Langloise, který šel těžce, protože měl záduchu.

Nedbaje jich, ujal se Pécuchet slova:

„Promiňte, pane Jeufroyi. Váha ovzduší, jak nám věda dokázala, se rovná váze takového množství vody, jež by vytvořilo kolem zeměkoule desetimetrovou vrstvu. A tak kdyby všechn zhuštěný vzduch spadl na ni v tekutém stavu, zvětšil by se objem vodních ploch na zemi jen nepatrně.“

Členové chrámové rady vyvalovali oči a poslouchali.

Farář začal být netrpělivý.

„Chcete popřít, že se našly škeble na horách? Jak by se tam dostaly nebýt potopy? Nestává se, myslím, aby rostly samy z hlíny jako mrkev!“

A protože ten výrok shromáždění rozesmál, dodal, kousaje se do rtů:

„Není-li to ovšem zas jeden z objevů vědy.“

Bouvard chtěl namítnout, že hory se zvedly, jak je známo podle teorie Eliáše de Beaumont.

„Neznám,“ odpověděl páter.

Foureaux honem dodal:

„Je z Caen! Jednou jsem ho viděl na prefektuře!“

„Ale kdyby ta vaše potopa nanesla škeble,“ pokračoval Bouvard, „ležely by rozbité na povrchu, a ne v hloubce někdy až tří set metrů.“

Kněz se dovolával neomylnosti Písma, tradice dochované v lidském rodu a zvířat, objevených v ledu na Sibiři.

To nedokazuje, že člověk žil v téže době jako oni! Země, podle Pécucheta, je podstatně starší.

„Delta Mississippi vznikla před mnoha deseti tisíci lety. Dnešní období je staré aspoň sto tisíc let. Podle Manethonových záznamů...“

Přicházel hrabě de Faverges.

Jak ho spatřili, všichni se odmlčeli.

„Pokračujte, prosím! O čem jste mluvili?“

„Tihle pánové se se mnou přeli,“ odpověděl abbé.

„O co?“

„O Písmo svaté, pane hrabě!“

Bouvard hned dodal, že jako geologové mají právo mluvit do náboženství.

„Mějte se na pozoru,“ řekl hrabě; „jistě znáte, milý pane, úsloví: trocha vědy člověka od víry odvádí, mnoho vědy ho k ní zase přivádí.“

A tónem zároveň povýšeným i otcovským:

„Věřte mi, vrátíte se k ní, vrátíte se!“

„Možná! Ale co si mám myslet o knize, kde se tvrdí, že světlo bylo stvořeno dříve než slunce, jako by slunce nebylo jediným zdrojem světla!“

„Zapomínáte na severní záři!“ pravil kněz.

Bouvard na námitku neodpověděl a vši mocí popíral, že by na jedné straně mohlo být světlo a na druhé temnota; že mohl být

večer a ráno, když ještě nebylo hvězd, a že by se zvířata objevila jen tak najednou, místo aby se tvořila vývojem.

Jak chodili a vykládali, šlapali po záhonech, protože cestičky byly příliš úzké. Langlois dostal silný záchvat kašle. Kapitán křičel: „Jste revolucionáři!“

Girbal: „Klid, klid!“

Kněz: „Jaký materialismus!“

Foureau: „Starejme se raději o ornát!“

„Ne! Nechte mě mluvit!“ A Bouvard se tak rozhorlil, až prohlásil, že člověk pochází z opice!

Všichni členové chrámové rady na sebe pohlédli celí užaslí, jako by se chtěli přesvědčit, že nejsou opice.

Bouvard pokračoval: „Srovnáme-li plod ženy, psice, ptáka, žáby...“ „Dost!“

„Já jdu ještě dále!“ zvolal Pécuchet. „Člověk pochází z ryb!“ Vypukl smích. Ale to ho nezmátlo: „*Telliamed!* Arabská kniha...!“

Přátelé „nesetřeli“ kněze, jak by byli chtěli; proto na něm Pécuchet našel „pečeť jezuitství“.

Ta jeho severní záře je však znepokojovala; pátrali po ní v rukověti d'Orbignyho.

Touto hypotézou se vysvětluje, proč se zkamenělá vegetace Baffinské zátoky podobá rostlinám na rovníku. Předpokládá se, že místo slunce bylo velké světelné ohnisko, které později zaniklo, a severní záře jsou snad jen jeho stopy.

Pak se jich zmocnila pochybnost o původu člověka a ve svých rozpacích si vzpomněli na Vaucorbeile.

Své výhrůžky nesplnil. Chodíval ráno kolem jejich plotu jako dříve a holí drnkal o všechny tyče.

Bouvard ho vyčíhal, zastavil ho a řekl, že mu chce položit zajímavou otázku z antropologie.

„Myslíte, že lidstvo pochází z ryb?“

„Hotový nesmysl!“

„Spíš z opic, že ano?“

„Přímo ne, to je vyloučeno!“

Ke komu mít důvěru? Doktor přece nebyl žádný katolík.

Pokračovali ve studiu, ale bez zaujetí, neboť je už omrzel eocén a miocén, Mont-Jurillo, Juliin ostrov, sibiřští mamuti a zkameněliny, které jsou ve všech knihách bez rozdílu přirovnávány k „medailím, jež jsou autentickým svědectvím“; a tak jednou Bouvard praštil torbou o zem a prohlásil, že už toho má dost.

Geologie má příliš velké mezery! Známe stěží několik míst v Evropě. To ostatní, i s hlubinami oceánů, zůstane navždy neznámo.

A když se Pécuchet zmínil o říši nerostné:

„Já v žádnou nerostnou říši nevěřím! Vždyť organické látky spolupůsobily při tvoření křemene, křídý, možná i zlata! Nebyl diamant kdysi kouskem uhlí? A uhlí směsicí rostlin? Když se zahřeje na nevím kolik stupňů, jsou z něho dřevěné piliny, tak všechno pomíjí, všechno mizí, všechno se mění. Vesmír je stvořen z proměnlivé a prchavé hmoty; uděláme líp, když se budeme zabývat něčím jiným!“

Lehl si na záda a podřimoval, zatímco Pécuchet se oddával úvahám s hlavou schýlenou a rukama objímaje jedno koleno.

Mechový lem vroubil úvoz stíněný jasany, jejichž lehounké vrcholky se zachvívaly; anděliky, máty, levandule vydechovaly horké, kořenné vůně; vzduch byl těžký; v jakési otupělosti myslil Pécuchet na nesčetné životy rozptýlené kolem něho, na bzučící hmyz, na prameny skryté pod trávnickem, na mízu v rostlinách, na ptáky v hnízdech, na vítr, oblaka, na celou přírodu, aniž se snažil objevit její tajemství, zváben její silou, ztracen v její velikosti.

„Mám žízeň!“ řekl Bouvard, když se probudil.

„Já taky! S chutí bych se něčeho napil!“

„To je snadné,“ odpověděl jim muž, který šel kolem bez kabátu, prkno na rameni.

Poznali v něm tuláka, kterému dal Bouvard kdysi sklenici vína. Vypadal o deset let mladší, měl šístky, vousy pěkně navoskované a po pařížsku se kolébal v bocích.

Ušel asi sto kroků, otevřel branku do dvora, hodil prkno ke zdi a uvedl je do velké kuchyně.

„Amálko! Jsi tu, Amálko?“

Objevila se mladá dívka; na jeho rozkaz šla „natočit pití“, pak se vrátila ke stolu obsloužit pány.

Z šedé plátěné loktušky vyčnívaly copy obilné barvy. Staré šaty visely jí na těle bez jediného záhybu; měla rovný nos, modré oči a bylo v ní cosi jemného, venkovského, naivního.

„Je roztomilá, co!“ řekl truhlář, když přinášela sklenice.

„Člověk by se vsadil, že je to slečinka přestrojená za venkovanku! A přitom do práce jako drak! Počkej, chudinko, až zbohatnu, vezmu si tě!“

„Povídáte pořád jen hlouposti, pane Gorju,“ odpověděla něžným hlasem, trochu protahujíc slova.

Čeledín přišel pro oves, bral ho ze staré truhly a pustil víko tak hrubě, až tříska odlétla.

Gorju se rozčilil nad tupostí všech „těch venkovských pacholků“, pak si klekl k truhle a hledal, kam úlomek patří. Pécuchet mu chtěl pomoci a pod vrstvou prachu spatřil obrysy postav.

Byl to renesanční misník s vřetenovitým točením dole, s vyřezaným révovím v rozích; sloupky rozdělovaly přední část v pět políček. Uprostřed bylo vidět Venuši Anadyoméné, jak stojí na škebli, potom Herkula a Omfalu, Samsona a Dalilu, Kirke s vepři, Lotovy dcery, jak opíjejí otce; všechno poškozené, prožrané červotočem, a pravá výplň dokonce scházela. Gorju vzal svíci, aby Pécuchetovi lépe ukázal levou výplň, která představovala Adama a Evu pod stromem v ráji ve velmi necudném postoji.

I Bouvard se truhle obdivoval.

„Chcete-li ji, nechají vám ji lacino.“

Váhali, bude třeba ji opravit.

To může udělat Gorju, je povoláním řezbář.

„No tak! Pojd'te!“

A táhl Pécucheta k jakémusi baráčku, kde majitelka usedlosti paní Castillonová věšela prádlo.

Amálka si umyla ruce, vzala z okenního rámu paličkování, usedla ke světlu a dala se do práce.

Veřeje tvořily kolem ní rámec. Paličky se proplétaly v jejích prstech, chřestíce jako kastaněty. Tvář z profilu byla skloněná.

Bouvard se jí vyptával na rodiče, odkud je, jaký má plat.

Byla z Ouistrehamu, rodiče už neměla, vydělá si desetifrank za měsíc; zkrátka tak se mu zalíbila, že ji chtěl vzít do služby, aby pomáhala staré Heřmance.

Pécuchet se vrátil se selkou, a zatímco pokračovali ve smlouvání, Bouvard se ptal šeptem Gorjua, zda by ta maličká byla ochotna jít k němu do služby.

„To bych řekl!“

„Musím se ještě poradit s přítelem,“ odpověděl Bouvard.

„Dobře, zařídím to nějak; ale nemluvte o tom, kvůli paní.“

Obchod byl právě uzavřen, domluvili se na pětatřiceti francích. O opravě se ještě dohodnou.

Sotva vyšli na dvůr, oznámil Bouvard svůj úmysl s Amálkou.

Pécuchet se zastavil (aby se mu lépe přemýšlelo), otevřel tabatěrku, šňupl si, a když si utřel nos:

„Opravdu, to je nápad! Můj bože, ano! Proč ne? Ostatně pánem jsi ty!“

Za deset minut se Gorju objevil na náspu u příkopu a ptal se:

„Kdy vám mám přinést ten misník?“

„Zítra!“

„A o té druhé otázce jste se už dohodli?“

„Dohodli!“ odpověděl Pécuchet.

IV

Za deset měsíců se z nich stali archeologové; a jejich dům se podobal muzeu.

V síni se tyčil starý dřevěný trám. Vzorky nerostů zatarasily schodiště a na zemi podél celé chodby se táhl obrovský řetěz.

Vysadili dveře mezi dvěma pokoji, kde nespali, a zahradili samostatný vchod do druhého, aby ze dvou místností vznikl jeden prostor.

Kdo překročil práh, vrazil do kamenného koryta (galsko-románského sarkofágu), pak jeho zrak upoutaly nejrůznější železné předměty.

Na celní stěně trčelo ohřívadlo na dvou kozlících a krbový plát představující mnicha, jak laská pastýřku. Na poličkách kolem dokola byly svícny, zámky, svorníky, matice. Podlaha mizela pod úlomky červených tašek. Stůl uprostřed stavěl na odív ty nejvzácnější pozoruhodnosti: drátěnou kostru čepce ženy z Caux, dvě hliněné popelnice, medaile, fiolu z opalinového skla. Čalouněné křeslo mělo na opěradle krajkový trojúhelník. Kousek drátěné košile zdobil stěnu vpravo; a skoby pod ním udržovaly ve vodorovné poloze unikátní výstavní kus – halapartnu.

V druhém pokoji, do kterého se sestupovalo po dvou schodech, byly staré knihy přivezené z Paříže a ty, které po příjezdu objevili ve skříni. Křídla dveří byla vysazena. Pokoji říkali knihovna.

Genealogický strom rodiny Croixmarů sám zabíral zadní stranu dveří. Pastelový obrázek dámy v šatech z doby Ludvíka XV. tvořil na táflování protějšek k portrétu Bouvardova otce. Na římse pod zrcadlem bylo vystaveno černé plstěné sombrero a ohavný starý dřevák plný listí, v němž kdysi hníždili ptáci.

Dva kokosové ořechy (patřily Pécuchetovi již od jeho mládí) ležely na krbu po stranách majolikového soudku, na němž seděl

obkročmo venkovan. Vedle ve slaměném košíčku ležel desetiník, který prošel útroby kachny.

Před knihovnou se vypínala komoda vykládaná lasturami s plyšovými ozdobami. Na ní stála kočka držící v tlamě myš, zkamenělina ze Saint-Allyre, skříňka na ruční práce rovněž z lastur a na skřínce v karafě s lihem byla hruška libernice.

Ale nejkrásnější byla socha svatého Petra v okenním výklenku! Jeho pravice v rukavici svírala brčálově zelený klíč od ráje. Jeho ornát, který zdobily liliové květy, byl nebesky modrý a tiara sytě žlutá a špičatá jako pagoda. Měl nalíčené tváře, velké kulaté oči, ústa otevřená, nos nakřivo a nahoru. Nad ním visel baldachýn upravený ze starého koberce, na němž bylo vidět dva amory ve věnci růží, a u jeho nohou se tyčil jako sloup hrnec na máslo, kde byla bílými písmeny na čokoládové půdě napsána tato slova: „Provedeno v Noronu před Jeho královskou Výsostí, panem vévodou z Angoulêmu, 3. října 1817.“

Pécuchet to viděl z postele všechno pěkně v řadě a někdy zašel až do Bouvardova pokoje, aby měl větší odstup.

Jedno místo bylo prázdné – místo pro renesanční misník; měl stát proti drátěné košili.

Nebyl hotový. Gorju na něm ještě pracoval, hobloval v kolně výplně, zasazoval je a zas vyndával.

V jedenáct hodin svačil, pak si popovídal s Amálkou a často se už za celý den neukázal.

Aby získali podobné kusy, jako byl misník, dali se Bouvard a Pécuchet do hledání po okolí. To, co přinášeli, se nehodilo. Ale viděli spoustu zajímavých věcí. Zmocnila se jich záliba v bibelotech, pak si zamilovali středověk.

Nejprve si prohlédli katedrály; a vysoké chrámové lodi zrcadlící se ve vodě kroupenek, skla oslňující jako výplně z drahokamů, hroby pod kaplemi, přitní krypt, všechno až po chladné zdi působilo jim záchvěvy rozkoše a nábožné vzrušení.

Brzy se naučili rozeznávat slohy, a pohrdající kostelníky, říkali:

„Ach, románská apsida...! To je dvanácté století! Ted' jsme zas u pozdní gotiky!“

Snažili se porozumět symbolům vytesaným na hlavicích, například dvěma lvům s orlí hlavou v Marigny, klovajícím do kvetoucího stromu. Ve zpěvácích s pitvornými čelistmi, jimiž jsou zakončeny kamenné obruby ve Feugorelles, viděl Pécuchet náznak satiry; a bujnost necudného chlapíka, který je na prostředním sloupku okenního rámu v Hérouville, dokazovala podle Bouvarda, že naši předkové si potrpěli na peprný žert.

Dospěli k tomu, že nesnesli sebemenší projev úpadku. A všude byl samý úpadek, i hořekovali nad vandalstvím, bouřili proti natírání stěn hlinkou.

Avšak sloh stavby nesouhlasí vždy s datem, které se jí přičítá. Polokruhová klenba převládá v Provinci ještě ve třináctém století. Lomený oblouk je možná velmi starý; někteří odborníci dokonce popírají, že by byl románský sloh starší než gotický. Ta nejistota je zlobila.

Po kostelech začali studovat hrady, hrad Domfront a Falaise. U brány se obdivovali drážkám pro kladku padacího mostu, a když vystoupili nahoru, spatřili nejprve celý kraj, potom městské střechy, křižující se ulice, vozy na náměstí, ženy peroucí prádlo u řeky. Zeď se strmě svažovala až k houštinám hradebního příkopu a oni bledli při pomyslení, že tudy šplhali lidé po žebřících. Byli by se odvážili i do podzemních chodeb; ale Bouvardovi překáželo břicho a Pécuchetovi strach ze zmijí.

Chtěli poznat staré tvrze, Curcy, Bully, Fontenay-le-Marmion, Argouge. Někdy se v rohu stavby za hnojištěm tyčí karolínská věž. Kuchyně s kamennými lavicemi kolem dokola budí představu středověkých žranic. Jiné tvrze vypadají neobyčejně nepřístupně, s třemi náspy ještě zřetelnými, se střílnami pod schodištěm, s vysokými věžičkami hranatých stěn. Pak se vejde do příbytku, kde oknem z doby rodu Valois, vyřezávaným jako slonovina, proniká slunce

a zahřívá řepkové semínko rozestřené po podlaze. Opatství slouží za sýpky. Náhrobní nápisy jsou setřeny. V polích stojí štít domu a je celý porostlý břečtanem, pohybujícím se ve větru.

Mnoho věcí dráždilo jejich chtivost, cínový hrnec, spona ze třpytivé skloviny a žaluzie s velkými vzory. Nedostatek peněz je držel na uzdě.

Náhodou zrovna nebem seslanou vyhrabali v Balleroy u cínovače gotické okno tak velké, že zaplnilo pravou část okna u lenošky až ke druhé tabulce. V dálce bylo vidět chavignollskou zvonici, vyjímala se nádherně.

Ze spodku skříně udělal Gorju klekátko pod kostelní okno; podněcoval ještě jejich vášeň. Byla tak silná, že litovali památek, o nichž se nic neví, jako o biskupském letohrádku v Sééz.

„Bayeux,“ píše pan de Caumont, „mělo jistě divadlo.“ Marně pátrali, kde stálo.

Ve vesnici Montrecy je louka proslavená nálezy medailí, které tam byly kdysi objeveny. Doufali, že i oni budou mít dobrou žeň. Hlídač jim nedovolil tam vkročit.

Neměli víc štěstí se spojením mezi falaiseskou studnou a předměstím caenským. Kachny, které prý byly po něm puštěny, objevily se ve Vaucelles, kvákajíce „kan, kan, kan“, a tak vzniklo jméno města.

Žádná námaha, žádná oběť jim nebyla zatěžko.

V hostinci v Mesnil-Villement měl pan Galeron v roce 1816 snídani za čtyři sou. Posnídali tam také a s překvapením zjistili, že tomu tak už není!

Kdo je zakladatelem opatství svaté Anny? Jsou nějaké příbuzenské vztahy mezi námořníkem Onfroyem, který přivezl ve dvanáctém století novou odrůdu jablek, a Onfroyem, velitelem Hastingsu v době dobývání Anglie? Jak získat *Lstivou věštkyni*, veršovanou komedii od jistého Dutrésora, napsanou v Bayeux a dnes téměř nedostupnou? Za Ludvíka XIV. složil Hérambert Dupaty nebo Dupatis Hérambert dílo, které nikdy nevyšlo a kde je plno anekdot o Argentanu: šlo o to,

anekdoty vypátrat. Co se stalo s vlastnoručně psanými paměťmi paní Dubois de La Pierre, do nichž nahlížel Ludvík Dasprés, farář u svatého Martina, při sepisování nevydaných dějin Laiglu? Tolik problémů, tolik zajímavých neobjasněných otázek.

Ale často nepatrné znamení přivede na cestu nesmírného objevu.

Aby nebudili pozornost, oblékli si zas své pracovní haleny, zevnějškem se podobali podomním obchodníkům, chodili dům od domu a kupovali starý papír. Prodávali jim ho hromady. Byly to školní sešity, staré noviny, nic užitečného.

Bouvard a Pécuchet se konečně obrátili na Larsonera.

Byl zabrán do Keltů, jejich otázky zodpověděl zběžně a sám jim kladl jiné.

Nepozorovali někde v okolí stopy uctívání psa, jako je tomu v Montargis? A určité podrobnosti o svatojánských ohních, o svatbách a o lidových průpovědích? Prosil je dokonce, aby mu našli několik pazourkových sekyrek, jimž se tehdy říkalo *celtae* a jichž druidové používali při „svých zločinných obětech“.

Pomocí Gorjua jich získali asi tucet, jemu poslali tu nejmenší a ostatní obohatily jejich muzeum.

Se zálibou se v něm procházeli, sami tam zametali, vyprávěli o něm všem známým.

Paní Bordinová a pan Marescot přišli si je jednou odpoledne prohlédnout.

Přivítal je Bouvard a s výkladem začal hned v chodbě.

Trám nebyl žádný obyčejný trám, ale bývalá falaiseská šibenice, podle tvrzení truhláře, který jim ho prodal, a ten to věděl od svého děda.

Velký řetěz v chodbě byl původně v hladomorně ve věži tortevalské. Podle notáře se podobal řetězům, které bývaly mezi patníky na zámeckých dvorech. Bouvard byl přesvědčen, že jím byli kdysi spoutáni vězňové, a otevřel dveře prvního pokoje.

„Proč tu máte dlaždičky?“ zvolala paní Bordinová.

„K vyhřívání lázně; ale po pořádku, prosím. Toto je náhrobek nalezený v hostinci, kde ho používali jako napajedla.“

Pak vzal Bouvard obě urny plné hlíny, jež byla lidským popelem, a přidržel si u očí fiolu, aby ukázal, jakým způsobem ji Římané plnili slzami.

„Ale člověk u vás vidí jen samé smutné věci!“

Skutečně, bylo to trochu příliš vážné pro dámu, i vyňal z krabice několik měděných mincí a jeden stříbrný denár.

Paní Bordinová se ptala notáře, kolik to asi dnes platí.

Osnýř, který notář prohlížel, se mu vysmekl z ruky, několik kroužků se zlomilo. Bouvard potlačil nelibost.

Chtěl být k hostům roztomilý, sňal halapartnu a prohýbal se, zvedal paže, dělal výpady, jako by sekal koni přes nohy, jako by píchal bodákem a útočil na nepřítele. Vdova si v duchu řekla, že je to statný chlap.

Byla nadšena komodou z mušliček. Kočka ze Saint-Allyre je velmi udivila, hruška v láhvi poněkud méně; přistoupila ke krbu:

„Vida, ten klobouk by potřeboval spravit.“

Okraj měl tři dírky, stopy po kulkách.

Byl to klobouk Davida de La Bazaque, náčelníka lupičů za direktoria, který byl zrádně zajat a okamžitě popraven.

„Dobře mu tak,“ řekla paní Bordinová.

Marescot se nad vystavenými předměty pohrdavě usmíval. Nechápal, proč je tam dřevák, který býval vývěsným štítem obchodníka s obuví, proč majolikový soudek, docela obyčejný džbán na mošt, a ten svatý Petr s pijáckou tváří byl, upřímně řečeno, hrozný.

Paní Bordinová poznamenala:

„Přece vás asi stál pěkné peníze.“

„Ach, moc ne, moc ne!“

Jistý pokrývač jej dal za patnáct franků.

Pak pokárala pro nepřístojnost výstřih dámy v napudrované paruce.

„Co je na tom zlého?“ odpověděl Bouvard, „má-li někdo něco krásného.“

A polohlasem dodal:

„Jako vy, jsem o tom přesvědčen.“

Notář k nim byl obrácen zády, zkoumaje větve rodu Croixmarů. Neodpověděla nic, ale začala si pohrávat s dlouhým řetízkiem u hodinek. Ňadra se jí klenula v černém taftovém živůtku; a vraštíc trochu obočí, zakláněla paní Bordinová hlavu jako hrdlička, když se nadýmá; potom nevinně:

„Jak se jmenovala ta dáma?“

„Neví se; je to regentova milenka, víte, toho, co se tak navyváděl.“

„To věřím; paměti té doby...“

A notář nedokončil větu; litoval, že kníže dával takový špatný příklad a nechával se strhnout vášněmi.

„Ale vždyť jste všichni takoví!“

Oba muži se hlasitě ohrazovali a začalo se hovořit o ženách, o lásce. Marescot tvrdil, že je mnoho šťastných manželství; ba někdy, aniž to člověk tuší, má vedle sebe to, co by potřeboval ke štěstí. Narážka byla přímá. Vdově zrudly tváře; ale vzpomatovala se téměř ihned:

„Pošetilá léta už máme za sebou, vidíte, pane Bouvarde?“

„Nu, nu, já to netvrdím.“

A nabídl jí rámě, aby ji odvedl do druhého pokoje. „Dejte pozor, jsou tu schody. Výborně. Teď si prohlédněte kostelní okno.“

Bylo na něm vidět šarlatový plášť a dvě křídla anděla. Všechno ostatní mizelo pod olovem, které drželo pohromadě četné úlomky skla. Světla ubývalo, stíny se dloužily. Paní Bordinová zvažněla.

Bouvard poodešel a vrátil se zakuklen do vlněné pokrývky, poklekl na klekátko s lokty od těla, s tváří v dlaních, sluneční záře mu dopadala na pleš; a on o tom dobře věděl, protože řekl:

„Nevypadám jako středověký mnich?“

Potom pootočil hlavu, oči mu tonuly v slzách, na tváři mystický výraz. Z chodby dolehl Pécuchetův vážný hlas:

„Neboj se, to jsem já.“

A vstoupil s přilbou na hlavě: byl to železnák se špičatými uchy. Bouvard zůstal na klekátku. Druzí dva stáli. Uplynula minuta v ustrnutí.

Pécuchetovi se zdála paní Bordinová poněkud odměřená. Přesto chtěl vědět, zda všechno viděla.

„Snad ano.“

Ukázal na stěnu:

„Ó, odpusťte, zde budeme mít věc, kterou právě restaurují.“

Vdova a Marescot odešli.

Přátelé si vymyslili, že budou dělat konkurenty. Chodili pátrat po starožitnostech každý zvlášť, jeden nabízel víc než druhý. Pécuchet právě získal přilbu.

Bouvard mu blahopřál a sám byl pochválen za pokrývku. Amálka ji zřasila šňůrami a udělala z ní cosi jako kutnu. Střídavě ji oblékali, když přijímali návštěvy.

Navštívili je Girbal, Foureau, kapitán Heurteaux, pak osoby méně významné: Langlois, Beljambe, jejich pachtýři, až po čeled' ze sousedství; a pokaždé znovu podali výklad, ukázali místo, kde bude truhla, předstírali skromnost, omlouvali se, že je to všechno tak nedokonale uspořádané.

Pécuchet v takových dnech nosil zuávskou čapku, kterou měl ještě z Paříže, usoudil totiž, že se lépe hodí do uměleckého prostředí. V určitou chvíli si dával na hlavu přilbu a posunoval ji do týla, aby mu bylo vidět do obličeje. Bouvard nikdy nezapomněl na prostocviky s halapartnou; pak se mrknutím dorozumívali, zda si návštěvník zaslouží, aby se dělal „středověký mnich“.

Jaké vzrušení, když u nich před bránou zastavil vůz pana de Faverges! Přijel jen na slovíčko. Šlo o toto:

Jeho správce Hurel mu řekl, že pátrají všude po dokumentech a že koupili staré listiny ze statku Aubrye.

Je to tak.

Neobjevili mezi nimi dopisy barona de Gonneval, bývalého po-bočníka vévody z Angoulêmu, jenž pobýval v Aubrye? Pátrá po této korespondenci z rodinných důvodů.

Nemají ji, ale v jejich majetku je věc, která by ho mohla zajímat, kdyby byl tak laskav a šel s nimi do knihovny.

Nikdy dosud nezavrzaly takové lakové boty v chodbě. Brkly o sarkofág. Hrabě málem rozšlápl několik tašek, obešel křeslo, sestoupil po dvou stupních, a když vkročil do druhého pokoje, ukázali mu pod baldachýnem před svatým Petrem hrnec na máslo vyrobený v Noronu.

Bouvard a Pécuchet se domnívali, že datum se jednou může k něčemu hodit.

Šlechtic si ze zdvořilosti prohlédl jejich muzeum. Opakoval: „Rozkošné! Velmi pěkné!“ a přitom si tůkal na ústa knoflíkem španělky a děkoval jim, že zachránili tyto pozůstatky středověku, doby náboženské víry a rytířské oddanosti. Miluje pokrok a oddal by se jako oni takovému zajímavému studiu; ale politika, krajská generální rada, zemědělství, celý ten vír záležitostí jej od něho odvrátil.

„Po vás už zbudou jen paběrky, neboť brzy shromáždíte všechny pozoruhodnosti okresu.“

„Nejsme samolibí, ale také si to myslíme,“ řekl Pécuchet.

Přesto se však dá ještě leccos objevit, dokonce i v Chavignolles, v uličce za hřbitovní zdí je od nepaměti kroupenka zarostlá trávou.

Byli šťastni, že jim o tom řekl, pak na sebe známým způsobem mrkli „stojí to za to?“, ale hrabě už otvíral dveře.

Amálka stála za nimi a honem utekla.

Když přecházel dvůr, všiml si hrabě Gorjua, který se založenýma rukama kouřil dýmku.

„Vy zaměstnáváte toho člověka? Hm, kdyby jednou došlo k nepokojům, neručil bych za něho.“

A pan de Faverges vsedl zas do tilbury.

Proč asi se ho jejich služka tak bála?

Ptali se jí a ona řekla, že sloužila u něho na statku. To ona byla ta holčička, která nalévala žnečkám, když tam Bouvard a Pécuchet před dvěma lety přišli. V zámku ji přibrali na výpomoc a pak ji propustili „kvůli vymyšleným klepům“.

A co se dalo vytknout Gorjuovi? Byl velmi zručný a choval se k nim neobyčejně uctivě.

Nazítří, hned za svítání, se vydali ke hřbitovu.

Bouvard prozkoumal holí označené místo. Zazvonilo něco tvrdého. Vytrhali pár kopřiv a odkryli kameninovou mísu, křtitelnici, z níž rostla tráva.

Není však zvykem zahrabávat křtitelnice mimo kostel.

Pécuchet ji obkreslil, Bouvard ji popsal a poslali všechno Larso-neurovi.

Odpověď přišla okamžitě.

„Sláva, drazí kolegové! Je to nepopíratelně druidská obětní nádoba.“

Přesto ať se mají na pozoru! Sekyrka je pochybná a uvedl nejen kvůli sobě, ale i kvůli nim řadu děl, která mají prostudovat.

V doušce se Larso-neur vyznal ze své touhy poznat onu mísu; mohl by se na ni přijít podívat za několik dní, až pojedou do Bretaně.

Bouvard a Pécuchet se teď pohroužili do keltské archeologie.

Dle této vědy naši předkové, staří Galové, uctívali Kirka a Krona, Taranise Esusa, Nétalemnii, Nebe a Zemi, Vítr, Vodstvo a především velkého Teutase, který je Saturnem pohanů. Neboť Saturnus, když vládl ve Fénicii, oženil se s nymfou jménem Anobret, s níž měl dítě nazvané Jeüd; Anobret má rysy Sáry, Jeüd byl obětován (či téměř obětován) jako Izák; tedy Saturnus je Abrahám, z čehož je třeba vyvodit, že náboženství Galů mělo stejné základy jako náboženství židovské.

Jejich společnost byla velmi dobře organizována. Do první kategorie patřil lid, šlechta a král; do druhé zákonodárci a do třetí, nejvyšší, byly podle Taillepiea zařazeny „různé druhy filozofů“, to

znamená druidové nebo saronidové; ti pak se dělili ve žrece, bardy a pěvce.

Jedni věštili, druzí zpívali, jiní vyučovali botanice, lékařství, dějinám a písemnictví, prostě „všem uměním své doby“. Pythagoras a Platón byli jejich žáky. Řeky naučili metafyzice, Peršany kouzelnictví, Etrusky hádání z vnitřností obětních zvířat, Římany cínování mědi a obchodování se šunkou.

Ale z tohoto národa, který ovládal starý svět, zbývají jen kameny, osamělé nebo seskupené po třech, rozložené stupňovitě nebo tvořící hradby.

Bouvard a Pécuchet, plni horlivosti, prostudovali postupně kámen v Post u Ussy, sdružené kameny v Guest, kámen v Darier nedaleko Laigle a mnohé jiné!

Ty balvany, všechny stejně bezvýznamné, je brzy omrzely; prohlédli si menhir v Passais a už se chtěli vrátit, když je průvodce zavedl do bukového lesa, plného žulových balvanů, které se podobaly podstavcům nebo obrovským želvám.

Největší je vyhlouben jako nádrž. Jeden okraj je vyšší a ze dna vedou dva žlábký až k zemi; to proto, aby krev mohla odtékat, o tom nelze pochybovat! Takové věci nevznikají náhodou.

Nerovnými podstavci se proplétaly kořeny stromů. Trochu poprchávalo; v dálce se zvedaly chuchvalce mlhy jako obrovské přízraky. Bylo snadné představit si pod větrovým kněze ve zlaté tíře a bílém rouchu, i jejich lidské oběti s rukama svázanýma na zádech a na okraji kádě druidku, pozorující rudý potok, zatímco kolem ní řval dav za řinčení puklic a polnic z tuřích rohů.

Hned se usnesli, co podniknou.

A jedné noci za měsíčního svitu dali se na cestu ke hřbitovu, plížíce se jako zloději ve stínu domů. Okenice byly zavřené a v domech ticho; ani pes nezaštěkal.

Gorju je provázel; pustili se do díla. Bylo slyšet jen chrastění kamínků, jak o ně narážela motyka zarývající se do trávníku.

Blízkost mrtvých jim byla nepříjemná; kostelní hodiny nepřetržitě chrčely a růžice na kostelním štítě vypadala jako oko slídící po svatokrádeži. Konečně nádobu odnesli.

Nazítří se vrátili na hřbitov, aby zhlédli stopy na místě činu.

Abbé, který právě vyšel ze dveří trochu na vzduch, je žádal, aby ho poctili návštěvou; a když je uvedl do jídelny, podivně na ně pohlédl.

Na polici mezi talíři stála polévková mísa zdobená žlutými kvítky. Pécuchet ji chválil, nevěda, co by řekl.

„To je starý rouenský porcelán,“ odvětil farář, „rodinný kousek.“ Sběratelé si jej váží, hlavně pan Marescot.

On, díky bohu, nemá zálibu ve sběratelství; a protože se tvářili nechápavě, prohlásil, že je sám viděl, jak odnášejí křtitelnicí.

Oba archeologové se hrozně styděli; cosi koktali. Dotyčného předmětu se už neužívalo.

Nic naplat! Musí jej vrátit.

Ovšem! Ale aspoň ať jim dovolí zavolat malíře, aby jej obkreslil.

„Budiž, pánové.“

„Zůstane to mezi námi, že?“ řekl Bouvard. „Pod pečeti zpovědního tajemství!“

Kněz jim s úsměvem pokynul a upokojil je.

Jeho se nebáli, spíše Larsonneura. Až pojedou přes Chavignolles, zatouží po nádobě a jeho tlachání se dostane až k uším vlády. Z opatrnosti ji ukryli v prádelně, pak v besídce, ve srubu, ve skříni. Gorju už měl dost toho věčného tahání.

Vlastnictví takové věci je spojovalo s normanským keltismem.

Jeho kořeny jsou v Egyptě. Séz v departementu Orny se někdy píše Sais jako město v nilské deltě. Gallové přísahali na býka, což znamená, že tam byl přenesen kult býka Apise. Latinské jméno Bellocastes, jež bylo jménem lidí z Bayeux, vzniklo z Beli Casa, příbytek, svatostánek Belův. Belus a Osiris jsou totožná božstva. „Nic neodporuje tomu,“ praví Mangon de la Lande, „že u Bayeux

bývaly druidské stavby.“ „Onen kraj,“ dodává Roussel, „podobá se kraji, v němž Egypťané postavili chrám Jupitera-Ammona.“ Býval tam tedy chrám a jistě skrýval poklady. Všechny keltské stavby je skrývají.

Roku 1715, jak uvádí ctihodný otec Martin, vykopal jistý Héribel v okolí Bayeux několik hliněných nádob plných kostí a kněz soudí (podle ústního podání a svědectví tehdejších odborníků), že oním místem, onou nekropolí byl vrch Faunus, v němž bylo zakopáno Zlaté tele.

Zlaté tele však přece bylo spáleno a pohlceno, ledaže se bible mýlí!

Předně, kde je vrch Faunus? Odborníci to neříkají. Místní lidé o něm nic nevědí. Bylo by třeba podniknout vykopávky a za tím účelem poslali panu prefektovi žádost; odpověď nedostali.

Možná že vrch Faunus zmizel a že to nebyl kopec, ale mohyla? Co jsou to mohyly?

V některých jsou uloženy kostry, mající polohu plodu v lůně mateřském. To znamená, že hrob byl pro ně jakýmsi druhým lůnem, připravujícím je k dalšímu životu. Tedy mohyla je symbolem ženského ustrojí, jako vztyčený kámen ústrojí mužského.

Opravdu tam, kde jsou menhiry, udržel se necudný kult. Svědčilo o tom, co se dělo v Guérande, v Chichebouche, v Croisic, v Livarot. Věže, pyramidy, svíce, patníky u cest, dokonce i stromy měly původně falický význam, i viděli Bouvard a Pécuchet falos ve všem. Sbírali vozové rozporky, nohy křesel, sklepní závory, lékárnické tlouky. Přišel-li je někdo navštívit, ptali se:

„Čemu myslíte, že se to podobá?“

Pak mu tajemství svěřili, a když se někdo pohoršoval, krčili soucitně rameny.

Jednou večer, když přemýšleli o věrouce druidů, objevil se pan páter; přišel skromně.

Ihned mu ukázali muzeum, začali kostelním oknem; ale nemohli se dočkat, až dojdou k novému oddělení, k oddělení falů. Kněz je zarazil, neboť pokládal takové vystavování za neslušné. Přišel vymáhat křtitelnici.

Bouvard a Pécuchet žadonili ještě o čtrnáct dnů, aby mohli dát udělat odlitek.

„Čím dříve ji vrátíte, tím lépe,“ řekl kněz.

Pak hovořil o lhostejných věcech.

Pécuchet na okamžik poodešel a potom mu vtiskl do ruky zlatku.

Kněz ucouvl.

„Ó, to je pro chudé!“

Zardívaje se, vstrčil páter Jeufroy zlatku do sutany.

Vrátit nádobu, obětní nádobu! Ani za nic! Chtěli se dokonce učit hebrejštině, která je mateřským jazykem keltštiny, není-li z ní odvozena! Chystali se právě na cestu po Bretani – začnou v Rennes, kde měli schůzku s Larsoneuem, aby prozkoumali onu urnu, o které je zmínka v pamětech Keltské akademie a jež prý obsahovala popel královny Artemidy – když v tom vstoupil starosta, v klobouku, bez okolků, jako pravý hrubián.

„To není jen tak, dobrodinečkové! Musíte ji vrátit!“

„Co?“

„Taškáři! Dobře vím, že ji schováváte!“

Zradili je.

Namítali, že ji přechovávají s dovolením pana faráře.

„Uvidíme.“

A Foureau odešel.

Vrátil se za hodinu.

„Farář říká, že ne! Pojd'te to vysvětlit.“

Stáli na svém.

Předně, tu křtitelnici nikdo nepotřebuje, a vůbec, není to žádná křtitelnice. Mohou to potvrdit řadou vědeckých důkazů. Pak nabídl, že ve své závěti uvedou, že je majetkem obce.

Navrhli dokonce, že ji koupí.

„A vůbec, je to můj majetek!“ opakoval Pécuchet.

Dvacetifrank, který páter Jeufroy přijal, je prý dokladem kupní smlouvy; a bude-li nutné dostavit se k smírčímu soudci, tak ať, bude křivě přísahat!

Při tomto dohadování pohlédl několikrát na polévkovou mísu; a v duši mu vzklíčilo přání, touha mít tu majoliku. Dají-li mu ji, vrátí nádobu. Jinak ne.

Snad z únavy, snad z obavy před skandálem mu ji páter Jeufroy postoupil.

Uložili mísu do své sbírky vedle čepce selky z Caux. Nádobu zdobila chrámový vchod; a útěchou, že už nemají křtitelnicí, jim byla myšlenka, že lidé v Chavignolles neznají její cenu.

Ale polévková mísa v nich vzbudila zálibu pro majoliku: nový předmět studia a pátrání po kraji.

V té době vzdělaní lidé sbírali staré rouenské mísy. Notář jich vlastnil několik, a měl proto pověst umělce, jež mohla sice škodit jeho povolání, ale kterou vyvažoval jinými vážnými zálibami.

Když se dověděl, že Bouvard a Pécuchet získali polévkovou mísu, přišel jim nabídnout výměnu.

Pécuchet odmítl.

„Nemluvme již o tom!“

A Marescot si prohlížel jejich keramiku.

Všechny kusy pověšené na stěnách měly modrou kresbu na špinavě bělavé půdě a některé stavěly na odiv své rohy hojnosti zelených a červenavých odstínů, misky na holení, talíře a talířky, předměty, po nichž dlouho slídili a které si přinášeli na srdci, v podpaží redingotu.

Marescot je pochválil, mluvil o jiných majolikách, o španělsko-arabské, holandské, anglické, italské; a když je oslnil svými znalostmi:

„Mohl bych se ještě podívat na vaši polévkovou mísu?“

Zaťukal na ni prstem, pak prohlížel dvě S namalovaná na víku.

„Značka Rouenu!“ řekl Pécuchet.

„Nu, nu, Rouen vlastně neměl žádnou značku. Dokud Moutiers nebyl znám, všechny francouzské majoliky byly z Nevers. A dnes je tomu tak s Rouenem! Ostatně v Elbeuf jej dovedou dokonale napodobit!“

„Není možná!“

„Majoliky se vůbec hodně napodobují! Váš kousek je bezcenný, byl bych provedl pěknou hloupost!“

Když notář odešel, zoufalý Pécuchet se zhroutil do křesla!

„Neměli jsme vracet nádobu,“ řekl Bouvard, „ale to ty ses ukvapil! Vždycky se necháš strhnout.“

„Ano, nechám se strhnout!“

A Pécuchet popadl mísu a praštil jí o náhrobek.

Klidnější Bouvard sebral střepy kousek po kousku; a po chvílce ho napadlo:

„Možná že se nám Marescot vysmíval ze závisti!“

„Cože?“

„Nic nedokazuje, že polévková mísa není pravá! Kdežto ostatní kusy, kterým se na oko podívoval, jsou možná falešné?“

A konec dne uplynul v nejistotě, v lítosti.

To ještě nebyl důvod, aby upustili od cesty po Bretani. Měli dokonce v úmyslu vzít s sebou Gorjua, aby jim pomáhal při vykopávkách.

Spával již nějaký čas u nich, aby rychleji dokončil opravu misníku. Vyhlídka na cestování nebyla mu po chuti, a když mu vykládali o menhirech a mohylách, které si chtějí prohlédnout, řekl jim:

„Znám lepší; na jihu, v Alžíru, u pramenů Bou-Mursuq je jich spousta.“

Popsal dokonce hrob, který byl náhodou otevřen před jeho očima a který obsahoval kostru sedící v podřepu jako opice, s rukama kolem kolenou.

Larsoneur, kterého o věci zpravili, tomu nechtěl vůbec věřit.

Bouvard látku probádal a znovu se na něho obrátil.

Čím to, že galské památky jsou nevzhledné, když Galové byli vzdělání již v době Julia Caesara? Bezpochyby jsou dílem staršího národa.

Taková domněnka byla, podle Larsoneura, nevlastenecká.

„Ať, nemáme důkazů, že tyto památky jsou dílem Galů. Ukažte nám nějaký záznam o tom!“

Akademik se rozzlobil a už neodpověděl; byli rádi, druidové je už nesmírně nudili.

Nevěděli si rady s keramikou a keltismem, protože neznají dějiny, a zvláště dějiny Francie.

V knihovně měli dílo Anquetilovo; ale posloupnost merovejských králů zvaných „zahaleči“ je příliš nezajímala. Proradnost majordomů je nijak nepobuřovala; a nechali Anquetila, znechucení jeho nejapnými úvahami.

Pak se tázali Dumouehela, které jsou „nejlepší dějiny Francie“.

Dumouchel objednal na jejich jméno předplatné v jedné knihovně a poslal jim *Listy* Augustina Thierryho se dvěma svazky pana de Genoude.

Podle tohoto spisovatele jsou královská hodnost, náboženství a národní shromáždění „základy“ francouzského národa, které sahají až k Merovejcům. Karlovci jich nešetřili. Kapetovci, kteří byli zajedno s lidem, se snažili je udržet. Za Ludvíka XIII. byla ustavena absolutní moc, aby bylo potřeno protestantství, poslední pokus feudalismu, a devětaosmdesátý rok je návratem k ústavě našich předků.

Pécuchet se obdivoval těmito myšlenkám.

Bouvard hleděl na ně s pohrdáním, protože nejprve četl Augustina Thierryho.

„Co mi to tu vykládáš o francouzském národě, vždyť žádná Francie nebyla, ani národní shromáždění, a Karlovci vůbec nic ne-uchvátili a králové nedali svobodu obcím! Jen si to přečti!“

Něco tak samozřejmého Pécuchet ovšem uznal a brzy předčil Bouvarda ve vědecké přísnosti. Byl by pokládal za hanbu, kdyby řekl Charlemagne, a ne Karl Veliký, Clovis místo Chlodovik.

Nicméně ho Genoude lákal, neboť se mu zdálo obratné spojit oba konce francouzských dějin, takže střed byl pouhou výplní; aby měli jasno, vzali sbírku Buchezovu a Rouxovu.

Ale patos předmluv, ten amalgam socialismu a katolicismu, se jim ošklivil; příliš četné podrobnosti bránily v pohledu na celek.

Obrátili se k Thiersovi.

Bylo to v létě 1845, v zahradě, v besídce. Pécuchet, nohy na stoličce, četl nahlas svým dutým hlasem, nedbal únavy, ustával jen, aby pohroužil prsty do tabatěrky. Bouvard mu naslouchal, dýmku v ústech, nohy roztažené, kalhoty nahoře rozepnuté.

Staří pamětníci vyprávěli jim o roce třiadevadesátém; a vzpomínky skoro osobní oživovaly bezbarvé popisy autorovy. Tenkrát bylo na silnicích plno vojáků a zpívali *Marseillaisu*. Ženy seděly na zápražích a sešívaly plátno na stany. Někdy se přihnala vlna mužů v rudých čapkách, třímajících na hrotu píky zsinanou hlavu, z níž visely vlasy. Vysoká tribuna Konventu čněla nad mrakem prachu, z něhož rozběsněné tváře řvaly rozsudky smrti. Šel-li někdo za dne kolem jezírka v Tuileriích, slyšel nárazy gilotiny podobné úderům berana.

A vánek zachvíval révovím besídky, zralý ječmen se chvílemi vlnil, kos zpíval. Rozhlédli se kolem a vychutnávali ten klid.

Jaká škoda, že hned od začátku se lidé nemohli shodnout!

Neboť kdyby royalisté smýšleli vlastenecky, kdyby dvůr byl upřímnější a odpůrci méně prudcí, k mnohému neštěstí by bylo nedošlo!

Jak o tom neustále mluvili, rozvášnili se. Bouvard, duch liberální a srdce něžné, byl stoupenec konstituce, girondista a termidorián. Pécuchet, popudlivé a pánovité povahy, prohlásil se za sans-culotta, a dokonce za robespierrovce.

Schvaloval odsouzení krále, ty nejnásilnější dekrety, kult Nejvyšší bytosti. Bouvard dával přednost kultu přírody. S radostí by se byl klaněl obrazu těhotné ženy, lijící z prsů svým zbožňovatelům nikoli vodu, ale chambertinské.

Aby měli více fakt k podepření svých důvodů, obstarali si další díla, Montgaillarda, Prudhomma, Galloise, Lacrota atd.; vůbec jim nevadilo, že tyto knihy si protiřečí. Každý si z nich vzal, co mohlo obhájit jeho věc.

Tak Bouvard nepochyboval, že Danton přijal sto tisíc dolarů, aby ve shromáždění učinil návrhy na zničení republiky, a podle Pécucheta Vergniaud žádal šest tisíc franků měsíčně.

„Vyloučeno! Vysvětli mi spíš, proč Robespierrova sestra měla penzi od Ludvíka XVIII.“

„Kdepak! Od Bonaparta, a když na to jdeš takhle, kdo je ta osoba, která nedlouho před smrtí Égalité měla s ním tajnou poradou? Žádám, aby v pamětech Campanové byly dotištěny vyškrtané odstavce! Úmrtí následníka trůnu je mi podezřelé. Prachárna v Grenelle vyletěla do povětří a zabila dva tisíce lidí! Příčina prý je neznámá, takový nesmysl!“

Pécuchet ji už téměř postihl a svaloval všechny zločiny na pletichy aristokratů, na zlato z ciziny.

V Bouvardově představě bylo čímsi nepopiratelným rčení „Vstupte na nebesa, synové svatého Ludvíka“, panny verdunské a kalhoty z lidské kůže. Věřil seznamům Prudhommovým, přesně milión obětí.

Avšak nad Loirou, rudou krví od Saumuru až po Nantes v délce osmnácti mil, se přece zamyslel. Pécuchet také zapochyboval, i po-
jali nedůvěru k dějepiscům.

Pro jedny je revoluce cosi ďábelského. Jiní ji považují za báječnou věc. Padlí každé strany jsou přirozeně mučedníky.

Thierry dokazuje na barbarech, jak je hloupé pátrat, zda ten či onen vladař byl dobrý, nebo špatný. Proč nepoužít této metody při

zkoumání období nedávných? Ale dějiny musí mstít morálku; jsme vděčni Tacitovi, že našel Tiberia. Koneckonců ať si královna měla milence; ať měl Dumouriez už od Valmy v úmyslu zradit; ať začala v préríalu Hora, nebo Gironda, a v termidoru jakobíni, nebo strana umírněných, jaký to má význam pro vývoj revoluce, jejíž kořeny jsou hluboké a následky nevypočitatelné?

Muselo k ní dojít, musela být tím, čím byla, ale předpokládejte, že by král uprchl bez překážky, že by utekl Robespierre nebo Bonaparte byl zavražděn, prostě takové náhody, které závisely na méně svědomitém hostinském, na otevřených dveřích, na tom, že hlídka usnula, a běh světa se změnil.

Neměli již o lidech a událostech té doby jedinou ustálenou představu.

Aby ji mohli nestranně posoudit, museli by pročíst všechny zápisy, všechny paměti, všechny noviny a všechny rukopisy, neboť z nepatrného opomenutí může vzniknout omyl, který přivodí jiné omyly, a tak donekonečna. Vzdali se toho.

Ale získali zálibu v historii, potřebu pravdy pro pravdu.

Snad se jí lze snáze dopátrat ve starých dobách? Dějepisci mají odstup a jistě mluví o událostech bez zaujetí. I začali se starým Rollinem.

„To je jen snůška hloupostí!“ zvolal Bouvard hned při první kapitole.

„Počkej trochu,“ řekl Pécuchet, pátraje dole v knihovně, kde byly nakupeny knihy bývalého majitele, starého právníka, maniačka a krasoducha. Přehrabal spoustu románů a divadelních her, jednoho Montesquieua a překlady z Horáce, až se dostal k tomu, co hledal: k Beaufortovu dílu o římských dějinách.

Titus Livius přisuzuje založení Říma Romulovi. Salustius je pokládá za zásluhu Aeneových Trojanů. Podle Fabia Pictora zemřel Koriolán ve vyhnanství, ale věříme-li Denysovi, pak podlehl úkladům Attia Tullia; Seneca tvrdí, že Horatius Cocles se vrátil vítězně

a Dio byl raněn do nohy. A La Mothe Le Vayer vyslovuje podobné pochybnosti o ostatních národech.

Různí se mínění o tom, kdy žili Chaldejci, v kterém století Homér, zda opravdu žil Zarathuštra, a o obou říších asyrských. Quintus Curtius psal smyšlenky, Plutarchos vyvrací Herodota. O Caesarovi bychom měli jinou představu, kdyby Vercingetorix napsal své paměti.

Starověké dějiny jsou temné pro nedostatek pramenů, v moderních je jich příliš; i vrátili se Bouvard a Pécuchet k Francii, pustili se do Sismondiho.

Posloupnost tolika mužů vnukla jim touhu seznámit se s nimi důkladněji, spojit se s nimi. Chtěli se něco dovědět o těch zajímavých, o Řehoři Tourském, Monstreletovi, Comminesovi, o všech ostatních, kteří měli zvláštní nebo libozvučná jména.

Ale události se jim pletly, protože neznali data.

Naštěstí měli Dumouchelovu mnemotechniku, brožurku dvanácterkového formátu s heslem „Zábavou k vědění“.

Spojovala tři systémy: Allevyův, Pârisův a Fenaiglův.

Allevy proměňuje čísla v obrazce, číslo 1 se vyjadřuje věží, 2 ptákem, 3 velbloudem a tak podobně. Paris poutá obrazivost rébusy; křeslo s hřeby – clou – vis – znamená Clovis; a protože omastek při smažení dělá „rik, rik“, budou tresky na pánvi připomínat Chilpérica. Fenaigle dělí vesmír na domy, kde jsou pokoje, z nichž každý má čtyři stěny s devíti výplněmi a každá výplň nese znak. Tedy první král první dynastie bude zaujímat v prvním pokoji první výplň. Světlo na hoře (un phare sur un mont) naznačí, jak se jmenoval, „Phar a mond“, což je soustava Pârisova a podle rady Allevyho, umístíme-li nahoře zrcadlo, které představuje 4, ptáka 2 a obruč 0, vyjde nám 420, rok nastolení onoho vladaře.

Aby jim to bylo jasnější, vzali za mnemotechnický základ vlastní dům, svůj byt; spojili každou jeho část s určitou událostí a dvůr, zahrada, okolí, celý kraj neměl jiný smysl než pomáhat jejich paměti.

Meze na polích ohraničovaly určité doby, jabloně byly genealogickými stromy, křoviska znamenala bitvy, svět se stal symbolem. Hledali na zdech plno věcí, které tam nebyly, nakonec je viděli, ale nevěděli už, které letopočty představují.

Ostatně data nejsou vždy věrohodná. Z jedné učebnice pro střední školy se dověděli, že narození Ježíše je nutno posunout o pět let dříve, než jak se obvykle počítá; že Řekové měli trojí způsob počítání olympiád a Latinci osmero počítání začátku roku. Samé příležitosti k omylům, kromě těch, které vyplývají ze zvěrokruhu, odlišného počítání začátku letopočtu a církevního roku.

Když se přestali zajímat o data, začali pohrdat i fakty.

Ale důležitou věcí je filozofie dějin!

Bouvard nemohl dočíst slavnou Bossuetovu Rozpravu.

„Orel z Meaux je podvodník! Vynechává Čínu, Indii a Ameriku! Ale neopomene nám zdůraznit, že Theodosius byl ‚radostí vesmíru‘, že Abrahám ‚jednal s králi jako se sobě rovnými‘ a že řecká filozofie je odvozena z hebrejské. Zlobí mě, jak se pořád stará o Hebrejce.“

Pécuchet sdílel jeho názor a chtěl ho přimět, aby četl Vica.

„Jak by člověk mohl připustit,“ namítl Bouvard, „že báje jsou pravdivější než historická fakta?“

Pécuchet se snažil vyložit myty, neboť měl plnou hlavu *Scienza Nuova*.

„Chceš popřít, že prozřetelnost se řídí plánem?“

„Já o něm nic nevím!“ odpověděl Bouvard.

A rozhodli se, že se obrátí na Dumouchela.

Profesor doznal, že v oboru dějin se teď nevyzná.

„Mění se každým dnem. Jsou spory o římské krále a o Pythagorovy cesty. Pochybuje se o Belizarovi, Vilému Tellovi, a dokonce o Cidovi, z něhož se stal, díky posledním objevům, obvyčejný bandita. Bylo by žádoucí, aby se již žádné objevy nečinily, ba Akademie by měl stanovit jakýsi kánon, předpisující, čemu se má věřit!“

V doušce připsal kritické zásady, které si poznamenal při Dau-nouově přednášce:

„Uvádět jako důkaz svědectví davu je špatným důkazem; dav tu není a nemůže vypovídat.“

„Zavrhnout nemožné věci. Pausanioví ukázali kámen, který spolkl Saturnus.“

„Architektura může lhát, příklad: oblouk na Foru, kde je Titus nazván prvním dobyvatelem Jeruzaléma, ačkoli před ním jej dobyl Pompeius.“

„Medaile někdy klamou. Za Karla IX. se razily mince s podobou Jindřicha II.“

„Berte v úvahu obratnost padělatelů, vlastní zájem chvalořečníků a pomlouvačů.“

Málokterí dějepisci pracovali podle těchto pravidel, ale všichni se zřetelem k zvláštnímu zájmu, k náboženství, národu, straně, systému, nebo aby kárali krále, radili lidu, poskytli příklady mravnosti.

Ostatní, kteří měli v úmyslu jen vyprávět, nejsou o nic lepší; neboť všechno se nedá vypovědět, je třeba výběru. Ale ve výběru pramenů převládne určitý záměr, a protože se mění podle zaměření spisovatele, nebudou nikdy dějiny spolehlivě zachyceny.

„Je to smutné,“ myslili si.

Přesto by si člověk mohl vybrat námět, prozkoumat k němu prameny, udělat jeho přesný rozbor, potom jej zhustit do vyprávění, které by bylo jakýmsi nástinem událostí odrážejícím celou pravdu. Podobné dílo se Pécuchetovi zdálo proveditelné.

„Chceš, abychom se pokusili napsat dějepisné dílo?“

„Hrozně rád! Ale o čem?“

„To je to, o čem?“

Bouvard usedl. Pécuchet chodil sem tam po muzeu. Vtom mu padl do očí hrnec na máslo a prudce se zastavil:

„Co kdybychom napsali životopis vévody z Angoulêmu?“

„Ale vždyť to byl hlupák!“ namítl Bouvard.

„To nevadí! Druhořadé osobnosti mají někdy nesmírný vliv a tenhle možná měl v rukou nitky státních záležitostí.“

Knihy jim poskytnou údaje a pan de Faverges jistě sám něco zjistil nebo něco ví od svých přátel ze starých šlechtických rodů.

Promýšleli ten záměr, debatovali o něm a nakonec se rozhodli, že stráví čtrnáct dní v městské knihovně v Caen a budou tam bádát.

Knihovník jim dal k použití všeobecné dějiny i drobnější spisky a jednu barevnou litografii, kde byl pan vévoda z Angoulêmu zobrazen z profilu.

Modré sukno jeho vojenského pláště se ztrácelo pod nárameníky, řádrovými hvězdami a širokou rudou stuhou Čestné legie. Neobyčejně vysoký límec mu obepínal dlouhý krk. Jeho hruškovitá hlava byla orámována kučeravými vlasy a uzounkými licousy, těžká víčka, mohutný nos a silné rty dávaly jeho obličej výraz bezvýznamného dobráka.

Když si vypsali poznámky, sestavili tento přehled:

Narození a dětství málo zajímavé. Jedním z jeho vychovatelů je abbé Guénée, Voltairův nepřítel. V Turínu mu dají ulít dělo a studuje tažení Karla VIII. Je také jmenován, vzdor svému mládí, velitelem šlechtické gardy.

1797. Sňatek.

1814. Angličané se zmocní Bordeaux. Příběhne jim v patách a ukáže se obyvatelstvu. Popis jeho osoby.

1815. Bonaparte ho překvapí. Hned volá španělského krále a nebyt Massény, Toulon byl vydán Angličanům.

Tažení v jižní Francii. – Je poražen, ale propuštěn pod slibem, že vrátí korunovační klenoty, s nimiž král, jeho strýc, co nejrychleji ujel.

Po stodenní vládě se vrací se svými příbuznými a žije klidně. Uplyne několik let.

Španělská válka. – Jakmile překročí Pyreneje, provází všude vnuka Jindřicha IV. vítězství. Zmocní se Trocadéra, dosáhne sloupů

Herkulových, potře tlupy povstalců, obejmeme Ferdinanda a vrátí se zpátky.

Slavobrány, dívky mu házejí květy, hostiny na prefekturách, *Te Deum* v katedrálách. Pařížané jsou přímo opojeni. Město mu pořádá hostinu. Na divadlech se zpívá o hrdinovi.

Nadšení polevuje. Neboť ples pořádaný v Cherbourgu v roce 1827 na subskripci se nevydaří.

Jako nejvyšší admirál Francie přehlíží flotilu, jež má odplout do Alžíru.

Červenec 1830. Marmont mu oznamuje, jak věci vypadají. Tu se tak rozzuří, že si poraní ruku o generálův meč.

Král mu svěřuje velení nad všemi brannými složkami.

V Boulogneském lesíku potká oddíly řadového vojska a nepřipadne na jediné slovo, které by jim řekl.

Ze Saint-Cloudu letí k sèvreskému mostu. Chlad vojenských oddílů. To ho nezviklá. Královská rodina opouští Trianon. Usedne pod dub, rozloží mapu, uvažuje, skočí zas na koně, jede kolem Saint-Cyru a posílá žákům slova naděje.

Tělesná stráž se loučí v Rambouilletu.

Vsedne na loď a po dobu plavby je nemocen. Konec jeho kariéry.

Je třeba zdůraznit významnou úlohu mostů. Nejprve se zbytečně vystavuje nebezpečí na mostě na Innu; dobude mostu svatého Ducha a mostu lauriolského; v Lyoně jsou mu oba mosty osudné a štěstí ho opouští před mostem sèvreským.

Přehled jeho ctností. Je zbytečné zdůrazňovat jeho statečnost, k níž se pojila velká chytrost. Vždyť nabídl šedesát franků každému vojákovi, který se zřekne císaře, a ve Španělsku se pokoušel podplatit přívržence ústavy.

Byl tak obdivuhodně skromný, že souhlasil se sňatkem svého otce s královnou etruskou; s utvořením nového kabinetu po dekretech; s abdikací ve prospěch Chamborda, se vším, co kdo chtěl.

Přece však mu rozhodnosti nechybělo. V Angersu zlomil odpor pěchoty národní gardy, která žárlic na jízdu, dosáhla úskokem toho, že jej provázela, takže Jeho Výsost byla sevřena mezi pěšáky, až nemohla ani nohou pohnout. Ale pokáral jízdu, že je příčinou nepořádku, a odpustil pěchotě; opravdu šalamounský rozsudek.

Svou zbožnost projevoval častým přijímáním a svou dobrotivost tím, že vymohl milost generálu Debellovi, jenž se proti němu chopil zbraně.

Intimní podrobnosti, rysy knížete:

Na zámku Beauregard, v dětství, bavil se s bratrem tím, že hloubil rybníček, který je tam dosud vidět. Jednou navštívil kasárna mysliveckého pluku, požádal o sklenici a připil na zdraví krále.

I na procházce si udával krok a říkal si: „Ráz, dva, ráz, dva, ráz, dva!“

Zachovaly se některé jeho výroky:

Deputaci občanů z Bordeaux: „Jen to, že jsem mezi vámi, je mi útěchou, že nejsem v Bordeaux!“

Protestantům z Nîmes: „Jsem dobrý katolík, avšak nezapomenu nikdy, že nejvýznamnější z mých předků byl protestant.“

K žákům Saint-Cyru, když vše je ztraceno: „Tak přátelé! Máme dobré zprávy! Jde to dobře! Moc dobře!“

Po odstoupení Karla X.: „Když mě nechtějí, ať si poradí sami!“

A v roce 1814 při každé příležitosti, v kdejaké vesničce: „Nebude už války, nebude odvodů, nebudou nepřímé daně.“

Jeho sloh se rovnal jeho řeči. Jeho provolání předčí všechno.

První z nich, kdy mluví jako hrabě z Artois, začínalo: „Francouzi, bratr vašeho krále přišel.“

Jako kníže: „Přicházím. Jsem synem vašich králů. Vy jste Francouzi.“

Denní rozkaz datovaný v Bayonne: „Vojáci, přicházím!“

Další, když se vojsko úplně rozpadlo: „Vytrvejte dále v boji, který jste začali tak rázně, jak se na francouzského vojáka sluší. Francie to od vás očekává!“

Poslední, z Rambouilletu: „Král začal vyjednávat s vládou ustavenou v Paříži a všechno opravňuje k naději, že toto vyjednávání bude brzy skončeno.“

„Všechno opravňuje k naději“ bylo vznešené.

„Jedna věc mě mrzí,“ řekl Bouvard, „nikde není zmínka o jeho milostných záležitostech.“

A na okraj poznamenali: „Pátrat po láskách vévody!“

Když už byli na odchodu, vzpomněl si knihovník ještě na jinou podobiznu vévody z Angoulêmu.

Byl na ní ve stejnokroji plukovníka kyrysníků, z profilu, oko ještě menší, ústa otevřená, vlasy hladké, rozevláté.

Jak srovnat oba portréty? Měl vlasy hladké, či kudrnaté, nebo byl tak koketní, že se dával kadeřit?

Podle Pécucheta otázka vážná, neboť vlasy jsou znakem letory a letora určuje celého člověka.

Bouvard mínil, že o člověku nevíme nic, pokud neznáme jeho vášně; aby si ujasnili tyto dva body, odebrali se na zámek pana de Faverges. Hrabě nebyl doma, tím se jejich práce zdržela. Vrátili se domů mrzutí.

Hlavní dveře byly dokořán, v kuchyni nikdo. Vystoupili po schodech; a koho nespatriili uprostřed Bouvardova pokoje? Paní Bordinovou, jak se rozhlíží kolem dokola.

„Promiňte,“ řekla nutíc se do smíchu, „už hodinu hledám vaši kuchařku, potřebovala bych, aby mi pomohla se zavařováním.“

Našli ji v dřevníku na židli, spala jako zabitá. Zatřásli jí. Otevřela oči.

„Co zas? Pořád mě pronásledujete tím svým vyptáváním!“

Bylo jasné, že se jí za jejich nepřítomnosti paní Bordinová na ně vyptávala.

Heřmanka se probírala z dřímoty a prohlásila, že je jí špatně od žaludku.

„Zůstanu tady a dám vám něco proti bolestem,“ řekla vdova.

Pak zahlédli na dvoře velký čepec, na němž se třepotaly stuhy. Byla to selka Castillonová. Křičela:

„Gorju! Gorju!“

A z pudy odpověděl nadutě hlásek jejich služtičky:

„Není tady!“

Po pěti minutách sešla dolů, tváře zardělé, celá vzrušená. Bouvard a Pécuchet ji hubovali za její loudavost. Ani nešpetla a odepnula jim kamaše.

Pak se šli podívat na misník.

Kousky z něho se válely po kolně; řezby byly poškozené, postranice ulomené.

Při pohledu na misník, při tom dalším zklamání Bouvard stěží potlačil slzy a Pécuchet dostal třesavku.

Gorju se vzápětí objevil a vysvětlil, co se stalo: postavil misník ven, aby jej nalakoval, ale zaběhla se kráva a povalila jej.

„Čí kráva?“ ptal se Pécuchet.

„Nevím.“

„Aha, nechal jste vrata otevřená jako teď! To je vaší vinou!“

Stejně ho už nechtějí: příliš dlouho je vodí za nos, a nechtějí už ani jeho, ani jeho práci.

Pánové nemají pravdu. Škoda není tak velká. Do tří týdnů bude všechno hotové. A Gorju šel za nimi až do kuchyně, kam se právě dovlekla Heřmanka, aby připravila večeři.

Všimli si, že na stole je láhev calvadosu, ze tří čtvrtin prázdná.

„To nejspíš vy!“ řekl Pécuchet Gorjuovi.

„Já! Ani nápad.“

Bouvard namítl:

„Byl jste jediný mužský v domě.“

„Nu a co ženské?“ odvětil dělník, dívaje se úkosem.

Heřmanka ten pohled zachytila:

„Řekněte rovnou, že to já!“

„Samozřejmě, vy!“

„A já snad taky rozbila truhlu?“

Gorju se otočil na podpatku.

„Copak nevidíte, že je opilý!“

A pustili se prudce do sebe, on bledý, uštěpačný, ona celá rudá rvla si chomáče šedivých vlasů zpod bavlněného čepce. Paní Bordinová se zastávala Heřmanky, Amálka Gorjua.

Stará vybuchla.

„Copak to není ohavnost, že jste celý den pohromadě v hájku, a co teprve v noci! Vy jeden Pařížane, vy paničkožroute! A teď si přijde všet našim pánům bulíky na nos!“

Bouvard vyvalil oči:

„Jaké bulíky?“

„Říkám, že si z vás tropí šašky!“

„Ze mne si nikdo šašky netropí!“ vzkřikl Pécuchet.

A pohoršen její drzostí, znechucen mrzutostmi, vyhnal ji; jen ať táhne. Bouvard proti tomu rozhodnutí nic nenamítal a šli oba pryč; nechali Heřmanku vzlykat nad svým neštěstím a paní Bordinovou ji utěšovat.

Večer, když se uklidnili, probrali znovu ony události, dohadovali se, kdo vypil calvados, jak se truhla rozbila, co chtěla paní Castillonová Gorjuovi a jestli on svedl Amálku.

„Nevíme, co se děje u nás v domě,“ řekl Bouvard, „a chceme vypátrat, jaké měl vlasy a milostné pletky vévoda z Angoulêmu.“

Pécuchet dodal:

„Kolik je závažnějších otázek, a mnohem obtížnějších.“

Z toho vyvodili, že vnější události nejsou všechno. Je nutné doplnit je psychologíí. Dějiny bez obrazotvornosti jsou neúplné.

„Objednejme si nějaké historické romány.“

V

Nejprve četli Waltera Scotta.

Bylo to jako zjevení nového světa.

Lidé minulosti, kteří pro ně byli jen přeludy nebo jmény, stali se živými bytostmi, králi, knížaty, čaroději, sluhy, hajnými, mnichy, cikány, obchodníky a vojáky, lidmi, kteří rozhodují, bijí se, cestují, obchodují, jedí a pijí, zpívají a modlí se, a to v hradních zbrojnicích, na černé lavici krčem, v křivolakých ulicích měst, pod stříškou kramářských bud, na klášterní chodbě. Umně sestavené krajiny obklopují výjevy jako divadelní dekorace. Provázeli očima jezdce, který cválal podél pobřeží. Vdechovali svěží vítr mezi kručinkami, luna svítila na jezera, po nichž klouže loď, kyrusy se leskly ve slunci, déšť padal na chatrče z listí. Ač modely neznali, zdálo se jim líčení výstižné a iluzi měli dokonalou. Trávili tak zimu.

Sotva se nasnídali, usadili se v pokojíku po stranách krbu; a sedíce proti sobě s knihou v ruce, mlčky četli. Když se chýlilo k večeru, šli se projít po silnici, rychle se navečeřeli a pokračovali v četbě až do noci. Bouvard, aby ho lampa neoslňovala, měl modrá skla; Pécuchet si stahoval štítek čepice na čelo.

Heřmanka zůstala a Gorju přišel občas zrýt zahradu, neboť pánové nic nenamítali, lhostejně přehlížejíce hmotné starosti.

Po Walteru Scottovi baval je Alexander Dumas jako laterna magika. Jeho postavy, hbité jako opice, silné jako býci a veselé jako pěnkavy, prudce vcházejí a hovoří, skáčou ze střech na dlažbu, utrží strašlivé rány a uzdraví se, jsou považovány za mrtvé a zase se objeví. Jsou tam propadliště pod podlahami, protijedy, přestrojení, a všechno se plete, běhá a rozplétá, že nezbývá ani chvilka k zamyšlení. Láska dbá slušnosti, fanatismus je veselý, řeže budí úsměv.

Zhýčkání těmito dvěma mistry, nesnesli Belissairovu rozvláčnost ani nejapnost Numy Pompilia, Marchangyho a vikomta d'Arlincourt.

Frédéric Soulié (stejně jako bibliofil Jacob) se jim zdál málo barvitý a Villemain je pohoršil, když na straně 85 svého *Lascaise* ukazuje Španělku, která kouří dýmku, „dlouhou arabskou dýmku“, v polovině patnáctého století.

Pécuchet nahlédl do *Všeobecné biografie* a začal zkoumat Dumase z hlediska vědeckého.

Ve *Dvou Dianách* se autor mýlí v datech. Sňatek korunního prince Františka se konal 15. října 1548, a nikoli 20. března 1549. Jak ví, že Kateřina Medicejská (viz *Páže vévody savojského*) chtěla po smrti svého manžela opět začít válku? Je málo pravděpodobné, že vévoda z Anjou byl korunován v kostele v noci, jak se píše v půvabné epizodě *Paní z Montsoreau*. Zvláště *Královna Margot* se hemží omyly. Vévoda neverský nebyl přítomen. Hlasoval na shromáždění před bartolomějskou nocí a Jindřich Navarrský se nezúčastnil procesí za čtyři dny potom. Jindřich III. se nevrátil z Polska tak rychle. A pak, tolik otřepaných věcí! Zázrak s hlohem, balkón Karla IX., otrávené rukavice Jany d'Albret; Pécuchet už neměl k Dumasovi důvěru.

Ztratil úplně úctu i k Walteru Scottovi pro hrubé nedopatření v jeho *Quentinu Durwardovi*. Zavraždění lutyšského biskupa je posunuto o patnáct let dopředu. Ženou Roberta de Lamarck byla Jana d'Arachel, a ne Hameline de Croy. A nezabil ho žádný voják, ale Maxmilián a tvář Smělého, když našli jeho mrtvolu, nevyjadřovala žádnou hrozbu, protože ji vlci napůl sežrali.

Bouvard přesto četl dál Waltera Scotta, ale nakonec ho znudilo opakování týchž námětů. Hrdinka obyčejně žila na venkově se svým otcem a milenec, uloupené dítě, získá zas svá práva a vítězí nad svými protivníky. Vždycky se vyskytne nějaký filozofující žebrák, mrzoutský kastelán, nevinné mladé dívky, šprýmařští sluhové a nekonečné dialogy, hloupá ostýchavost a navíc značná povrchnost.

Z nechuti k takové veteši sáhl Bouvard po George Sandové.

Nadchl se pro krásné cizoložnice a vznešené milence, byl by chtěl být Jakubem, Šimonem, Benediktem, Léliem a bydlet v Benátkách! Vzdychal, nevěděl, co mu je, sám sobě připadal změněný.

Pécuchet pracoval v oboru literatury historické a studoval divadelní hry.

Zhltl dva Pharamondy, tři Chlodovíky, čtyři Karly Veliké, několik Filipů Augustů, spoustu Johanek z Arku a množství markýz de Pompadour a Cellamarových spiknutí.

Skoro všechny se mu zdály ještě hloupější než romány. Neboť pro divadlo se užívá určité konvenční formy dějin, kterou nic nemůže vyvrátit. Ludvík XI. neopomene pokleknout před figurkami na svém klobouku, Jindřich IV. bude stále bodrý, Marie Stuartovna plačtivá, Richelieu ukrutný; prostě všechny povahy jsou udělány z jednoho kusu, z lásky k jednoduchým myšlenkám a z úcty k nevědomosti, a tak dramatický autor nejenže nepovznáší, ale přitahuje k zemi; místo aby poučoval, ohlupuje.

Protože mu Bouvard vychvaloval George Sandovou, pustil se Pécuchet do čtení *Consuely*, *Horace*, *Mauprata*, byl nadšen ochranou utiskovaných, stránkou sociální a republikánskou, ideami románu.

Podle Bouvarda ideje ruší obraznost, i vyžádal si z knihovny milostné romány.

Střídavě předčítali nahlas *Novou Heloisu*, *Delfínu*, *Adolfa*, *Ulriku*. Ale zívání toho, který naslouchal, nakazilo jeho společníka a jeho ruce záhy upustily knihu na zem.

Všem knihám vyčítali, že nic neříkají o prostředí, době, oblečení osob. Jen srdce rozebírají, věčně jen cit! Jako by na světě nebylo nic jiného!

Pak zkoumali humoristické romány, jako je *Cesta kol mé světnice* od Xaviera de Maistre, *Pod lipami* od Alphonse Karra. U tohoto druhu knih musí autor přerušit vyprávění, aby mohl mluvit o svém psovi, o svých trepkách nebo své milence. Taková neostýchavost je

zprvu okouzila, pak jim připadala hloupá, neboť spisovatel oslabuje své dílo a staví na odiv svou osobu.

Z touhy po dramatictosti zahloubali se do dobrodružných románů; zápletky je zajímala tím více, čím byla složitější, zvláštnější a nemožnější. Činili se, aby uhodli rozuzlení, získali v tom velkou praxi, ale nabažili se kratochvíle nedůstojné vážných duchů.

Balzacovo dílo je oslnilo zároveň jako Babylón i jako zrnka prachu pod mikroskopem. Nejvšednější věci se objevily v novém světle. Netušili, že moderní život je tak hluboký.

„To je pozorovatel!“ zvolal Bouvard.

„Mně připadá spíš jako fantasta,“ prohlásil nakonec Pécuchet. „Věří v okultní vědy, v monarchii, ve šlechtu, oslňují ho taškáři, hází milióny jako centimy a jeho měšťáci nejsou žádní měšťáci, ale obři. Proč nafukovat, co je malicherné, a popisovat tolik hloupostí! Napsal román o chemii, jiný o bankovníctví, další o tiskařských strojích, jako jistý Ricard udělal ‚fiakristu‘, ‚nosiče vody‘, ‚prodavače kokosových ořechů‘. Takhle bychom měli romány o všech zaměstnáních a o všech krajích, pak o všech městech a poschodích každého domu a o každém jednotlivci; nebude to už literatura, ale statistika nebo etnografie.“

Na způsobu psaní Bouvardovi málo záleželo. Chtěl se poučit, prohloubit svou znalost mravů. Četl znovu Paula de Kocka, prolistoval staré Poustevníky ze Chaussée d'Antin.

„Jak může někdo ztrácet čas takovými hloupostmi!“ říkal Pécuchet.

„Ale jednou to budou velmi zajímavé dokumenty! Chci něco, co mě nadchne, co mě povznese nad bědy tohoto světa!“

A Pécuchet, kterého lákal ideál, nenápadně přivedl Bouvarda k tragédii.

Dávná doba, kdy se odehrává, otázky, o něž tam jde, a postavení jednajících osob budily v nich jakýsi pocit velikosti.

Jednou Bouvard vzal *Athalii* a přednášel sen tak dobře, že to Pécuchet chtěl také zkusit. Hned při první větě se jeho hlas rozplynul v huhlání. Byl jednotvárný a nezřetelný, třebaže dost silný.

Bouvard měl bohaté zkušenosti, poradil mu, chce-li mít hlas poddajnější, aby ho rozvíjel od nejhlubšího tónu k nejvyššímu a zase zpátky, takže by obsáhl dvě škály, jednu vzestupnou a druhou sestupnou; sám se oddával tomuto cvičení ráno v posteli, leže na zádech, jak doporučují Řekové. Pécuchet zatím pracoval stejným způsobem: dveře mezi sebou zavřeli a vřeštěli každý zvlášť.

Na tragédii se jim líbil patos, hovory o politice a bezbožné zásady.

Naučili se nazpaměť nejslavnějším dialogům Racinovým a Voltairovým a přednášeli je v chodbě. Bouvard kráčel jako na Théâtre-Français, s rukou na Pécuchetově rameni, chvílemi se zastavoval, koulel očima, rozpínal náruč, obviňoval osud. V La Harpově *Filoktetovi* měl nádherné bolestné výkřiky, v *Gabrielle de Vergy* krásný smrtelný chrapot, a když dělal *Dionysia*, tyrana syrakuského, pohlížel na svého syna způsobem opravdu strašlivým a volal „Netvoro, jsi mne hoden!“ Pécuchet přitom úplně zapomínal na svou roli. Chyběly mu prostředky, ne však dobrá vůle.

Jednou v Marmontelově *Kleopatře* ho napadlo napodobit syčení zmije tak, jak asi dělal strojek, který schválně k tomuto účelu vynalezl Vaucanson. Pokus se nezdařil a smáli se tomu až do večera. Neměli už takovou úctu k tragédii.

Bouvarda omrzela prvního a dokazoval, jak je vyumělkovaná a jak pokulhává, jak zpozdilé jsou její prostředky, jak nesmyslné vedlejší postavy.

Přešli na komedii, která je školou odstínů. Je třeba rozčlenit větu, zdůraznit slova, zvážit slabiky. Pécuchet to nemohl svést a jako Celimena úplně pohořel.

A pak, milenci se mu zdáli příliš chladní, mravokárci strašně nudní, sluhové nesnesitelní, Klitandr a Sganarelle stejně nepravdiví jako Aigisthos a Agamemnon.

Zbývala vážná komedie neboli měšťanská tragédie, kde vidíme zoufalé otce rodiny, služebníky zachraňující své pány, boháče obětující své jmění, nevinné švadlenky a hanebné svůdce, dramatický

žánr, který se táhne od Diderota až k Pixérécourtovi. Všechny ty kusy hlásající ctnost je odpuzovaly svou hrubostí.

Drama z třicátých let je okouzlo svou rušností, barvitostí, mladostí.

Nečinili téměř rozdíl mezi Victorem Hugem, Dumasem nebo Bouchardem a přednes už neměl být vznosný nebo uhlazený, ale lyrický a vzrušený.

Jednoho dne, když se Bouvard pokoušel vyložit Pécuchetovi hru Frédericka Lemaîtra, objevila se najednou paní Bordinová se svou zelenou šálou a se svazkem Pigault-Lebruna, který vracela, neboť pánové byli tak laskaví, že jí občas půjčovali romány.

„Jen pokračujte!“

Stála tam už chvíli a se zalíbením jim naslouchala.

Vymlouvali se. Ona naléhala.

„Můj bože!“ řekl Bouvard. „Konečně, proč ne...“

Pécuchet předstíral stydlivost a tvrdil, že nemohou hrát jen tak spatra, bez kostýmů.

„Opravdu! Měli bychom se přestrojit!“

A Bouvard hledal, co by se tak hodilo, našel jen řeckou čapku a nasadil si ji.

Protože chodba nebyla dost široká, sešli do salónu.

Pavouci běhali po stěnách a samet na křeslech zbělel prachem z geologických vzorků, které se válely po zemi. Na nejméně zaprášené křeslo roztáhli kus hadru, aby se paní Bordinová mohla posadit.

Museli ji uctít něčím pěkným. Bouvard byl pro *Nesleskou věž*. Ale Pécuchet se bál úloh, které vyžadují příliš živosti.

„Bude se jí líbit spíš něco klasického! Co třeba *Faidra*?“

„Budiž.“

Bouvard vyložil obsah.

„Jde o královnu, jejíž manžel má syna s jinou ženou. Ona se polázní do mladíka. Připraveno? Tak začněme!“

*Ano, princi, toužím, hořím pro Thesea.
Miluji ho!*

A mluvě k Pécuchetově profilu, obdivoval se jeho držení těla, jeho obličej, „té rozkošné hlavě“, rmoutil se, že se s ním nesetkal na lodích Řeků, byl by chtěl zbloudit s ním v labyrintu.

Špička červené čapky se milostně nakláněla a jeho rozechvělý hlas a dobrácký obličej zapřísahaly ukrutníka, aby se slitoval nad jeho žárem. Pécuchet se odvracel, prudce dýchal, aby naznačil dojetí.

Paní Bordinová seděla bez hnutí a poulila na ně oči jako na eskamotéry; Amálka poslouchala za dveřmi, Gorju bez kabátu se na ně díval oknem.

Bouvard spustil druhý monolog. Jeho hra vyjadřovala pomatení smyslů, výčitky, zoufalství; vrhl se na pomyslný meč Pécuchetův s takovou prudkostí, že klopýtl mezi kameny a málem upadl.

„Nevšímejte si toho! Pak přichází Theseus a ona se otráví!“

„Ubohá žena!“ řekla paní Bordinová.

Potom ji žádali, aby jim sama určila nějaký kus. Výběr jí působil nesnáze. Viděla jen tři hry: *Roberta ďábla* v hlavním městě, *Novomanžela* v Rouenu a jednu ve Falaise, která byla velmi zábavná a jmenovala se *Octářovo kolečko*.

Konečně jí Bouvard navrhl velkou scénu ze třetího jednání *Tartuffa*.

Pécuchet se domníval, že je třeba vysvětlení:

„Je nutné vědět, že Tartuffe...“

Paní Bordinová jej přerušila:

„Každý ví, kdo je to Tartuffe!“

Bouvard si přál pro určitou pasáž ženské šaty.

„Je tu jen mnišská kutna,“ řekl Pécuchet.

„Nevadí! Vezmi si ji!“

Objevil se v kutně a s Molièrem.

Začátek nebyl valný. Ale jak Tartuffe začal hladit Elmíře kolena, nasadil Pécuchet četnický tón:

„Co chce ta ruka tu?“

Bouvard rychle odvětil sladounkým hlasem:

„Ohmatat hedvábí... Je velmi jemné, jistě...“

A vrhal kolem sebe divoké pohledy, špulil ústa, funěl s výrazem krajně necudným, a dokonce se obracel k paní Bordinové.

Pohledy toho muže ji uváděly do rozpaků, a když ustal, pokorný a rozechvělý, měla skoro chuť mu odpovédět.

Pécuchet se zmocnil knihy:

„To vaše vyznání je věru dvorné, pane.“

„Ach, ano!“ zvolala. „Je to náramný filuta.“

„Vid'te?“ odvětil hrdě Bouvard. „Tady však mám jiné, podle novějšího vkusu.“

A rozepjal si redingot, přisedl na úlomek kamene a přednášel s hlavou zvrácenou:

*„Můj oblévá teď zrak tvých sladkých očí plamen,
hled', zapěj píseň mi, již's často večer pěla,
co v černém oku tvém se perla, slza chvěla.“*

„To by mohlo být na mne,“ pomyslela si.

*„Nám patří chvíle ta, číš plna vzkypění,
ó hodně slasti! Pij – vše druhé šílení!“*

„Jak jste zábavný!“

A smála se drobným smíchem, při němž se jí dmula ňadra a odhalily zuby.

*„... Vid', že to sladké zdání
být vkleče milován a cítiti to plání?“*

Poklekl.

„Přestaňte přece!“

*„Ó nech mne usnouti na ňadrech tvých a v dne jas!
ó Sol, ó láska má, ó krásno!“*

„Ted' se ozvou zvony, nějaký horal je vyruší.“

„Naštěstí, neboť jinak...!“

A paní Bordinová se usmála, místo aby větu dokončila. Chýlilo se k večeru. Vstala.

Před chvilkou přšelo, a protože cesta hlubokým hájem nebyla schůdná, bylo lépe vrátit se přes pole. Bouvard ji doprovázel zahradou, aby otevřel branku.

Nejprve šli mlčky podél kuželovitých zákrsků. On byl ještě vzrušen svým přednesem a ona cítila v hloubi duše jakoby překvapení, kouzlo vyvolané literaturou. Za jistých okolností pohne umění průměrnými duchy a celé světy mohou být objeveny i jeho nejneobratnějšími tlumočníky.

Slunce znova vysvitlo, zablýsklo se na listech a rozhodilo světelné skvrny tu a tam do houští. Tři vrabci štěbetali a hopsali po kmeni staré poražené lípy. Kvetoucí hloh rozložil svou růžovou kytici a ztěžklé květy šeříku se nakláněly.

„Ach, to dělá člověku dobře!“ řekl Bouvard, vdechuje vzduch plnými plícemi.

„Však se taky namáháte!“

„Ne že bych měl nadání, ale ohně, toho mám dost.“
„Je vidět...“ pokračovala, odmlčujíc se po každém slově, „že jste... kdysi... miloval.“
„Myslíte, že jen kdysi?“
Zastavila se.
„Nic o tom nevím!“
„Co tím ta žena chce říci?“
A Bouvard cítil, jak se mu srdce rozbušilo.
Museli obejít louži v písku a zajít pod habroví.
Tu se rozhovořili o představení.
„Jak se jmenuje váš poslední kus?“
„Je to z dramatu *Hermani*.“
„Ach!“
Pak pomalu, hovoříc sama k sobě:
„Musí to být moc příjemné, když vám nějaký pán říká takové věci doopravdy.“
„Jsem vám k službám,“ odpověděl Bouvard.
„Vy?“
„Ano, já!“
„Takhle žertovat!“
A rozhlédnuv se okolo, vzal ji kolem pasu a políbil na šíji, silně.
Zbledla tak prudce, jako by měla omdlít, a opřela se rukou o strom; pak pozvedla víčka a zavrtěla hlavou.
„Už to přešlo.“
Díval se na ni vyjeveně.
Když otevřel mříž, vystoupila na práh vrátek. Na druhé straně tekla stružka. Sebrala záhyby své sukně a stála nerozhodně na kraji:
„Mám vám pomoci?“
„Není třeba.“
„Proč ne?“
„Ach, jste příliš nebezpečný!“
A jak skočila, kmitla se její bílá punčocha.

Bouvard si vyčítal, že propásl příležitost. I co, najde se jiná, a pak, ženy nejsou všechny stejné. Na jedny musíte zhurta a u jiných s odvahou nic nepořídíte. Celkem byl sám sebou spokojen, a nesvěřil-li se Pécuchetovi se svou nadějí, pak jen ze strachu z jeho poznámek, ne z jemnocitu.

Od onoho dne přednášeli před Amálkou a Gorjuem a velmi litovali, že nemají divadlo.

Služtíčka se bavila, přestože ničemu nerozuměla, oslňovala ji slova, poutaly zvukné verše. Gorju tleskal filozofickým tirádám v tragédiích a všemu, co v melodramatech dávalo za pravdu lidu; jeho vkus je zaujal; napadlo je, že mu budou dávat hodiny, aby se z něho časem stal herec. Dělníka ta vyhlídka oslňovala.

Pověst o jejich výkonech se rozkřikla. Vaucorbeil se jim o nich zmínil uštěpačně. Většinou jimi pohrdali.

Tím více vážnosti měli sami k sobě. Považovali se za umělce. Pécuchet nosil kníry a Bouvard se svým kulatým obličejem a pleší nepřišel na nic jiného, než upravit si hlavu „à la Béranger“!

Nakonec se usnesli, že napíší divadelní hru.

Nesnáz byla s námětem.

Hledali jej, když obědvali a popíjeli kávu, tekutinu pro mozek nepostradatelnou, a pak ještě dvě tři sklenky likéru. Šli si lehnout do postele; pak sešli do sadu, procházeli se tam, a konečně vyšli z domu, aby venku našli inspiraci, brousili bok po boku a vraceli se vyčerpáni.

Nebo se zamkli na dva západy. Bouvard uklidil stůl, položil před sebe papír, namočil pero a ulpěl očima na stropě, zatím co Pécuchet v lenošce přemítal s nohama skrčenýma a hlavou skloněnou.

Někdy ucítili zachvění a jakoby závan myšlenky; v okamžiku, kdy ji chtěli zachytit, byla pryč.

Ale jsou metody, jak objevit námět. Vezme se námátkou nějaký název a příběh z něho sám vyplyne; rozvine se přísloví, několik příhod se spojí v jednu. Žádný z těchto způsobů nevedl k cíli. Marňe prolistovali sbírky anekdot, několik svazků slavných pří a hromadu příběhů.

A snili o tom, že je budou hrát v Odeonu, mysleli na divadla, litovali, že nejsou v Paříži.

„Mým osudem bylo stát se dramatickým spisovatelem, a ne se zahrabat na venkově!“ řekl Bouvard.

„Mým taky!“ odpovídal Pécuchet.

Pojednou mu svitlo: mají-li tolik potíží, je to proto, že neznají pravidla.

Studovali je v *Divadelní praxi* od d'Aubignaca a v několika méně zastaralých dílech.

Probírají se tam důležité otázky: může-li se komedie psát ve verších; zda tragédie nevybočuje z mezí, čerpali látku z moderních dějin; mají-li být hrdinové ctnostní; jaký druh zločinců se v ní vyskytuje; do jaké míry mohou být příběhy hrůzostrašné; dále, že všechny podrobnosti vedou k jedinému cíli, stupňují napětí a konec musí ovšem odpovídat začátku!

Pak hledej prostředky, jak bys mě upoutal,

praví Boileau.

Ale jakým způsobem nalézt takové prostředky?

*Necht' ve všech vašich řečech vášeň vzbouřená
Do srdce vniká nám, je zahřívá.*

Jak zahřívát srdce?

Pravidla tedy nestačí; kromě nich je třeba nadání.

A nadání nestačí. Corneille, podle názoru Francouzské akademie, divadlu vůbec nerozumí. Geoffroy haněl Voltaira. Racine byl zesměšněn Sublignym. La Harpe soptil při jméně Shakespearově.

Protože se jim stará kritika zprotivila, chtěli poznat novou a dali si posílat novinářské recenze divadelních kusů.

Jaká smělost! Jaká zaslepenost! Jaká nepoctivost! Mistrovská díla jsou urážena a povrchním věcem se dělají poklony; a k tomu osloviny těch, kteří platí za učence, a hloupost druhých, kteří jsou považováni za duchaplné!

Snad je třeba řídit se soudem obecenstva.

Ale úspěšná díla se jim často nelíbila a ve vypískaných leccos schvalovali.

Názor odborníků je tedy klamný a soud davu nepochopitelný.

Bouvard předložil toto dilema Barberouovi; Pécuchet zas napsal Dumouchelovi.

Bývalý obchodní cestující se podivil otupujícimu vlivu venkova, jeho starý Bouvard paprikovatí, zkrátka „už to není on“.

Divadlo je věcí potřeby jako cokoli jiného. Patří k „pařížskému zboží“. Do divadla se jde pro obveselení. Dobré je to, co baví.

„Ale hlupáku!“ zvolal Pécuchet. „Co baví tebe, nebaví mne, a pak, tebe i ostatní to časem omrzí. Jsou-li kusy psány výhradně proto, aby se hrály, čím to, že nejlepší z nich se vždy jen čtou?“

A čekal, co mu Dumouchel odpoví.

Podle profesora bezprostřední osud divadelní hry nedokazuje nic. *Misanthrop* a *Athalie* propadly. *Zaiře* se už nerozumí. Kdo mluví dnes o Ducangeovi a Picardovi? A připomenul všechny velké soudobé úspěchy od *Fanky flašinetářky* až k *Rybáři Kašparovi*, naříkal nad úpadkem našeho divadla. Příčinou je nevážnost k literatuře, či spíše ke slohu.

Tu se tázali, v čem vlastně spočívá sloh, a díky spisovatelům, které jim Dumouchel poradil, poznali tajemství všech druhů slohu.

Jak docílit slohu vzneseného, klidného, prostého, které obraty jsou ušlechtilé, která slova nízká. *Pes* se zdůrazňuje přívlastkem hltavý. *Zvracet* se používá jen v přeneseném smyslu. *Horečka* se vztahuje k vášním. *Chrabrost* je krásná ve verších.

„Co kdybychom psali verše?“ řekl Pécuchet.

„Až později! Nejdříve se věnujme próze.“

Výslovně se doporučuje vybrat si klasika a řídit se jím, ale v každém je nějaké nebezpečí, neboť nejenže hřešil slohem, ale také jazykem.

Takové tvrzení Bouvarda a Pécucheta zarazilo a začali studovat mluvnicí.

Máme v našem jazyce členy určité a neurčité jako v latině? Jedni soudí, že ano, druzí, že ne. Neodvážili se to rozhodnout.

Podmět se shoduje vždy se slovesem, kromě případů, kdy se s ním neshoduje.

Kdysi nebylo rozdílu mezi přídavným jménem slovesným a přičestím přítomným; ale Akademie stanovila určitý rozdíl, který je nesnadno vystihnout.

S potěšením se dověděli, že zájmena *leur* se užívá o osobách, ale také o věcech, kdežto *où* a *en* se užívá o věcech a někdy také o osobách.

Má se říkat: „Cette femme a l'air bon“, nebo „l'air bonne“? „Une buche de bois sec“, nebo „de bois sèche“? „Ne pas laisser de“, nebo „que de“? „Une troupe de voleurs survint“, nebo „survinrent“?

Jiné nesnáze: „autour“ a „à l'entour“, v nichž Racine a Boileau neviděli rozdílu; „imposer“ nebo „en imposer“, slova souznačná u Massilona a Voltaira; La Fontaine zaměňuje „kvákat“ a „krákat“, ačkoli jistě dovedl rozeznat havrana od žáby.

Znalci gramatiky jsou ovšem nesvorní. Jedni vidí krásu tam, kde druzí objeví chybu. Uznávají zásady, jejichž důsledky odmítají, hlásají důsledky, zavrhuje zásady, které k nim vedly, opírají se o tradici, neuznávají mistry a libují si v hledaných výrazech. Ménage prosazuje *nentilles* a *castonade* místo *lentilles* a *cassonade*. Bouhours *jérarchie*, a ne *hierarchie*, a Chapsal *oeils de la soupe*.

Pécuchet užasl zvláště nad Géninem. Jakže! *Des z'hannetons* je správnější než *des hannetons*? *Des z'aricots* než *des haricots*? A za

Ludvíka XIV. se vyslovovalo *Rume* a *pan de Liune* místo *Rome* a *pan de Lionne*?¹

Litré je úplně zničil tvrzením, že nikdy nebylo spolehlivého pravopisu a že ho nikdy být nemůže.

Vyvodili z toho, že syntax je výmysl a mluvnice klam.

V oné době ostatně hlásala nová rétorika, že se má psát tak, jak se mluví, a že všechno, co je procítěné a odpozorované, je také správné.

Protože cítili a domnívali se, že pozorují, považovali se za schopné psát: divadelní kus je obtížný pro svůj těsný rámec, ale román dává více svobody. Aby mohli nějaký napsat, pátrali ve svých vzpomínkách.

Pécuchet si vzpomněl na jednoho svého nadřízeného v úřadě, velmi nepříjemného pána, a toužil se mu pomstít knihou.

Bouvard se jednou seznámil kdesi v krčmě se starým učitelem krasopisu, ožralou a ničemou. To by byla povedená postava!

Asi za týden je napadlo sloučit oba náměty v jeden, dále už na nich nepracovali a přešli k námětům následujícím: žena, která je

---

1 *Leur, où, en* – gramatické příklady Flaubertovy jsou tak vyhraněné případy zvláštností francouzského jazyka, že je nepřevádíme do češtiny v textu. V následujících příkladech se je pokusíme přeložit:

leur – jim;

où – kde (tázací i vztažné); *en* – genitiv neurčitého zájmena os.;

cette femme... – tato žena se zdá *dobrá*, nebo tato žena vypadá *dobře*;

une bûche... – *suché* polínko dřeva nebo polínko *suchého* dřeva;

ne pas laisser de – nepřeložitelný případ užívání infinitivu ve francouzštině;

une troupe... – *bylo* tam spousta zlodějů nebo *byla* tam spousta zlodějů;

autour... – kolem a okolo;

imposer – vnucovat; *en imposer* – imponovat;

lentilles (*nentilles*) – čočka;

cassonade (*castonade*) – polorafinovaný cukr;

oeils de la soupe – oka na polévce (normální tvar mn. č. od *oeil* by bylo *yeux*);

des hannetons... atd. – případy pravopisu ovlivněného výslovností.

Pozn. překl.

nešťestím celé rodiny; žena, manžel a milenec; žena ctnostná následkem tělesné vady; ctižádostivec, špatný kněz.

Snažili se spojit tyto nejasné nápady s věcmi, jež jim poskytla jejich paměť, škrtali, přidávali.

Pécuchet byl pro cit a myšlenku, Bouvard pro obraz a barvu; a přestávali si už rozumět, každý udiven tím, že druhý je tak omezený.

Věda zvaná estetika by snad rozsoudila jejich spory. Dumouchelův přítel, profesor filozofie, jim poslal seznam děl pojednávajících o této látce. Pracovali každý zvlášť a sdělovali si své úvahy.

Především, co je Krásno?

Pro Schellinga je to nekonečno vyjádřené konečnem; pro Reida skrytá hodnota; pro Jouffroye nerozdělitelný fakt; pro de Maistra to, co odpovídá ctnosti; pro otce Andrého to, co je v souhlase s rozumem.

A je několik druhů krásna: krásno ve vědě – geometrie je krásná; krásno mravní – nelze popřít, že Sokratova smrt byla krásná; krásno v říši živočišné – krása psa je v jeho čichu. Vepř nemůže být krásný, protože má nečisté zvyky; had taky ne, neboť v nás budí představu podlosti.

Květiny, motýli a ptáci mohou být krásní. Prostě hlavní podmínkou krásna je jednota v rozmanitosti, tot' zásada.

„Ale stejně,“ pravil Bouvard, „šilhavé oči jsou rozmanitější než oči přímé a obyčejně působí méně hezky.“

Přikročili k otázce vznešenosti.

Některé věci jsou samy sebou vznešené: hukot bystriny, hluboká temnota, strom sražený bouří. Člověk je krásný, když vítězí, a vznešený, když zápasí.

„Rozumím,“ řekl Bouvard, „krásno je krásno a vznešenost je největší krásno. Jak je odlišit?“

„Pomocí citu,“ odpověděl Pécuchet.

„A odkud se bere cit?“

„Z vkusu!“

„Co je to vkus?“

Bývá definován: zvláštní druh odhadu, pohotovost v úsudku, schopnost rozlišovat určité vztahy.

„Zkrátka vkus je vkus a tohle všechno neříká, jakým způsobem ho získat.“

Je třeba dbát určité konvence, ale ta podléhá změnám; a ani sebe-dokonalejší dílo nebude uchráněno výtek provždy. Přesto existuje nezničitelné krásno, jehož zákonů neznáme, neboť jeho vznik je tajemný.

Jelikož myšlenku nelze vyjádřit všemi formami, musíme uznávat hranice mezi uměními, a v každém umění několik žánrů; ale vznikají kombinace, v nichž se styl různých žánrů prolíná, protože jinak by se dílo minulo cíle, pozbylo by pravdivosti.

Příliš přesné dodržování pravdivosti však škodí krásnu a zaujatost pro krásno zase brání pravdivosti; nicméně bez ideálu není pravdy; proto v typech je trvalejší pravda než v portrétech. Umění ostatně se zabývá pouze pravděpodobností, ale pravděpodobnost závisí na tom, kdo ji pozoruje, a je věcí relativní, přechodnou.

Tak se utápěli v mudrování. Bouvard čím dál méně věřil v estetiku.

„Není-li to žvást, pak by se ukázala její přesnost na příkladech. Nu a poslouvej!“

A přečetl výpisky, které mu daly mnoho hledání.

„Bouhours obviňuje Tacita, že neměl onu prostotu, které dějiny vyžadují. Profesor Droz kárá Shakespeara pro jeho směšování vážného se směšným. Nisard, jiný profesor, shledává, že André Chénier je jako básník pod úrovní XVII. století. Angličan Blair se pozastavuje nad Vergiliovým obrazem harpyjí. Marmontel hořekuje nad Homérovými licencemi. Lamotte vůbec nepřipouští nesmrtelnost jeho hrdinů. Vidu pohoršují jeho přirovnání. Zkrátka všichni ti vyráběči rétorik, poetik a estetik mi připadají jako hlupáci!“

„Přeháníš!“ řekl Pécuchet.

Zmítaly jím pochybnosti, neboť nejsou-li průměrní duchové (jak uvádí Longin) schopni omylů, omyly náležejí mistrům, a my bychom se jim měli obdivovat? To je přespříliš! Přesto mistři jsou mistři! Byl by rád smířil doktríny s díly, kritiky s básníky, zachytil podstatu krásna; a tyto otázky ho tak soužily, že mu podráždily žlučník. Dostal žloutenku.

Nemoc právě vrcholila, když Marjánka, kuchařka paní Bordinové, přišla požádat Bouvarda o schůzku se svou paní.

Od onoho divadelního večírku se vdova neobjevila. Snad mu nechce teď nadbíhat? Ale proč prostřednictvím Marjánky? A Bouvardova obraznost tápala po celou noc.

Nazítří ke druhé hodině se procházel po chodbě a občas vyhlížel oknem; ozvalo se zazvonění. Byl to notář.

Přešel dvůr, vystoupil po schodech, usadil se do lenošky a po několika zdvořilostních frázích pravil, že ho již omrzelo čekat na paní Bordinovou, a šel proto napřed. Paní Bordinová chce koupit Ecalles.

Bouvard pocítil jakési ochlazení a zašel do Pécuchetova pokoje.

Pécuchet nevěděl, co odpovědět. Byl ustaraný, za chvíli k němu měl přijít doktor Vaucorbeil.

Konečně přišla ona. Její zpoždění se vysvětlilo významností jejího úboru: kašmírový šál, klobouk, glazé rukavičky, prostě oblečení odpovídající vážným okolnostem.

Po mnoha okolcích se tázala, zda by stačilo tisíc tolarů.

„Jitro! Tisíc tolarů? Nikdy!“

Přimhouřila oči:

„Ach, pro mne...!“

A všichni tři se odmlčeli. Vstoupil pan de Faverges.

Pod paží držel safiánovou aktovku, jakou mívají advokáti; položil ji na stůl:

„Jsou to brožury! Týkají se reformy; vskutku palčivá otázka; ale zde je něco, co bezpochyby patří vám!“

A podal Bouvardovi druhý díl *Ďáblových pamětí*.

Právě je Amálka četla v kuchyni; a protože je třeba dohlížet na mravy těch lidí, pokládal za nutné knihu zabavit.

Bouvard ji slušce půjčil. Hovořilo se o románech.

Paní Bordinová měla ráda ty, co nejsou smutné.

„Spisovatelé,“ řekl pan de Faverges, „líčí nám život lichotivými barvami!“

„Líčit se musí,“ řekl Bouvard.

„Pak ovšem stačí jen následovat příkladu...!“

„Nejde o příklad!“

„Připusťte aspoň, že se mohou dostat do rukou mladé dívky. A já takovou mám.“

„A jak půvabnou!“ řekl notář a měl výraz jako ve dnech, kdy sepisoval svatební smlouvy.

„Nuže, kvůli ní, či spíše kvůli osobám, jež jsou kolem ní, je zakazují ve svém domě, neboť lid, drahý pane...!“

„Copak provedl lid?“ ptal se Vaucorbeil, objeviv se náhle na prahu.

Pécuchet poznal jeho hlas a připojil se ke společnosti.

„Tvrdím,“ opakoval hrabě, „že se mu jisté knihy nemají dávat do rukou.“

Vaucorbeil namítl:

„Vy tedy nejste pro vzdělání?“

„Naopak! Dovolte!“

„Když se každý den útočí na vládu!“ řekl Marescot.

„Co je na tom zlého?“

A šlechtic i lékař začali kritizovat Ludvíka Filipa, připomněli Pritchardovu aféru a zárijové zákony proti svobodě tisku.

„A divadla!“ dodal Pécuchet.

Marescot to již nevydržel.

„Zachází příliš daleko, to vaše divadlo!“

„V tom s vámi souhlasím,“ řekl hrabě, „hry, které velebí sebevraždu!“

„Sebevražda je krásná, viz Cato,“ namítl Pécuchet.

Pan de Faverges neodpověděl na tuto námitku a pranýřoval díla, v nichž se tupí nejsvětější věci, rodina, majetek, manželství!

„A co Molière?“ řekl Bouvard.

Marescot, muž vytríbeného vkusu, odsekl, že Molière by již neobstál a že je stejně trochu přeceňován.

„A potom,“ dodal hrabě, „Victor Hugo byl nemilosrdný, ano nemilosrdný k Marii Antoinettě, neboť vlácel po prknech typ této královny v postavě Marie Tudorovny!“

„Cože!“ vykřikl Bouvard. „Já jako autor nemám právo...“

„Ne, pane, nemáte právo ukazovat nám zločin, aniž vedle něho postavíte protiklad, aniž nám dáte naučení.“

Vaucorbeil také soudil, že umění má mít cíl: směřovat k zušlechťení širokých vrstev!

„Opěvujte vědu, naše objevy, vlastenectví.“

A nadchl se pro Casimira Delavigne.

Paní Bordinová chválila markýze de Foudras. Notář poznamenal:

„Ale co jazyk, co o něm soudíte?“

„O jazyce? Jak to myslíte?“

„Tím se míní sloh!“ vykřikl Pécuchet. „Myslíte, že jeho díla jsou dobře napsaná?“

„Ovšem, moc zajímavě!“

Pécuchet pokrčil rameny a ona se začervenala nad tou drzostí.

Paní Bordinová se několikrát pokusila vrátit se ke své záležitosti. Bylo příliš pozdě, aby mohla být dojednána. Odešla zavěšena do Marescota.

Hrabě rozdál své pamflety a doporučil, aby je rozšiřovali.

Vaucorbeil chtěl odejít, ale Pécuchet ho zastavil.

„Zapomínáte na mne, doktore.“

Jeho žlutá tvář byla žalostná, kolem krku měl nedbale uvázaný šátek a na něj mu visely černé kníry i vlasy.

„Berte projímadla,“ řekl lékař.

A popleskal ho po tváři jako dítě.

„Příliš citlivé nervy, příliš umělecký duch!“

Ta důvěrnost ho potěšila. Uklidnila ho, a jakmile byli sami:

„Myslíš, že to není vážné?“

„Ne, jistě ne!“

Shrnuli, co právě vyslechli. Mravní cena umění spočívá pro každého v té stránce, která vyhovuje jeho zájmům. Literaturu nemá rád nikdo.

Pak listovali v brožurkách od hraběte. Ve všech se žádalo všeobecné volební právo.

„Mně se zdá,“ řekl Pécuchet, „že budeme mít brzy nějakou melu.“

Viděl totiž všechno černě, snad vinou žloutenky.

VI

Během dopoledne 25. února 1848 dověděli se v Chavignolles od kohosi, kdo přišel z Falaise, že Paříž je plná barikád, a nazítří bylo na obecním úřadě vyvěšeno vyhlášení republiky.

Ta velká událost měšťany ohromila.

A když vešlo ve známost, že kasační soud, odvolací soud, účetní soud, obchodní soud, notářská komora, advokátní komora, státní rada, univerzita, generálové a sám pan de la Rochejaquelein projevili souhlas s prozatímní vládou, vydechlo se volněji; a protože v Paříži se sázely stromy svobody, městská rada se rozhodla, že v Chavignolles se musí zasadit také.

Bouvard jim je daroval, rozradován vítězstvím lidu a posílen ve svém vlastenectví; i Pécuchet byl nadmíru spokojen, pád království totiž potvrzoval až příliš jeho předpovědi.

Gorju horlivě provedl jejich rozkaz, vykopal jeden z topolů, které vroubily louku nad Vršíčkem, a přenesl ho až k „Pastvinářské stezce“ na určené místo u kraje městečka.

Všichni tři očekávali průvod před stanovenou hodinou.

Zazněl buben, vynořil se stříbrný kříž; pak se objevili dva zpěváci se svícny a pan farář se štolou, v komži, v ornátu a v kvadrátku. Provázeli ho čtyři ministranti, pátý nesl nádobku se svěcenou vodou a za ním kráčel kostelník.

Vystoupil na okraj jámy, z níž se tyčil topol ozdobený trojbarvnými stužkami. Naproti bylo vidět starostu a jeho dva náměstky, Beljamba a Marescota, ostatní notáble, pana de Faverges, Vaucorbeile a smírčího soudce Coulona, takového strejce s ospalou tváří; Heurtaux si nasadil policejní čepici a Alexandre Petit, nový učitel, si oblékl redingot, ubohý zelený redingot, který nosil v neděli. Hasiči, jimž velel Girbal s šavlí v ruce, stáli v řadě; na druhé

straně se leskly bílé štítky několika starých čák z dob Lafayetteových, pět, šest, ne víc, neboť národní garda v Chavignolles upadla v zapomenutí. Venkované a jejich ženy, dělníci ze sousedních továren a kluci se tlačili vzadu; strážník Placquevent, vysoký pět stop osm palců, je sledoval pohledem, procházející se se založenýma rukama.

Farářova řeč byla taková jako řeč jiných kněží za těchže okolností.

Nejprve hřímal proti králům, pak velebil republiku. Či neříká se republika ducha, republika křesťanská? Co čistšího než první, co krásnějšího než druhá? Ježíš Kristus vyjádřil naše vznešené heslo: strom lidu je stromem kříže. Aby náboženství neslo plody, potřebuje křesťanskou lásku a jménem křesťanské lásky kněz zapřísahal své bratry, aby nedělali žádné rozbroje a vrátili se klidně domů.

Pak pokropil stromek, dožaduje se požehnání božího.

„Nechť vzrůstá a připomíná nám osvobození od vší poroby a ono bratrství, blahodárnější než stín jeho větví! *Amen!*“

Hlasy opakovaly *Amen!* A když zavířily bubny, zanotoval kněz *Te Deum* a dal se na zpáteční cestu ke kostelu.

Jeho účast působila výborným dojmem. Prostí lidé v tom viděli příslib štěstí, vlastenci úctu, vážnost prokázanou jejich zásadám.

Bouvard a Pécuchet soudili, že se jim mělo poděkovat za jejich dar, alespoň se o něm zmínit; a svěřili se s tím panu de Faverges a doktorovi.

Co sešlo na takových maličkostech! Vaucorbeil byl nadšen revolucí, hrabě taky. Nenáviděl orleánské. Vícekrát je neuvidíme; šťastnou cestu! Nyní vše pro lid! A následován Hurelem, svou pravou rukou, šel za panem farářem.

Foureau kráčel s hlavou skloněnou mezi notářem a hostinským, popuzen obřadem, boje se sročení; bezděky se obracel ke strážníkovi, který s kapitánem huboval na Girbalovu neschopnost a na špatnou kázeň v jeho mužstvu.

Po silnici přešli dělníci a zpívali *Marseillaisu*. Gorju byl mezi nimi a mával holí; Petit je provázel živým pohledem.

„Nemám to rád,“ řekl Marescot. „Lidé řvou, rozčilují se!“

„Eh, bože!“ odvětil Coulon. „Ať se mládí vydovádí!“

Foureau povzdechl:

„Pěkná zábava! Končí to gilotinou.“

Viděl v duchu popraviště a čekal hotové hrůzy.

Do Chavignolles dolehl odraz pařížských nepokojů. Měšťané si předplatili noviny. Ráno se tlačili na poštovním úřadě a poštmistrová by to nebyla zmožila, nebýt kapitána, který ji občas pomáhal. Pak se postávalo na náměstí a povídalo.

První prudká hádka se týkala Polska.

Heurtaux a Bouvard žádali, aby bylo osvobozeno.

Pan de Faverges smýšlel jinak.

„Jakým právem bychom tam šli? Poštvali bychom proti sobě celou Evropu! Jen žádnou neopatrnost!“

A protože všichni s ním souhlasili, oba zastánci Polska umlkli.

Podruhé hájil Vaucorbeil oběžníky Ledru-Rollinovy.

Foureau mu odsekl: „45 centimů.²“

„Ale vláda zrušila otroctví,“ řekl Pécuchet.

„Co je mi do otroctví.“

„A zrušení trestu smrti za politická provinění?“

„Hrome!“ spustil Foureau. „Chtěli by všechno zrušit. A vůbec, kdo ví? Nájemci už začínají mít hrozné požadavky!“

„Tím lépe! Majitelům se,“ podle Pécucheta, „nadržuje. Kdo má nemovitost...“

Foureau a Marescot jej přerušili, křičíce, že je komunista.

„Já a komunista!“

---

2 45 centimů – narážka na 45procentní zvýšení přímé daně. Zvýšení postihlo zvláště těžce francouzský venkov, který měl zaplatit ztráty zaviněné únorovou revolucí. Pozn. překl.

A všichni mluvili najednou. Když Pécuchet navrhl, aby byl založen klub, Foureau měl odvahu říci, že v Chavignolles nikdy nic takového nebude.

Pak Gorju žádal pušky pro národní gardu, neboť veřejné mínění jej prohlásilo za instruktora.

Jediné pušky, které měli, byly pušky hasičů. Girbal na nich lpěl. Foureau neměl právě moc chuti je vydat.

Gorju na něho pohlédl:

„Víš se přece, že s nimi umím zacházet.“

Neboť ke všem svým zaměstnáním připojil ještě pytláčení a pan starosta i hostinský často od něho koupili zajíce nebo králíka.

„Ale co, vezměte si je,“ řekl Foureau.

Hned večer se začalo s výcvikem, a to na trávníku před kostelem. Gorju v krátké modré kazajce, přepásán stuhou, prováděl pohyby jako stroj. Když velel, byl jeho hlas hrubý.

„Břicha dovnitř!“

A Bouvard okamžitě zatajil dech, vtáhl břicho a vystrčil zadek.

„Hrome, kdo vám říká, abyste se prohýbali do oblouku!“

Pécuchet si pletl dvojstupy a zástupy, půlobrat vpravo, půlobrat vlevo; ale nejubožejší byl učitel: slaboučký a maličký, s věncem světých vousů, vrávoral pod tíží pušky a bodákem ohrožoval sousedy.

Bylo tam vidět kalhoty všech barev, zamaštěné závěsníky, staré, příliš krátké kabáty od stejnokrojů, z nichž vylézala na bocích košile; a každý tvrdil, že „to jinak nemůže dát dohromady“. Byla zahájena sbírka na oblečení těch nejchudších. Foureau skrbil, kdežto ženy se vyznamenaly. Paní Bordinová dala pět franků, ač republiku nenáviděla. Pan de Faverges vystrojil dvanáct mužů a účastnil se cvičení. Pak se usadil u kupce a zaplatil skleničku každému, kdo přišel.

Mocní tenkrát pochlebovali nižší třídě. Všechno běhalo za dělníky. Každý k nim chtěl patřit, protože to bylo výhodné. Stávala se z nich šlechta.

Dělníci v okrese byli většinou tkalci; ostatní pracovali v kartounkách nebo v nově zřízené papírně.

Gorju je oslnil svými opovážlivými řečmi, učil je zápasit a dobré známé vodil pít k paní Castillonové.

Ale venkované byli nejpočetnější a pan de Faverges, procházej se v den trhu po náměstí, vyptával se na jejich potřeby, snažil se získat je na svou stranu. Poslouchali a nic neříkali, jako tatík Gouy, hotovi přijmout každou vládu, jen když sníží daně.

Věčným tlacháním si Gorju získal jméno. Možná že ho vyšlou do sněmovny.

Pan de Faverges na to také pomýšlel, dáváje přitom pozor, aby si nezadal. Konzervativci váhali mezi Foureaudem a Marescotem. Ale protože se notář držel své kanceláře, byl vybrán Foureau; chrapoun, blbec. Doktor se nad tím pohoršoval.

Vyšel naprázdno při soutěžích, proto litoval Paříže, a vědomí zmařeného života mu dávalo mrzoutský vzhled. Ted' se mu otevře mnohem širší dráha; to bude odvěta! Sestavil si projev, v němž osvětloval své názory, a přišel jej přečíst pánům Bouvardovi a Pécuchetovi.

Gratulovali mu; jejich názory byly totožné. Avšak oni píš lépe, znají dějiny, mohou právě tak dobře vystupovat ve sněmovně jako on. Proč ne? Ale kdo z nich má kandidovat? A rozpoutal se zápas, při němž jeden dával přednost druhému.

Pécuchet by tam raději viděl svého přítele než sebe.

„Ne, to se hodí tobě, jsi statnější postavy!“

„Možná,“ odpověděl Bouvard, „ale ty jsi smělejší!“

Aniž otázku rozřešili, vypracovali plán postupu.

Šílená touha po poslanectví zachvátila i jiné. Kapitán o něm snil pod svou policejní čapkou, pokuřuje z lulky, učitel ve škole rovněž a farář mezi dvěma modlitbami také, až se někdy přistihl, jak říká s očima obrácenýma k nebi:

„Učiň, ó bože, abych se stal poslancem!“

Doktor, jemuž se dostalo povzbuzení, odebral se k Heurtauxovi a vyložil mu, jaké má vyhlídky.

Kapitán nedělal okolky. Vaucorbeil byl jistě známý, ale nebyl v oblibě u svých kolegů a zvláště ne u lékárníků. Všichni budou proti němu; lid nechce pána; jeho nejlepší pacienti by mu odpadli; a lékař, rozváživ tyto důvody, litoval své slabosti.

Sotva odešel, Heurtaux šel navštívit Placqueventa. Starší vojáci držívají spolu. Ale strážník, tělem i duší oddaný Foureauovi, rovnou odmítl kapitánovi pomáhat.

Farář dokázal panu de Faverges, že dosud neudeřila hodina. Republice se musí dopřát času, aby se opotřebovala.

Bouvard a Pécuchet vyložili Gorjuovi, že nebude nikdy dost silný, aby zvítězil nad spojenectvím venkovanů a měšťáků; naplnili ho nejistotou, zbavili sebedůvěry.

Petit dal pyšně najevo své přání. Beljambe ho upozornil, že propadne-li, bude zcela jistě propuštěn.

Nakonec Jeho biskupská Milost nařídila farářům, aby dal pokoj.

Zbýval tedy jen Foureau.

Bouvard a Pécuchet bojovali proti němu, připomínajíce, jak neochotně vydal pušky, jak se postavil proti klubu, jeho zpátečnické názory, jeho lakomost, a Gouyovi dokonce namluvili, že chce obnovit starou vládu.

Ačkoli pro venkovana to byla představa úplně nejasná, nenáviděl ji záštit, které se v duši jeho předků nastřádalo za deset století, a pošťval proti Foureauovi všechno své příbuzenstvo i příbuzenstvo své ženy, švagry, bratrance, prasynovce, celou tlupu.

Gorju, Vaucorbeil a Petit dále podrývali pozici pana starosty a na půdě takto připravené mohli Bouvard a Pécuchet uspět, aniž to kdo tušil.

Metali los, aby věděli, kdo se bude ucházet. Los nic nevyřešil, i šli se o tom poradit s doktorem.

Pověděl jim novinu: Flacardoux, redaktor *Calvadosu*, vyhlásil svou kandidaturu. Zklamání obou přátel bylo veliké: každý prožíval nejen zklamání vlastní, ale i zklamání druhého. Ale politika je rozněcovala. V den voleb stáli u osudí. Flacardoux vyhrál.

Pan hrabě se chtěl utěšit národní gardou, ale velitelských nárameníků nedosáhl. Chavignollští si usmyslili jmenovat Beljamba.

Tato přízeň veřejnosti, zvláštní a neočekávaná, Heurtauxe ohromila. Zanedbal své povinnosti, spokojuje se tím, že občas dohlédl na cvičení a něco vytkl. Ať! Zdálo se mu nesmyslné, že dali přednost hostinskému před bývalým císařským kapitánem, a 15. května po vpádu do sněmovny řekl:

„Rozdávají-li se takto vojenské hodnosti v hlavním městě, nedivím se už tomu, co se děje!“

Začínala reakce.

Věřilo se, že Louis Blanc se živí ananasovou kaší, že Flocon spí ve zlaté posteli, že Ledru-Rollin pořádá královské orgie, a protože venkov si myslí, že ví o všem, co se děje v Paříži, chavignollští občané o ničem nepochybovali a dávali za pravdu nejnesmyslnějším pověstem.

Jednou večer pan de Faverges přišel za farářem, aby mu pověděl o příchodu hraběte Chamborda do Normandie.

Foureaux vykládal, že Joinville se chystá zkrotit socialisty svými námořníky. Heurtaux tvrdil, že Ludvík Bonaparte bude brzy konzulem.

Továrny stály. Nezaměstnaní se toulali po kraji v celých houfech.

Jednou v neděli (bylo to v prvních dnech červnových) odjel náhle jeden četník směrem k Falaise. Dělníci z Acqueville, Liffard, Pierre-Pont a Saint-Rémy táhli na Chavignolles.

Krámy se zavíraly, městská rada se sešla a usnesla se nestavět se na odpor, aby se předešlo srážkám. Četníci dokonce byli staženi do kasáren s přísným rozkazem, aby se neukazovali.

Brzy bylo slyšet jakoby burácení bouře. Pak zpěv girondinů otrásl tabulkami v oknech; a muži, vedouce se pod paží, valili se caenskou silnicí, zaprášení, zpocení, otrhaní. Naplnili náměstí. Zvedl se velký křik.

Gorju a dva jeho kamarádi vešli do zasedací síně. Jeden byl hubený a droboučké tváře, v pletené vestě, z níž visely řemínky na sepnutí. Druhý, začerněný od uhlí, asi strojník, měl vlasy zastřížené do ježka, mohutné obočí a plátěné pantofle. Gorju si přehodil po husarsku kabát přes rameno.

Všichni tři zůstali stát a radní, sedící kolem stolu pokrytého modrou přikrývkou, hleděli na ně pobledlí úzkostí.

„Občané!“ řekl Gorju. „Potřebujeme práci!“

Starosta se třásl; hlas mu selhal.

Marescot odpověděl místo něho, že rada bude o tom ihned uvažovat; a když ti tři odešli, rokovalo se o několika návrzích.

První byl lámat kámen.

Aby se šterk zužitkoval, Girbal navrhoval silnici z Angleville do Tournebu.

Silnice do Bayeux plní přesně tutéž službu.

Mohl by se vyčistit rybník! To nebyla dostatečná práce; nebo vyhloubit jiný! Ale kde?

Langlois radil, aby se postavila hráz podél Mortins, kdyby někdy byla povodeň; podle Beljamba bylo lepší klučit vřesoviště. Na ničem se nemohli usnést...! Aby uklidnili dav, sestoupil Coulon do sloupůradí a oznámil, že připravují nouzové práce.

„Nouzové? Děkuju!“ vykřikl Gorju. „Pryč s aristokraty! Chceme právo na práci!“

To byla časová otázka a jemu pomohla ke slávě, tleskali mu.

Když se otočil, střetl se s Bouvardem, kterého Pécuchet dotáhl až tam, a pustili se do hovoru. Nebylo naspěch; radnice byla obklíčena; radní neuniknou.

„Kde vzít peníze?“ řekl Bouvard.

„U bohatých! Vláda stejně nařídí nějaké práce.“

„A nepotřebuje-li je?“

„Budou se dělat předem!“

„Ale mzdy klesnou!“ namítl Pécuchet. „Když není práce, znamená to, že je nadbytek výrobků! A vy chcete, aby jich bylo ještě víc!“

Gorju si hryzl kníry.

„Přesto... když se bude práce organizovat...“

„Pak vláda bude pánem!“

Někteří kolem reptali:

„Ne! Ne! Jen žádné pány!“

Gorju se rozčilil.

„Ať je to, jak chce, dělníkům se musí dát kapitál – nebo opatřit úvěr!“

„Jakým způsobem?“

„Jo, to nevím! Ale úvěr se musí opatřit!“

„Už je toho dost,“ řekl strojník, „ti taškáři nás otravují.“

Vyběhl po schodech a prohlásil, že vylomí dveře.

Tam ho přivítal Placquevent, pravé koleno pokrčeno, pěstě zatáté:

„Jen pojd' blíž!“

Strojník ustoupil.

Řev davu zalehl do sálu; všichni vstali a měli chuť prchnout. Pomoc z Falaise nepřicházela! Litovali, že tu není pan hrabě. Marescot žmolal pero, Coulon naříkal. Heurtaux se rozčilil a chtěl četníky.

„Povolejte je!“ řekl Foureau.

„Nemám příkaz!“

Zatím hluk rostl. Na náměstí bylo plno lidí; a všichni pozorovali první poschodí radnice, když tu se v prostředním okně pod hodi-nami objevil Pécuchet.

Bystře pronikl zadním schodištěm; a chtěje napodobit Lamartina, oslovil lid.

„Občané!“

Ale jeho čepice, jeho nos, jeho redingot, celá jeho osoba v sobě neměla nic přitažlivého.

Muž ve vestě se ho ptal:

„Jste dělník?“

„Ne.“

„Tak mistr?“

„Taky ne.“

„Tak jděte odtud!“

„Proč?“ pokračoval pyšně Pécuchet.

A okamžitě zmizel v okenním výklenku, jak ho strojník popadl. Gorju mu přišel na pomoc.

„Nech ho! Je to hodný člověk!“

Pustili se do sebe.

Otevřely se dveře a Marescot na prahu vyhlásil rozhodnutí městské rady. Hurel je vymyslit.

Silnice do Tournebu bude mít odbočku na Angleville přes zámek ve Faverges.

Je to oběť a obec si ji ukládá v zájmu dělníků. Rozešli se.

Když Bouvard a Pécuchet docházeli domů, dolehly k jejich uším ženské hlasy. Služky a paní Bordinová křičely, vdova ječela nejvíc, a jak je spatřila:

„Ach, konečně jste tady, tři hodiny na vás čekám! Moje ubohá zahrada, už tam není jediný tulipán! Všude na trávníku samé svinstvo! A nemohu ho dostat pryč!“

„A koho?“

„Tatíka Gouye!“

Přijel s vozíkem hnoje a rozházel ho jen tak po trávě. Ted' ryje! Pojd'te honem, ať už toho nechá!“

„Jdu s vámi!“ řekl Bouvard.

Dole u schodů kůň, zapřažený k oji káry, okusoval chomáčky oleandrů. Kola, jak se zarazila o záhony, rozdrtila zimostřáz, zlomila jeden rododendron, polámala jiřiny a hromádky černého hnoje dělaly na trávníku hrboly jako krtince. Gouy zuřivě ryl.

Jednou se mu paní Bordinová zmínila, že chce dát zrýt trávník. Pustil se do práce a dělal dál, ačkoli mu to zakázala. Tak chápal právo na práci, Gorjuovy řeči mu popletly hlavu.

Odešel, až když mu Bouvard ostře pohrozil.

Paní Bordinová, aby se odškodnila, nezaplatila mu za práci a hnůj si nechala. Byla moudrá: paní doktorová, dokonce i paní notářová, ačkoli patřily k vyšší společenské třídě, si jí vážily.

Nouzové práce trvaly týden. K nepokojům nedošlo. Gorju odešel z kraje.

Přesto byla národní garda stále na nohou: v neděli přehlídka, někdy pochod a každou noc obchůzky. Ty městečko znepokojovaly.

Z rozvernosti tahali gardisté za zvonky u domů; vnikali do pokojů, kde manželé chrápali na jednom polštáři; dělaly se všelijaké vtipy, až muž vstal a šel nalít skleničku. Pak se vraceli na strážnici zahrát si partii domina, pil se mošt, jedl sýr a hlídka, která se u dveří nudila, pootevřela je každou chvíli. Díky Beljambově povolnosti vládla nekázeň.

Když vypukly červnové dny, všichni byli zajedno, že se musí „letět na pomoc Paříži“; ale Foureau nemohl opustit radnici, Marescot svou kancelář, doktor své pacienty, Girbal své hasiče; pan de Faverges byl v Cherbourgu. Beljambe ulehl. Kapitán bručel:

„Nechtěli mě, teď to mají!“

A Bouvard byl tak moudrý, že Pécucheta zadržel.

Obchůzky po okolí byly rozšířeny na širší obvod.

Docházelo k panikám jen pro stín stohu nebo pro tvar větví: jednou všichni národní gardisté utekli. V měsíčním svitu spatřili na jabloni muže s puškou, který na ně mířil.

Jindy z temné noci zaslechla hlídka, která se zastavila v bukovém háji, jak před ní někdo jde.

„Kdo tam?“

Nikdo neodpovídal!

Nechali toho člověka pokračovat v cestě a sledovali ho zpozvzdálí, vždyť mohl mít pistoli nebo klacek; ale když došli do městečka a pomoc byla na dosah, vrhlo se na něho všech dvanáct mužů čety a volalo:

„Průkazy!“

Strkali ho sem tam, nadávali mu. Všichni muži ze strážnice vyšli ven. Vtáhli ho dovnitř a při svitu svíčky hořící na kamnech konečně poznali, že je to Gorju.

Starý lastingový svrchník se mu trhal na ramenou. Z dřevných bot mu lezly palce. Obličej měl zkrvavený škrábanci a pohmožděninami. Byl hrozně vyhublý a koulel očima jako vlk.

Foureau, který tam honem přispěchal, se ho ptal, jak se octl v bukovém háji, proč se zas vrátil do Chavignolles a co dělal minulých šest týdnů.

Do toho jim nic není. Může dělat, co chce.

Placquevent ho prohledal, nemá-li u sebe náboje. Zatím ho pro jistotu zavřou.

Bouvard se do toho vložil.

„Nenamáhejte se!“ odpověděl starosta. „Známe vaše názory.“

„Nu a?“

„Poslyšte, dejte si pozor, varuji vás! Dejte si pozor!“

Bouvard více nenaléhal.

Tu se Gorju obrátil k Pécuchetovi:

„A vy, pane, neříkáte nic?“

Pécuchet sklonil hlavu, jako by pochyboval o jeho nevině.

Ubožák se trpce usmál.

„A já vás přece bránil!“

Za svítání ho dva četníci odvedli do Falaise.

Nebyl předveden před válečný soud, ale odsouzen trestným soudem ke třem měsícům vězení pro pobuřující řeči, usilující o převrat.

Psal z Falaise svým bývalým pánům, aby mu rychle poslali vysvědčení o řádném životě a dobrých mravech; protože jejich podpis

měl být ověřen starostou nebo jeho náměstkem, požádali o tuto službičku raději Marescota.

Uvedli je do jídelny vyzdobené starými majolikovými mísami; u nejužší stěny stály hodiny od Boula. Na mahagonovém stole bez ubrusu byly dva ubrousky, čajová konvice a šálky. Paní Marescotová prošla pokojem v modrém kašmírovém županu. Byla to Pařížanka, která se na venkově nudila. Pak vešel notář, baret v jedné ruce, noviny v druhé; a ihned laskavě přitiskl pečeť, třebaže jejich chráněnc byl nebezpečný člověk.

„Opravdu, pro pár slov...!“ řekl Bouvard.

„Vede-li slovo k zločinům, drahý pane, pak promiňte!“

„Avšak,“ pokračoval Pécuchet, „jak stanovit hranici mezi výroky nevinnými a odsouzeníhodnými?“

Mnohé z toho, co je dnes zakázáno, bude později schvalováno.

A odsuzoval, jak se surově zachází s povstalci.

Marescot se ovšem dovolával obrany společnosti a obecného blaha, toho nejvyššího zákona.

„Promiňte,“ řekl Pécuchet, „právo jedince je stejně nedotknutelné jako právo všech a můžete se mu bránit jen silou, obrátí-li se zásada proti vám.“

Marescot místo odpovědi pohrdavě vytáhl obočí. Dokud bude moci vyřizovat své služební záležitosti a žít mezi svými talíři ve svém malém, útulném bytě, může dojít k jakýmkoli nespravedlnostem, jeho se to netýká. Ale má nutnou práci. Omluvil se.

Jeho názor na veřejné blaho je pohoršil. Konzervativci teď mluví jako Robespierre.

Další důvod k údivu: Cavaignac ztrácel na oblibě. Jízdní četnictvo se stalo podezřelé. Ledru-Rollin se znemožnil, dokonce i v myslí Vaucorbeilově. Spory o ústavu nikoho nezajímaly a 10. prosince všichni chavignollští hlasovali pro Bonaparta.

Těch šest miliónů hlasů ochladilo Pécuchetův poměr k lidu a Bouvard i on studovali otázku všeobecného hlasovacího práva.

Protože patří všem, nemůže v něm být rozumu. Lid vždycky povede nějaký ctižádostivec, ostatní poslechnou jako stádo, vždyť voliči nejsou ani povinni umět číst: proto je podle Pécucheta tolik podvodů při prezidentských volbách.

„Ne,“ odpověděl Bouvard, „myslím spíš, že lid je hloupý. Jen si vzpomeň na všechny ty, co kupují posilující prostředky, Dupuytrenovu pomádu, vodičku kastelánek atd. Ti hlupáci tvoří valnou část voličů a my se podrobujeme jejich vůli. Proč se nedá chováním králíků vydělat tři tisíce liber renty? Protože přílišné hromadění je příčinou smrti. A právě proto, že je dav početný, zárodky hlouposti, jež v něm jsou, se rozvíjejí a vedou k nevypočitatelným důsledkům.“

„Hrozím se tvého skepticismu!“ řekl Pécuchet.

Později na jaře potkali pana de Faverges, který jim pověděl o římské výpravě. Nepovedeme útok proti Italům, ale potřebujeme záruky. Jinak by byl náš vliv ztracen. Tento zákrok je naprosto oprávněný. Bouvard vyvalil oči.

„Když šlo o Polsko, tvrdil jste přece opak!“

„To je něco docela jiného!“

Ted' šlo o papeže.

A říkáje: „Chceme, uděláme, spoléháme se,“ představoval pan de Faverges jistou vrstvu.

Bouvard a Pécuchet cítili teď nechuť k menšině jako k většině. Plebejci jsou celkem stejní jako aristokrati.

Právo intervenovat se jim zdálo podezřelé. Hledali jeho zásady v Calvovi, Martensovi, Vattelovi a Bouvard učinil závěr:

„Intervenuje se proto, aby se zas na trůn dosadil vladař, aby se osvobodil lid, nebo z opatrnosti, hrozí-li nebezpečí. V obou případech je to útok na práva bližního, zneužití síly, pokrytecké násilí!“

„Přesto,“ namítl Pécuchet, „národy stejně jako lidé se vzájemně podporují.“

„Snad!“

A Bouvard se zamyslíl.

Brzy začala římská výprava.

Doma výkvět pařížské buržoazie z nenávisti k podvratným myšlenkám zpustošil dvě tiskárny. Tvořila se velká strana pořádku.

V okrese jí stáli v čele pan hrabě, Foureau, Marescot a farář. Každý den kolem čtvrté hodiny se procházeli sem tam po náměstí a hovořili o událostech. Nejdůležitějším úkolem bylo rozdávat brožury. Názvům nechybělo na výraznosti: *Bůh tomu chce! Rovnostář! Vybředněme ze zmatku! Kam jdeme?* Nejkrásnější v nich byly rozhovory ve vesnickém slohu, s kletbami a pravopisnými chybami, čímž se měla povznést morálka venkovanů. Podle nového zákona bylo rozšiřování tiskovin v rukou prefektů a Proudhona právě strčili do Sainte-Pélagie: nesmírné vítězství.

Stromy svobody se všude kácely. V Chavignolles uposlechli rozkazu. Bouvard viděl na vlastní oči kusy svého topolu na trakaři. Četníci si jimi zatopili a pařez nabídli panu faráři, který přece strom posvětil! Takový výsměch!

Učitel se netajil se svými názory.

Bouvard a Pécuchet, když šli jednou kolem školy, ho za to pochválili.

Den nato zašel on k nim. Koncem týdne mu návštěvu oplatili.

Bylo na sklonku dne, školáci už odešli, učitel si vyhrnul rukávy a zametal dvůr. Jeho žena v bavlněném šátku na hlavě kojila dítě. Holčička se jí schovala za sukně, ošklivý klouček si hrál na zemi u jejích nohou; z kuchyně, kde prala, tekla mýdlová voda podél domu.

„Vidíte,“ řekl učitel, „jak s námi vláda zachází.“

A hned začal obviňovat hanebný kapitál. Je třeba svěřit jeho správu lidu a osvobodit hmotu!

„To bych si také přál!“ řekl Pécuchet.

Přinejmenším by se mělo uznat právo na podporu.

„Zas jedno právo!“ podotkl Bouvard.

Ať! Provizorní vláda byla slabá, neboť nenařídila bratrství.

„Pokuste se je tedy zavést!“

Protože se už hodně zešeřilo, Petit poručil úsečně ženě, aby donesla svíčku k němu do kabinetu.

Na sádrové zdi byly špendlíkem připíchnuty litografované portréty levicových řečníků. Příhrádka s knihami visela nad jedlovým psacím stolem. K sezení tam byla jedna židle, stolička a stará bedna od mýdla; dělal, jako by se tomu smál. Ale bída mu hleděla z tváře a jeho úzké skráně svědčily o beraní tvrdošíjnosti, o neústupné hrdosti. Nepovolil by nikdy.

„Podívejte, co mě drží!“

Byla to hromada novin na prkně, a vysvětlil jim horečnými slovy články své víry: odzbrojení vojska, zrušení úřadů, rovnost platů, slušná životní úroveň, kterou by se dosáhlo zlatého věku ve formě republiky, s diktátorem v čele, s takovým chlapíkem, který by s tím vším zatočil!

Pak sáhl po láhvi anýzovky a třech skleničkách, aby připil hrdinovi, nesmrtelné oběti, velkému Maxmiliánovi!

Na prahu se objevila farářova černá sutana.

Živě společnost pozdravil, přistoupil k učiteli a skoro šepem mu řekl:

„Jak to vypadá s naší svatojosefskou záležitostí?“

„Nic nedali,“ odpověděl učitel.

„To je vaše vina!“

„Dělal jsem, co jsem mohl!“

„Ale, skutečně?“

Bouvard a Pécuchet ohleduplně vstali. Petit je přiměl, aby si zasedli, a obrátil se k faráři:

„To je všechno?“

Abbé Jeufroy zaváhal; pak s úsměvem, kterým mírnil svou výtku:

„Říká se, že trochu zanedbáváte biblickou dějepravu.“

„Ach, biblickou dějepravu!“ odvětil Bouvard.

„Co jí vytýkáte, pane?“

„Já nic. Jenže jsou snad užitečnější věci než povídání o Jonášovi a izraelských králích!“

„To je váš názor!“ odvětil suše kněz.

A nevšímaje si hostů, nebo právě protože tam byli:

„Hodina katechismu je příliš krátká!“

Petit pokrčil rameny.

„Dejte pozor. Přijdete o své strážníky!“

Deset franků měsíčně od těchto žáků bylo největší výhodou jeho učitelského místa. Ale sutana ho dráždila:

„Atši, pomstěte se!“

„Člověk mé povahy se nemstí,“ pravil kněz bez zlosti. „Jen vám připomínám, že zákon z 15. března přiznává nám dohled nad vyučováním na obecných školách.“

„Vždyť já to dobře vím,“ vykřikl učitel. „Přísluší dokonce i četnickým plukovníkům! Proč ne obecním strážníkům! Bylo by to úplné!“

A klesl na stoličku, hryže si pěst, zadržuje hněv, zalykaje se pocitem své bezmocnosti.

Kněz se lehce dotkl jeho ramene.

„Nechtěl jsem vás zarmoutit, příteli! Uklidněte se! Buďte přece trochu rozumný...! Brzy budou Velikonoce; doufám, že dáte příklad a půjdete s ostatními k svatému přijímání!“

„Ale to už je moc! Já, já se mám propůjčit k takovým hloupostem!“

Při tom rouhání farář zbledl. Zorničky mu zajiskřily. Čelist se mu chvěla:

„Mlčte, nešťastný člověče! Mlčte...! A jeho žena pere kostelní prádlo!“

„Nu a co! Copak provedla?“

„Nikdy nechodí na mši! Vy ostatně také ne!“

„I co, proto učitele nevyhazují!“

„Může být přeložen!“

Kněz už nepromluvil. Stál v pozadí pokoje, ve stínu. Petit, s hlavou na prsou, přemýšlel.

Potáhnou na druhý konec Francie, poslední halíř pohltí cesta, a najdou tam pod jinými jmény téhož faráře, téhož ředitele, téhož prefekta; všichni až po ministra byli jako články řetězu, který ho tížil! Jednu výstrahu už dostal, přišly by jiné. Co potom? Jako ve snu se viděl, jak kráčí po silnici s pytlek na zádech s těmi, které miluje, a natahuje ruku jako žebrák, když jede dostavník!

Vtom přepadl v kuchyni jeho ženu záchvat kašle; novorozeně začalo křičet a klouček se rozplakal.

„Ubohé děti!“ řekl kněz tichým hlasem.

Tu se otec rozvzlykal:

„Ano! Ano! Všechno, co chcete!“

„Spoléhám na to,“ odpověděl farář.

A ukloniv se:

„Pánové, přeji dobrý večer!“

Učitel seděl dál s obličejem v dlaních. Odstrčil Bouvarda.

„Ne! Nechte mě! Nejradši bych posel! Jsem padouch!“

Oba přátelé se vraceli domů a blahorečili své nezávislosti. Moc kněží je dělila.

Ted' se jich používalo k upevnění společenského řádu. Republika brzy zmizí.

Tři milióny voličů byly vyloučeny z všeobecného hlasování. Novinám byla zvýšena kauce, byla obnovena cenzura. Brojilo se proti románům pod čarou. Klasická filozofie platila za nebezpečnou. Měšťáci hlásali zásadu hmotného prospěchu a lid se zdál být spokojen.

Venkovský lid se vracel k svým bývalým pánům.

Pan de Faverges, který měl statky v Eure, byl vyslán do zákonodárného shromáždění a bylo předem jisté, že bude znovu zvolen do generální rady Calvadosu.

Pokládal za vhodné vystrojit krajským předákům oběd.

Vestibul, kde na ně čekali tři sloužící, aby jim odebrali svrchníky, kulečnickový sál a dva salóny v řadě za sebou, květiny v čínských

vázách, bronzové sošky na krbech, zlaté proužky na čalounech, těžké záclony, široká křesla, všechen ten přepych je okamžitě očaroval, jako by to bylo ze zdvořilosti k nim; a když vstoupili do jídelny a spatřili stůl plný různých druhů masa na stříbrných mísách, s řadou sklenic před každým talířem a předkrmy a lososem uprostřed, všem se rozzářily obličeje.

Bylo jich sedmnáct i s dvěma zámožnými rolníky, s bayeuxským podprefektem a nějakým člověkem z Cherbourgu. Pan de Faverges prosil své hosty, aby omluvili paní hraběnku, má migrénu; a když byly pochváleny hrušky a hrozny, které plnily čtyři košíky v rozích, začalo se mluvit o velké novině: o Changarnierově plánu vylodit vojsko v Anglii.

Heurtaux plánu přál jako voják, farář z nenávisti k protestantům, Foureau v zájmu obchodu.

„Vyjadřujete názory středověku!“ řekl Pécuchet.

„Na středověku bylo leccos dobrého!“ namítl Marescot. „Tak naše katedrály...!“

„Přesto, pane, zlořády...!“

„Nevadí, nebylo by došlo k revoluci...!“

„Ach, revoluce, to je celé to neštěstí!“ povzdechl duchovní.

„Ale všichni k ní přispěli! A (promiňte, pane hrabě) i šlechtici svým spojenectvím s filozofy!“

„Co chcete! Ludvík XVIII. uzákonil loupení! Od té doby vám parlamentní režim podkopává základy...!“

Objevil se roastbeef a několik minut bylo slyšet jen vidličky, čeisti a kroky sloužících po parketách, a stále se opakovala dvě slova: „Madeira! Sauternské!“

Rozhovor navázal opět pán z Cherbourgu. Jak se zastavit na svahu propasti?

„V Athénách,“ řekl Marescot, „– a my máme s Athénami leccos společného –, zkontroloval Solón demokracii tím, že zvýšil voličskou daň.“

„Lepší by bylo,“ pravil Hurel, „zrušit sněmovnu; všechen nepořádek přichází z Paříže.“

„Decentralizujme!“ řekl notář.

„A to důkladně!“ pokračoval hrabě.

Podle Foureaux měla být obec svrchovanou paní, aby mohla i cestujícím zakázat jezdit po svých silnicích, bude-li to pokládat za vhodné.

A jak následovaly mísy jedna po druhé, zadělávaná slepice, raci, šampiony, zeleninové saláty, pečení skřivani, mluvilo se o mnoha otázkách: o nejlepším daňovém systému, o výhodách sceleného hospodářství, o zrušení trestu smrti; podprefekt neopominul uvést krásný výrok jednoho duchaplného muže: „Necht' páni vrahové začnou!“³

Bouvard byl překvapen protikladem mezi věcmi, které jej obklopovaly, a tím, co se mluvilo, neboť slova prý mají odpovídat prostředí a pod vysokými stropy mají být vznešené myšlenky. Přesto při moučníku byl rudý a kompotové mísy viděl jen v mlze.

Pilo se bordeauxské, burgundské a malaga... pan de Faverges znal své lidi a dal otevřít šampaňské. Hosté si přitukli na zdar voleb a byly již tři hodiny pryč, když odešli do kuřáckého pokoje na kávu.

Na stolku byla pohozena karikatura z *Charivari* a několik čísel časopisu *Univers*; karikatura představovala občana, kterému ze šosů redingotu vykukoval ocas s okem na konci. Marecot podal vysvětlení. Všichni se hodně smáli.

Popíjeli likéry a popel z doutníků padal na hedvábné potahy. Chtěje přesvědčit Girbala, napadl abbé Voltaira. Coulon usnul. Pan de Faverges prohlásil, že je oddán Chambordovi.

„Včely potvrzují správnost monarchie.“

---

3 „Necht' páni vrahové začnou“ – narážka na anekdotu ze sedmileté války. Oddíl francouzský narazil na oddíl anglický. Francouzský důstojník zdvořile žádá: „Necht' páni Angličané začnou!“ – „Ó prosím,“ odvětil stejně zdvořile důstojník anglický, „páni Francouzi začínají!“ Pozn. překl.

„Ale mravenci zas republiky!“

Lékaři však na ní už nezáleželo.

„Máte pravdu!“ řekl podprefekt. „Na formě vlády moc nesejde!“

„Je-li svoboda!“ namítl Pécuchet.

„Pořádný člověk ji nepotřebuje,“ nedal se Foureau. „Nevedu žádné hloupé řeči! Nejsem novinář! Ale ručím vám za to, že Francie chce mít nad sebou železnou ruku!“ Všichni volali po nějakém zachránci.

A při odchodu zaslechli Bouvard a Pécuchet, jak pan de Faverges říká abbé Jeufroyovi:

„Je třeba obnovit poslušnost. Jsou-li o autoritu spory, je po ní Božské právo, nad to není!“

„Ovšem, pane hrabě!“

Bledé paprsky říjnového slunce se dloužily na pozadí lesů, vál vlhký vítr; a jak šli po spadlém listí, dýchali jako osvobození.

Všechno, co nemohli říci, vybuchovalo teď ve výkřicích!

„Takoví hlupáci! Taková podlost! Jak je možné být tak zarytý! Především co znamená božské právo?“

Dumouchelův přítel, onen profesor, který je poučil o estetice, odpověděl na jejich otázku učeným dopisem.

Teorii božského práva vyjádřil v době Karla II. Angličan Filmer.

Zní takto:

„Stvořitel dal prvnímu člověku svrchovanou moc nad světem. Byla přenesena na jeho potomky, a moc krále pochází od boha: ‚Je jeho obrazem,‘ píše Bossuet. Moc otce navyká nás panování jednotlivce. Králové byli stvořeni dle vzoru otců.

Locke tuto nauku vyvrátil. Moc otcovská se liší od moci monarchistické, neboť každý poddaný má totéž právo na své děti jako monarcha na své. Královská moc pramení jen z volby lidu a volba se připomíná i při obřadu korunovace, kdy dva biskupové, ukazující na krále, tázali se šlechticů a poddaných, zda jej za krále přijímají.

Moc tedy pochází z lidu. Lid má právo ‚dělat, co chce‘, říká Helvétius, ‚změnit svou ústavu‘, pravil Vattel, vzbouřit se proti

nespravedlnosti, domnívají se Glafey, Hotman, Mably atd! A svatý Tomáš Akvinský dává mu právo zbavit se tyrana. Dokonce, říká Jurieu, „jemu je dovoleno se mýlit.“

Překvapení tímto názorem sáhli po Rousseauově *Společenské smlouvě*.

Pécuchet ji dočetl až do konce; pak zavřel oči, zvrátil hlavu a provedl rozbor:

Předpokládejme, že jedinec smlouvou zaprodal svou svobodu celku.

Lid se zároveň zavázal chránit ho proti zvlí přírody a učinil jej vlastníkem věcí, které má.

Kde je důkaz smlouvy?

Nikde! A společnost záruky nedává. Občané se budou zabývat výhradně politikou. Ale protože je třeba řemesel, radí Rousseau k otroctví. Věda lidský rod zahubila. Divadlo kazí mravy, peníze jsou zhoubou a stát musí vnutit nějaké náboženství pod trestem smrti.

„Cože!“ řekli si, „Tohle je velekněz demokracie!“

Všichni reformátoři jej napodobovali; i opatřili si *Zkoumání socialismu* od Moranta.

V první kapitole se vykládá Saint-Simonova nauka.

Na vrcholu *Otec*, papež i císař v jedné osobě. Zrušení dědictví, všechen majetek movitý i nemovitý vytvoří společnou soustavu, z níž se bude užívat dle hodnoty. Průmyslníci budou vládnout veřejným jměním. Ale netřeba se ničeho obávat; v čele bude ten, který „nejvíce miluje“.

Jedno tam chybí, žena. Na příchodu ženy závisí spása světa.

„Tomu nerozumím.“

„Já taky ne!“

A přistoupili k fourierismu.

Všechno neštěstí pochází z nátlaku. Nechť je touha svobodná a vznikne soulad.

Naše duše má dvanáct hlavních vášní: pět sobeckých, čtyři animistické, tři distributivní. První se vztahují na jedince, další na

skupiny, poslední na sdružení skupin neboli série, jejichž celek tvoří falanga, společnost osmnácti set osob bydlících v jednom paláci. Každého rána vozy odvázejí pracovníky do polí a večer zase přivázejí. Nosí se prapory, pořádají se slavnosti, jedí se koláče. Každá žena, stojí-li o to, má tři muže: manžela, milence a ploditele. Pro svobodné je zaveden bajadérismus.

„To se mi líbí!“ podotkl Bouvard.

A pohroužil se do snění o harmonickém světě.

Úpravou podnebí se země stane krásnější; křížením plemen se lidský život prodlouží. Budeme ovládat mraky, jako teď ovládáme blesk, v noci bude pršet na města, aby se očistila. Lodi poplují v polárních mořích, která roztají působením polární záře. Neboť všechno vzniká sloučením dvou fluid, samčího a samičího, tryskajících z pólů, a polární záře jsou příznakem říje planety, plodivým výronem.

„To je nad můj rozum,“ řekl Pécuchet.

Po Saint-Simonovi a Fourierovi se problém omezil na mzdovou otázku. V zájmu dělníků chce Louis Blanc, aby byl zrušen zahraniční obchod; Lafarelle, aby byly zdaněny stroje; jiný, aby nápoje nebyly zdaněny nebo aby byly obnoveny cechy, či aby se rozdávala polévka. Proudhon si vymýšlí jednotnou sazbu a žádá pro stát cukerní monopol.

„Tihle socialisté,“ řekl Bouvard, „věčně chtějí tyranii.“

„Ale ne!“

„Mluvíš nesmysly!“

„Ty mě dopaluješ!“

Objednali si díla, z nichž znali jen stručné výtahy. Bouvard si poznamenal několik míst a ukázal je Pécuchetovi:

„Přečti si to sám! Dávají nám za příklad essenské, moravské bratry, paraguajské jezuity, ba dokonce vězeňský řád. V Ikarii se oběd odbude za dvacet minut, ženy rodí v nemocnici; a pokud jde o knihy, je zakázáno je tisknout bez svolení republiky.“

„Ale Cabet je blbec.“

„Ted' něco ze Saint-Simona: publicisté budou předkládat své práce výboru průmyslníků; a z Pierra Leroux: zákon donutí občany vyslechnout řečníka; a z Augusta Comta: kněží budou vychovávat mládež, budou řídit všechnu duševní práci a přimějí vládu, aby zákonem upravila plození.“

Pécuchet zesmutněl nad těmito důkazy. Pak při večeři namítl:

„Uznávám, že na utopistech je leccos směšného; přesto si zasluhují naší lásky. Ohyzdnost světa je rmoutila a všechno vytrpěli, aby jej učinili krásnějším. Vzpomeň si, že Morus byl stát, Campanella sedmkrát podroben mučení, Buonarrotimu uvázán řetěz kolem krku, Saint-Simon umíral bídou a tak dále. Mohli si klidně žít; ale ne! Šli svou vlastní cestou, s hlavou v oblacích, jako hrdinové.“

„Myslíš si,“ odvětil Bouvard, „že se svět změní zásluhou teorií nějakého pána?“

„Co na tom!“ řekl Pécuchet, „Je na čase přestat se sobectvím! Hledejme nejlepší systém!“

„Tak ty myslíš, že jej najdeš?“

„Jistě!“

„Ty?“

A Bouvard se rozchechtal smíchem, při němž mu stejnoměrně poskakovala ramena a břicho. Červenější než zavařenina, držel ubrousek pod paží a opakoval:

„Cha! Cha! Cha!“ popuzujícím způsobem.

Pécuchet odešel z pokoje, bouchnuv dveřmi.

Heřmanka ho volala po celém domě a nakonec ho našli v jeho pokoji v koutě v lenošce, ve tmě a v zimě, s čepicí na očích. Nebyl nemocný, ale oddával se svým úvahám.

Když nedorozumění pominulo, usoudili, že jejich bádání chybí základ: národní hospodářství.

Zkoumali nabídku a poptávku, kapitál a mzdu, dovoz a zákaz dovozu.

Jednou v noci Pécucheta probudilo vrzání bot na chodbě. Večer jako obvykle sám zastrčil závory. Vzbudil Bouvarda, který tvrdě spal.

Zůstali nehnutě ležet pod pokrývkami. Zvuk se již neopakoval.

Vyptávali se služek, ale ty nevěděly o ničem.

Ale když se procházeli po zahradě, povšimli si stopy podešví uprostřed záhonu nedaleko plotu, a dvě laťky byly vylomeny. Bylo zřejmé, že někdo lezl přes plot.

To se musí oznámit strážníkovi.

Protože na radnici nebyl, šel Pécuchet ke kupci.

Koho nespatrił vzadu v krámě vedle Placqueventa, mezi pijáky? Gorjua! Gorju, vystrojený jako měšťák, častoval společnost.

To setkání nic neznamenal.

Brzy se dostali k otázce pokroku.

Bouvard o něm nepochyboval v oblasti vědy. Ale v literatuře je méně jasný; blahobyť sice stoupá, vznešenost však ze života zmizela.

Pécuchet, aby ho přesvědčil, vzal kousek papíru: „Nakreslím napříč vlnitou čáru. Ti, kteří by po ní šli, ztratili by obzor pokaždé, když se vlnovka níží. Ona nicméně stoupá, a tak oklikami dospějí k vrcholu. To je obraz pokroku.“

Vešla paní Bordinová.

Bylo to 3. prosince 1851. Nesla noviny.

Četli rychle, stojíce vedle sebe, výzvu k národu o rozpuštění sněmu, o uvěznění poslanců.

Pécuchet zbledl. Bouvard hleděl na vdovu.

„A vy tomu nic neříkáte!“

„Co bych měla dělat?“

Zapomněli nabídnout jí židli.

„A já přišla v domnění, že vám tím udělám radost! Ach, dnes nejste ani trochu příjemní!“

A odešla, uražena jejich nezdvořilostí.

Oněměli překvapením. Pak šli do vsi vylít své rozhořčení.

Marescot, který je přijal zavalen smlouvami, smýšlel jinak. Klábosení ve sněmovně byl konec, díky bohu. Teď se bude dělat politika aktivní.

Beljambe nic o událostech nevěděl a bylo mu všechno jedno.

U tržnice zastavili Vaucorbeile.

Doktor se z toho už vzpamatoval.

„Zbytečně si děláte starosti!“

Foureau šel kolem nich a řekl potměšile:

„Už je po demokratech!“

A kapitán, zavěšen do Girbala, zdálky volal:

„Ať žije císař!“

Ale Petit jim jistě porozumí, a když Bouvard zaklepal na okno, vyšel učitel ze třídy.

Zdálo se mu ohromně směšné, že Thierse zavřeli. Tak je alespoň lid pomstěn.

„Cha, cha! Páni poslanci, došlo na vás!“

Střílení na bulvárech Chavignolles schválilo. Jen ne milost poraženým, jen žádný soucit s oběťmi. Kdo se bouří, je zločinec.

„Děkujeme Prozřetelnosti!“ říkal farář. „A po ní Ludvíku Bonapartovi. Obklopuje se nejznamenitějšími lidmi! Hrabě de Faverges se stane senátorem.“

Nazítří je navštívil Placquevent.

Pánové mnoho mluvili. Vyzývá je, aby mlčeli.

„Chceš vědět, co si myslím?“ řekl Pécuchet. „Uvážíš-li, že měšťáci jsou suroví, dělníci závistiví, kněží podlízaví a konečně že lid je spokojen s každým tyranem, jen nechá-li mu rypák v korytě, udělal Napoleon dobře, jen ať mu zacpe pusku, ať po něm šlape, ať ho zničí, to bude ještě málo za jeho nenávist k právu, za jeho zbabělost, netečnost a zaslepenost!“

Bouvard soudil:

„Ten pokrok je pěkný žvást, co!“ Dodal: „A politika, pěkné svinstvo!“

„Není to žádná věda,“ odvětil Pécuchet. „Vojenské umění je lepší, člověk předvídá, co se stane, neměli bychom se do něho pustit?“

„To děkuju!“ odmítl Bouvard. „Všechno se mi protiví. Prodejme radši náš barák a pojďme, hrome, někam mezi divochy!“

„Jak chceš!“

Amálka na dvoře čerpala vodu.

Dřevěná pumpa měla dlouhé táhlo. Chtěla-li je spustit, ohýbala se v kyčlích a bylo jí vidět modré punčochy až nahoru k lýtkům. Pak bystrým pohybem zvedla pravou paži, přitom pootočila hlavu a Pécuchet, dívaje se na ni, pocítil něco zcela nového, kouzlo, nesmírnou slast.

VII

Nastaly smutné dny.

Nestudovali už ze strachu, aby nebyli zklamáni; chavignollští obyvatelé se jim vyhýbali; z novin, které byly dovoleny, se nic nedovídali, žili v úplné osamělosti, v naprosté nečinnosti.

Občas rozevřeli knihu a zas ji zavřeli; nač číst? Jindy je napadlo dát do pořádku zahradu, za čtvrt hodiny je zmohla únava; nebo se šli podívat na statek a vraceli se odtamtud znechuceni; nebo se chtěli zabývat domácností, Heřmanka začala naříkat; nechali toho.

Bouvard chtěl sestavit katalog jejich muzea a prohlásil, že ty sbírky jsou pitomé.

Pécuchet si vypůjčil od Langloise pušku na kachny a chtěl střílet skřivany; zbraň se roztrhla při první ráně a div ho nezabila.

I žili v té tíživé venkovské nudě, kdy blede nebe laská svou jednotvárností srdce bez naděje. Nasloucháme krokům muže v dřevácích, který jde podél zdi, nebo kapkám deště, jak padají ze střechy na zem. Tu a tam suchý list zavadí o okenní tabulku, zavíří a uletí. Vítr přináší neurčité zvonění umíráčku. Kdesi v chlévě zabučí kráva.

Zívali jeden před druhým, prohlíželi kalendář, dívali se na hodiny, čekali na jídlo; a obzor byl stále stejný; naproti pole, vpravo kostel, vlevo clona topolů, jejich vrcholy se kolébaly v mlze, stále stejně, stále smutně.

Návyky, které dosud snášeli, jim nyní působily utrpení. Pécuchet byl protivný svým zlovykem pokládat kapesník na ubrus, Bouvard nevyndal dýmku z úst, a když mluvil, pohupoval se. Vznikaly hádky kvůli jídlu nebo pro jakost másla. Byli spolu, ale mysleli každý na něco jiného.

Pécuchetem otrásl zvláštní zážitek.

Dva dny po sročení v Chavignolles, když se chtěl provětrat ze své politické kocoviny, přišel na cestu, krytou košatými jilmy, a za zády zaslechl hlas:

„Počkej!“

Byla to paní Castillonová. Běžela po druhé straně a neviděla ho. Před ní šel nějaký muž, ohlédl se. Byl to Gorju; stanuli vedle sebe na sáh od Pécucheta, oddělení od něho stromořadím.

„Je to pravda?“ ptala se. „Jdeš se bít?“

Pécuchet se svezl do příkopu a slyšel:

„Tak abys věděla, ano!“ odpověděl Gorju. „Jdu se bít! Co je ti po tom?“

„On se ještě ptá!“ vykřikla lomíc rukama. „Ale co kdyby tě zabili, miláčku! Ach, zůstaň!“

A její modré oči žadonily ještě úpěnlivěji než její slova.

„Dej mi pokoj, musím jít!“

Zlostně se zasmála.

„Ta druhá ti to dovolila, co?“

„Nemluv o ní!“

Zvedl zaťatou pěst.

„Ne! Drahoušku, ne, už mlčím, už nic neříkám.“

A velké slzy se jí kutálely po tvářích do nabírání na límečku.

Bylo poledne. Slunce svítilo na krajinu slámově žlutou. Kdesi v dálce bylo slyšet klouzavý zvuk plachty na voze. Ovzduším se šířila malátnost; ani pták nepípl; ani hmyz nezabzučel. Gorju si uřízl prut a oškraboval z něho kůru. Paní Castillonová nezvedla hlavu.

Ubohá žena myslela na marnost svých obětí, na dluhy, které zaplatila, na závazky do budoucnosti, na svou ztracenou pověst. Místo stěžování připomněla mu první doby jejich lásky, kdy za ním chodila každou noc do stodoly; až jednou její muž, domnívaje se, že je tam zloděj, vystřelil oknem z pistole. Kulka byla ještě ve zdi.

„Na první pohled jsi mi připadal krásný jako kníže pán. Mám ráda tvé oči, tvůj hlas, tvou chuť, tvou vůni!“

Tišeji dodala:

„Jsem do tebe celá blázen!“

Usmíval se, polichocen ve své pýše.

Uchopila ho oběma rukama kolem boků a zvrátila hlavu dozadu jakoby v zbožňování.

„Mé srdíčko! Má lásko! Má dušičko! Můj živote! Pověz jen, co chceš? Chceš peníze? Seženou se. Udělala jsem chybu! Zlobila jsem tě! Odpusť mi! A objednej si oblek u krejčího, pij šampaňské, žij si vesele, dovolím ti všechno, všecičko.“

S krajním přemáháním mu zašeptala:

„I ji...! Jen když se ke mně zas vrátíš.“

Naklonil se k jejím ústům, objav ji paží kolem boků, aby neupadla, a ona koktala:

„Drahé srdíčko! Milovaná lásko! Jak jsi krásný! Bože můj, jak jsi krásný!“

Pécuchet, jemuž kraj příkopu sahal po bradu, hleděl na ně bez hnutí a těžce oddychoval.

„Jen žádné nářky!“ řekl Gorju. „Ještě bych zmeškal dostavník! Chystá se báječný kousek; jsem v tom taky! Dej mi deset sou, ať zaplatím kočímu kafe s rumem.“

Vyňala z peněženky pět franků.

„Brzy mi je vrátíš. Měj trochu strpení! To už je doba, co je ochrnutý! Považ jen! A kdybys chtěl, půjdeme do kaple v Croix-Janval, a tam, miláčku, ti odpřisáhnou před Panenkou Marií, že si tě vezmu, jen co umře!“

„Ale ten tvůj starý neumře nikdy!“

Gorju se otočil na podpatku. Znovu ho chytila a pověsila se mu na ramena:

„Dovol, abych šla s tebou, budu tvou služkou! Potřebuješ někoho. Ale neodcházej! Neopouštěj mě! Raději smrt! Zabij mě!“

Vlekla se po kolenou, snažíc se chytit mu ruku, aby ji políbila; spadl jí čepec, pak jí vypadl hřeben a její krátké vlasy se rozpustily.

Na skráních byly bílé, a jak na něho hleděla zdola nahoru, uplakaná, s rudými víčky a napuchlými rty, podráždila ho a on ji odstrčil.

„Zpátky, stará! Sbohem!“

Když vstala, strhla si zlatý křížek, který jí visel na krku, a hodila ho za ním:

„Tu máš, mizero!“

Gorju se vzdaloval, švihaje hůlkou do listí na stromech.

Paní Castillonová neplakala. Stála bez hnutí, ústa otevřená a oči vyhaslé, zkamenělá v zoufalství; nebyl to už lidský tvor, ale zničená věc.

Pro Pécucheta bylo to, co právě zažil, jako objev světa, nového světa, v němž byly oslnivé záblesky, omamné květy, oceány, bouře, poklady a nekonečně hluboké propasti; hrůza z něho šla, ale ať! Snil o lásce, toužil po tom, aby ji cítil jako ona, aby ji rozněcoval jako on.

Přesto Gorjua nenáviděl a na strážnici se musel přemáhat, aby ho nezahlasil.

Milenec paní Castillonové jej pobuřoval svou štíhlou postavou, svými pravidelnými šístkami, kadeřavým vousem, dobyvačným vzezřením! Kdežto jeho vlasy... ty se lepily na lebku jako zmoklá paruka; jeho trup v hazuce vypadal jako kulatý polštář, dva špičáky mu scházely a tvář měl přísnou. Vinil nebe z nespravedlnosti, připadal si jako vyděděný, ani jeho přítel ho už neměl rád.

Bouvard ho opouštěl každý večer. Po ženině smrti mu nic nebránilo vzít si jinou, která by ho nyní hýčkala, starala se mu o domácnost. Byl příliš starý, aby na něco takového pomýšlel.

Ale Bouvard se prohlížel v zrcadle. Líce měly stále ještě barvu, vlasy se kadeřily jako dříve, ani jeden zub se nehýbal, a když pomyslel, že by se mohl líbit, vrátilo se mu mládí. V paměti se mu vynořila paní Bordinová. Předcházela si ho: poprvé, když hořely stohy; podruhé při jejich večeři; pak v muzeu při výkladu, ani potom se nerozhněvala a přišla tři neděle po sobě. Šel tedy k ní a zas se tam vracel, umiňuje si, že ji svede.

Ode dne, kdy Pécuchet pozoroval služičku, jak čerpá vodu, mluvil s ní častěji; ať metla chodbu, nebo věšela prádlo, či otáčela rendlíky, nemohl se nasytit štěstí hledět na ni, sám překvapen svým jinošským vzrušením. Cítil horkost i malátnost toho věku a pronásledovala jej vzpomínka na paní Castillonovou, jak objímá Gorjua.

Vyptával se Bouvarda, jak si světáci počínají, aby získali ženy.

„Dávají jim dárky, hostí je v restauracích.“

„Dobře! Ale pak?“

„Některé dělají, že omdlévají, aby je člověk musel odnést na pohovku; jiné upustí na zem kapesník. Ty nejlepší si rovnou dají schůzku.“

A Bouvard se rozplýval v líceních, která rozplamenila Pécuchetovu obraznost jako necudné rytiny.

„Prvním pravidlem je nevěřit tomu, co říkají. Znal jsem takové, které vypadaly jako světice, ale byly to hotové Messaliny! Především musí být člověk smělý!“

Ale smělost si nelze poručit. Pécuchet denně odkládal své rozhodnutí a pak se ostýchal Heřmančiny přítomnosti.

Doufaje, že dá výpověď, vyžadoval na ní spoustu práce, poznamenával si, kolikrát je opilý, hlasitě zdůrazňoval, jak je nečistá a líná, až dosáhl toho, že byla propuštěna.

Tu byl Pécuchet volný!

S jakou netrpělivostí čekal na Bouvardův odchod! Jak se mu rozbušilo srdce, sotva se dveře zavřely!

Amálka pracovala u stolečku vedle okna při světle svíčky; občas překousla nit, pak přimhouřila oči, aby ji navlékla do ouška jehly.

Nejprve chtěl vědět, jací muži se jí líbí. Třeba takový jako Bouvard? Vůbec ne; má raději hubené. Odvážil se jí zeptat, měla-li milence!

„Nikdy!“

Pak přistoupil blíže a pozoroval její jemný nos, úzká ústa, obrys tváře. Říkal jí lichotky a napomínal ji, aby byla hodná.

Nakloniv se nad ní, spatřil v jejím živůtku bělostné tvary, z nichž se linula vlahá vůně, která mu rozpalovala tváře. Jednou večer dotkl se rty vlásků na její šíji a pocítil otřes až do morku kostí. Po druhé ji políbil na bradu a musel se přemáhat, aby ji nekousl, tak vášně vypadala její pleť. Oplatila mu polibek. Pokoj se s ním zatočil. Neviděl ani na krok.

Dal jí pár střevíců a hostil ji často skleničkou anýzovky...

Rozdělával oheň a byl tak pozorný, že čistil i Bouvardovy boty.

Amálka neomdlávala, nepouštěla kapesník a Pécuchet nevěděl, co počít, neboť jeho touha rostla strachem před ukojením.

Bouvard se vytrvale dvořil paní Bordinové.

Přijímala ho, trochu ušněrovaná do svých hedvábných šatů měňavé holubičí barvy, které vrzaly jako koňský postroj, a přitom si zdrženlivě pohrávala se svým dlouhým zlatým řetězem.

Jeich hovory se točily kolem lidí z Chavignolles nebo kolem „nebožtíka manžela“, který býval soudním vykonavatelem v Livarotu.

Pak se vyptávala na Bouvardovu minulost, na jeho „mladické výstřelky“, jen tak mimochodem na jeho jmění a na vztahy, které jej poutají k Pécuchetovi.

Obdivoval se, jak pěkně vede celý dům, a když u ní obědval, jak krásně je prostřeno, jak výborně se jí. Po řadě jídel výrazné chuti, přerušované v pravidelných přestávkách starým pommardem, přišel zákusek a pak pomaličku popíjeli kávu; a paní Bordinová, roztahujíc chřípí, smáčela v koflíku svůj masitý ret, lehce zastíněný černým chmýřím.

Jednoho dne se objevila s výstřihem. Její ramena Bouvarda oslnila. Sedě před ní na nízké židličce, začal ji hladit oběma rukama po pažích. Vdova se rozzlobila. Nepokusil se znovu, ale představoval si oblíny podivuhodně plné a pevné.

Jednou večer, když se mu Amálčina kuchyň zošklivila, pocítil zvláštní radost, když vstoupil do salónu paní Bordinové. Tady by měl žít!

Koule lampy zakrytá růžovým papírem rozlévala klidné světlo. Seděla u ohně; a noha jí vykukovala pod okrajem sukně. Rozhovor uvázl již po prvních slovech.

Hleděla na něho přimhouřenýma očima, nylvě a vytrvale.

Bouvard to již nevydržel, a pokleknuv na podlahu, vykotal:

„Miluji vás! Vezměme se!“

Paní Bordinová zhluboka vydechla, pak s nevinným výrazem řekla, že jistě žertuje; ještě by se jim smáli, není to rozumné. To vyznání prý ji zmátlo.

Bouvard namítl, že od nikoho nepotřebuje svolení.

„Co vám brání? Výbava? Naše prádlo má stejnou značku *B!* Spojíme svá začáteční písmena.“

Ten argument se jí líbil. Ale důležitá věc jí brání rozhodnout se před koncem měsíce. A Bouvard zanařikal.

Byla tak pozorná, že ho doprovodila domů, ovšem spolu s Marjánou, která nesla lucernu.

Přátelé skrývali před sebou svou vášeň.

Pécuchet spoléhal, že svou zápletku se služkou utají. Kdyby se Bouvard postavil proti, odvede ji někam jinam, třeba i do Alžíru, kde se nežije draho! Ale jen zřídka se pouštěl do takových dohadů, byl plný lásky a na následky nemyslel.

Bouvard měl v úmyslu udělat z muzea manželskou ložnici, nebude-li Pécuchet nic namítat; jinak by bydlel v domě své manželky.

Jednou odpoledne následující týden – byli u ní v zahradě, pupence se začaly rozvíjet a mezi oblaky bylo vysoké modré nebe; sklonila se, natrhala fialky a řekla, podávajíc mu je:

„Pozdravte paní Bouvardovou!“

„Cože! Je to pravda?“

„Naprosto pravda.“

Chtěl ji obejmout, odstrčila ho.

„To je člověk!“

Pak zvažněla a řekla mu, že jej brzy požádá o laskavost.

„Slibuji vám ji předem!“

Určili podepsání smlouvy na příští čtvrtek.

Až do poslední chvíle o tom nikdo neměl vědět.

„Platí!“

A vyšel lehce jako srneček, v očích blaho.

Téhož dne ráno si Pécuchet slíbil, že umře, nedosáhne-li přízně své služby, a doprovodil ji do sklepa, doufaje, že mu šero dodá odvahy.

Několikrát už chtěla odejít; ale zadržel ji, aby spočítali láhve, vybrali latě nebo prohlédli dna sudů, trvalo to dlouho.

Stála proti němu ve světle sklepního okénka, vzpřímená, víčka sklopená, koutek úst trochu pozdvižený. „Máš mě ráda?“ řekl prudce Pécuchet.

„Ano, mám vás ráda.“

„Tak mi to tedy dokaž!“

A uchopiv ji levou paží, začal jí druhou rukou rozepínat živůtek.

„Neublížíte mi?“

„Ne! Andílku! Neboj se!“

„Kdyby pan Bouvard...“

„Nic mu neřeknu! Bud' bez starosti!“

Vzadu byla hromada otepí. Sklesla na ně, ňadra z košile ven, hlavu zvrácenou; pak si zakryla obličej paží; a každý jiný by byl poznal, že jí nechybí zkušenost.

Za chvíli přišel Bouvard k večeři.

Jedlo se mlčky, oba se báli, aby se neprozradili; Amálka jim posluhovala, netečná jako obvykle; Pécuchet odvracel oči, aby se vyhnul jejím, a Bouvard, prohlížeje stěny, přemýšlel o úpravách.

Za týden, ve čtvrtek, se vrátil rozzuřen.

„Zatracená děvka!“

„Kdopak?“

„Paní Bordinová.“

A vyprávěl, že tak pozbyl rozumu, až si ji chtěl vzít; ale všechno už skončilo před čtvrt hodinou u Marescota.

Chtěla, aby jí připsal jako svatební dar Ecalles, jimiž nemohl volně nakládat, zaplativ je, právě tak jako statek, částečně penězi přítelovými.

„Ovšem!“ řekl Pécuchet.

„A já hlupák jsem jí slíbil, že udělám, co bude chtít! Tohle chtěla! Postavil jsem si hlavu, protože kdyby mě měla ráda, byla by ustoupila!“

Vdova naopak chrčila urážky, vysmívala se jeho zevnějšku, jeho břichu.

„Mému břichu! No řekni, mám já břicho!“

Pécuchet zatím několikrát vyšel ven, chodil s nohama od sebe.

„Bolí tě něco?“ ptal se Bouvard.

„Ano, bolí!“

Pécuchet zavřel dveře a svěřil se mu po dlouhém váhání, že má skrytou nemoc.

„Ty?“

„Ano, já!“

„Ach, ubohý hochu! Kdo tě nakazil?“

Zrudl ještě víc a řekl hlasem ještě tišším:

„Mohla to být jen Amálka!“

Bouvard zůstal jako omráčen.

Především musí to děvče propustit.

Bránila se s nevinnou tváří.

Pécuchetův případ však byl vážný; ale styděl se za svou nemravnost a neodvažoval se jít k lékaři. Bouvarda napadlo obrátit se na Barberoua.

Poslali mu podrobný popis nemoci, aby jej ukázal lékaři, který by pak dával rady písemně. Barberou se věci horlivě chopil, přesvědčen, že jde o Bouvarda, nazval ho starým hříšníkem a zároveň mu blahopřál.

„V mém věku!“ naříkal Pécuchet. „Není to hrozné! Ale proč mi to udělala?“

„Líbil ses jí.“

„Měla mě varovat.“

„Copak láska uvažuje!“

A Bouvard si stěžoval na paní Bordinovou.

Často ji zastihl, jak stojí před Ecalles spolu s Marescotem, nebo jak vykládá s Heřmankou; tolik pletich pro kousek půdy!

„Je lakomá! Tím to je!“

Tak přemílali svá zklamání v malé jídelně u krbu, Pécuchet přitom polykal léky, Bouvard vytrvale kouřil dýmku a rozprávěli o ženách:

„Zvláštní potřeba! A je to vůbec potřeba? Dohánějí ke zločinu, k hrdinství a k mravní zpustlosti. Peklo pod sukní, ráj v polibku; vrkání hrdličky, vlnění hada, kočičí dráp; zrádnost moře, proměnlivost měsíce.“

Vyslovili všechny fráze, které se o ženách říkávají.

Jen touha po ženě porušila jejich přátelství. Zmocnily se jich výčitky.

„Už žádné ženské, vid'! Žijme bez nich!“

A něžně se objali.

Bylo třeba bránit se, a když se Pécuchet uzdravil, Bouvard usoudil, že jim prospěje vodoléčba.

Heřmanka se vrátila, jakmile druhá byla pryč, a každé ráno tahala vanu do chodby.

Oba muži, nazí jako divoši, polévali se velkými vědry vody, pak utíkali do svých pokojů. Kdosi je spatřil skrz plot a lidé byli pohoršeni.

VIII

Byli spokojeni se svou životosprávou a chtěli si utužit zdraví tělo-cvikem.

Chopili se Amorosovy příručky a prohlédli si vyobrazení.

Všichni ti mladí chlapci, kteří dělají dřepy, leží naznak, stojí, pokrčují nohy, rozpažují, zatínají pěsti, zvedají břemena, sedí obkročmo na kladinách, šplhají po žebřících, dělají přemety na hrazdě, všechno to mohutné rozvíjení síly a mrštnosti roznítlo jejich touhu.

Byli však rozmrzelí nádherou cvičebních prostorů, popsaných v předmluvě. Vždyť nikdy si nebudou moci opatřit síň pro náradí, jízdárnu na běh, bazén na plavání ani „horu slávy“, umělý pahorek dvaatřicet metrů vysoký.

Dřevěný kůň, na němž by cvičili skoky, by byl nákladný, zřekli se ho; poražená lípa v zahradě jim sloužila za kladinu; a když už byli tak obratní, že ji přeběhli z jednoho konce na druhý, zarazili, aby měli svislou tyč, jeden trámek z dvojitých kordónů. Pécuchet se vyšplhal až nahoru. Bouvard sjížděl, stále padal, nakonec toho nechal.

Více se mu líbily „ortosometrické hole“, to znamená dvě násady od smetáku spojené dvěma provazy, první z nich se vsune pod paží, druhá na zápěstí; a celé hodiny držel tento přístroj, bradu vzhůru, prsa vypjatá, lokty podél těla.

Místo činek vysoustruhoval jim kolář čtyři kusy jasanu, které se podobaly homolím cukru s lahvovým hrdlem na konci. S těmito palicemi se má cvičit vpravo, vlevo, dopředu, dozadu; ale protože byly příliš těžké, vysmekávaly se jim z prstů, div že jim nerozdrtily nohy. Na tom nezáleželo, byli posedlí „perskými kužely“, a bojíce se, aby jim nepraskly, třeli je každý večer voskem a kouskem sukna.

Pak hledali příkopy. Když našli takový, který se jim hodil, opřeli se uprostřed dlouhým bidlem, odrazili se levou nohou, přehoupli se

na druhou stranu a pak znova. Kraj byl plochý, proto je bylo zdálky vidět; a vesničané se divili, jaké dvě divné věci tam v dálce vyskakují.

Když nastal podzim, pustili se do pokojového tělocviku; nudil je. Že jen nemají houpací křeslo nebo pohyblivou lenošku, kterou za Ludvíka XIV. vymyslel abbé de Saint-Pierre! Jak byla udělána, kde to zjistit? Dumouchel neuznal za nutné jim odpovědět.

Udělal si tedy v prádelně ruční houpačku. Dvěma kladkami, přišroubovanými ke stropu, probíhal provaz a na obou koncích bylo prkno. Jakmile se prkna chytili, jeden se odrazil nohama od země, druhý spustil paže až k zemi; první svou váhou vytahoval druhého, ten popustil trochu provaz a opět sám stoupal; ani ne za pět minut řinul se z nich pot.

Chtějíce se řídit předpisy příručky, snažili se vycvičit obě ruce stejně, dokonce se pokoušeli obejít se dočasně bez pravé ruky. Činili ještě více: Amoros uvádí verše, které se mají předříkávat při cvičení, a Bouvard a Pécuchet opakovali při chůzi skladbu č. 9: *„Král, spravedlivý král je blahem pro zemi.“* Když si naklepávali prsní svaly: *„Přátelé, koruna a sláva atd.“*

Při poklusu:

*„Naše je zvíře bázlivé!
My hbitého jelena honíme!
Nuž vzhůru k metě poslední!
Rozběhni se! Rozběhni!“*

A oddechující prudčeji než psi, povzbuzovali se hřmáním vlastních hlasů.

Jedna věc se jim na tělocviku zvlášť zalíbila: jeho použití jako záchranného prostředku.

Ale potřebovali by děti, aby se naučili nosit je v pytlích a prosili učitele, aby jim jich několik poslal. Petit namítl, že rodiče by se zlobili. Vrhli se na první pomoc raněným. Jeden dělal omdlelého a druhý ho velmi opatrně vezl na trakaři.

Pokud se týče vojenského šplhání, autor doporučuje žebřík Bois-Roséův, pojmenovaný po kapitánovi, který se kdysi zmocnil Fécampu tak, že se vyšplhal po pobřežním útesu.

Podle rytiny v knize opatřili lano dřevěnými příčkami a pověsili je v kůlně.

Jakmile sednete obkročmo na první příčku a rukama uchopíte třetí, mrštíte nohama do stran, aby druhá, která byla dosud ve výši prsou, octla se těsně pod stehny. Vztyčíte se, zachytíte čtvrtou a pokračujete. Třebaže sebou hrozně mrskali, nepodařilo se jim dosáhnout druhé příčky.

Snad je snazší zachytit se rukama kamenů, jako to dělali Bonapartovi vojáci při útoku na Fort-Chambray? A Amoros, aby vás k takovému výkonu vycvičil, má ve svém ústavu věž.

Tu mohla nahradit pobořená zeď. Pokusili se ji ztéci.

Ale Bouvard vytáhl příliš rychle nohu z díry, poděsil se a dostal závrať.

Pécuchet přičítal vinu jejich metodě: zanedbali vše, co se týká článků prstů, takže se musí vrátit k základům.

Jeho povzbuzování bylo marné a ve své pýše a domýšlivosti začal s chůdami.

Zdálo se, že příroda ho k tomu stvořila, neboť použil hned toho největšího typu, jehož stupátka jsou čtyři stopy nad zemí, a udržuje rovnováhu, měřil dlouhými kroky zahradu, podoben obrovskému procházejícímu se čápu.

Bouvard viděl z okna, jak zavrával a svalil se jako špalek do fazolí, kde lámající se tyčky zmírnily jeho pád. Zdvihli ho celého od hlíny, zsinalého, s nosem zakrváceným; byl přesvědčen, že si udělal pruh.

Tělocvik se rozhodně nehodil pro muže jejich věku; zanechali ho, neodvažovali se již ani hnout ze strachu před úrazem, a jak byl den dlouhý, seděli v muzeu, přemýšlejíce o jiném zaneprázdnění.

Taková změna zvyků měla vliv na Bouvardovo zdraví. Ztěžkl, po jídle funěl jako vorvaň, chtěl zhubnout, jedl méně a zeslábl.

Pécuchet také cítil, že má „podryté zdraví“, svrběla ho kůže a v krku měl skvrny.

„Je to špatné, je to špatné,“ říkal.

Bouvarda napadlo zajít do hostince a vybrat několik lahví španělského vína, aby si zas pomohli na nohy.

Když odtamtud odcházel, Marescotův písař a tři muži nesli Beljambovi velký ořechový stůl: „pán“ mu za něj mnohokrátě děkuje. Počíнал si výborně.

Tak Bouvard poznal novou módu kroužících stolků. Dobíral si proto písaře.

Tehdy po celé Evropě, Americe, Austrálii a Indii milióny smrtelníků trávil život točením stolků a byl objeven způsob, jak udělat z čížků proroky, jak pořádat koncerty bez nástrojů, jak si dopisovat pomocí hlemýžďů. Tisk, předkládající veřejnosti zcela vážně tyto tlachy, utvrzoval ji v její důvěřivosti.

Ťukající duchové zavítali na zámek Faverges, odtamtud se rozběhli po městečku, a hlavně notář se jich vyptával.

Dotčen Bouvardovou pochybovačností, pozval oba přátele na večírek kroužících stolků.

Byla to léčka? Paní Bordinová tam jistě bude. Šel tam jen Pécuchet.

Byli přítomni starosta, výběrčí daní, kapitán, jiní měšťané a jejich manželky, paní Vaucorbeilová, a skutečně také paní Bordinová; kromě nich bývalá učitelka paní Marescotové, slečna Laverrièreová, osoba trochu šilhavá, šedých vlasů, které jí padaly v lokýnkách na ramena podle módy třicátých let. V křesle seděl bratranec z Paříže v modrém obleku a s drzým výrazem.

Dvě bronzové lampy, etažér s drobnostmi, romance s rytinkami na klavíru a malinké akvarely v přehnaně širokých rámech byly vždy předmětem úžasu chavignollských. Ale onoho večera upíraly se oči k mahagonovému stolu. Za chvíli jej podrobí zkoušce, a tak měl stůl důležitost věcí, které chovají tajemství.

Dvanáct pozvaných kolem něho usedlo s rukama roztaženýma tak, aby se malíčky dotýkaly. Bylo slyšet jen tikání hodin. Na obličejích se zračila napjatá pozornost.

Po deseti minutách si mnozí naříkali na brnění v rukou. Pécuchet se necítil dobře.

„Vy strkáte!“ řekl kapitán Foureauxovi.

„Vůbec ne!“

„Ale ano!“

„Prosím vás, pane!“

Notář je uklidnil.

Napínali sluch, jak mohli, a nakonec se jim zdálo, že slyší praskot dřeva. Klam! Nic se nehýbalo.

Onehdy, když přišly z Lisieux rodiny Aubertova a Lormeauova a když si kvůli nim vypůjčili Beljambův stůl, všechno šlo tak krásně! Ale tenhle dnes byl nějaký tvrdohlavý... Proč?

Asi mu překáží koberec, i přešli do jídelny.

Vybrali si široký stůl a usedli k němu Pécuchet, Girbal, paní Marescotová a její bratranec pan Alfréd.

Stolek byl na kolečkách a posunul se vpravo; účastníci nezměnili polohu prstů a sledovali jeho pohyb a stolek se sám ještě dvakrát otočil. Byli ohromeni.

Tu pan Alfréd zřetelně a hlasitě pronesl:

„Duchu, jak se ti líbí moje sestřenice?“

Stolek, zvolna kolísaje, devětkrát zatřásl.

Podle tabulky, na níž byl počet úderů převeden na písmena, znamenalo to „rozkošná“. Volalo se „výborně“.

Potom chtěl Marescot pozlobit paní Bordinovou a vyzval ducha, aby jim řekl přesně, kolik je jí let.

Noha stolku dopadla pětkrát.

„Jak to? Pět let!“ zvolal Girbal.

„Desítky se nepočítají,“ odpověděl Foureaux.

Vdova se usmívala, ale v nitru měla zlost.

Odpovědi na další otázky nerozluštili, protože abeceda byla příliš složitá. Lepší byl psychograf, rychlý prostředek, jehož slečna Laverrièreová použila, aby si zapsala do alba přímá sdělení Ludvíka XII., Klementiny Isaurové, Franklina, Jean-Jacquesa Rousseaua atd. Tyto mechanické pomůcky se prodávaly v Aumaleské ulici; pan Alfréd přislíbil, že jednu opatří, a pak se obrátil na podučitelku:

„A teď si dáme čtvrt hodinku klavíru, ano? Třeba mazurku!“

Zazněly dva energické akordy. Uchopil sestřenici kolem pasu, odtančil s ní, zas se vrátil. Vlání jejích sukní, které v letu zaváděly o dveře, osvěžovalo. Ona zakláněla hlavu, on zaobloval paži. Obdivovali se jejímu půvabu a jeho rozpustilému veselí; a Pécuchet, nečekaje na horké zákusky, odešel užaslý tím večerem.

Marně opakoval:

„Ale viděl jsem, viděl!“

Bouvard popíral skutečnost, přece však svolil sám to zkusit.

Celých čtrnáct dní trávili odpoledne, sedíce proti sobě s rukama na stole, pak na klobouku, na košíku, na talířích. Žádný z těchto předmětů se nepohnul.

Přesto úkaz, že některé stolky se točí, je prokázán. Obecný lid jej přisuzuje duchům, Faraday prodloužení nervové činnosti, Chevreul podvědomému úsilí nebo snad, jak připouští Ségouin, impulsu, magnetickému proudu, který vychází ze skupiny osob.

Nad touto možností se Pécuchet zamyslel. Vzal z knihovny Montcabèrova *Rádce magnetizéra*, znovu jej pozorně přečetl a zasvětil Bouvarda do jeho teorie.

Všechna živá těla podléhají vlivu hvězd a přenášejí jej. Je to vlastnost podobná působení magnetu. Dovedeme-li tuto sílu ovládat, můžeme léčit nemocné, to je zásada. Od časů Mesmerových se ona věda vyvinula, ale stále je důležité, aby se šířilo fluidum a dělaly jisté pohyby rukama, kterými má být člověk především uspán.

„Tak mě uspi!“ řekl Bouvard.

„Vyloučeno,“ namítl Pécuchet, „aby člověk podlehl účinku a přenášel jej dále, je třeba víry.“

Pak se zadíval na Bouvarda:

„Ach, to je škoda!“

„Jak to?“

„Ano, kdybys chtěl a měl trochu zkušeností, nebylo by lepšího magnetizéra než ty!“

Neboť měl vše, čeho je třeba: příjemné vystupování, mohutnou tělesnou soustavu a duševní sílu.

Bouvardovi lichotilo, že v něm byla objevena taková schopnost. Potají se zahloubal do Montacabèra.

Když potom Heřmanka měla hučení v uších, až jí hlava třesla, řekl jednou večer nedbalým hlasem:

„Co kdybychom zkusili magnetismus?“

Nebránila se. Sedl si před ni, uchopil oba její palce do svých rukou a upřeně na ni hleděl, jako by byl celý život nic jiného nedělal.

Stařeně, která měla pod nohama ohřívadlo, poklesla hlava; oči se jí zavřely a začala pomalu chrápat. Když ji hodinu pozorovali, řekl Pécuchet tiše:

„Co cítíte?“

Probudila se.

Jasnovidnost se jistě dostaví později.

Tento úspěch je povzbudil, i vrátili se s novou sebedůvěrou k lékařské praxi a léčili kostelníka Chamberlana, který měl mezižeberní bolesti; zedníka Migraina, stíženého žaludeční nervózou, starou Varinovou se zhoubným nádorem pod klíční kostí, který se musel vyživovat náplastmi z masa; otce Lemoina, který měl dnu a vláčel se po hospodách; jednoho souchotináře, pak člověka na půl těla ochrnutého, a četné jiné. Léčili také mozkové rýmy a omrzliny.

Když vyšetřili chorobu, dorozumívali se pohledem, jakých pohybů rukou užít, mají-li být o velkých, nebo malých proudech, vzestupné, či sestupné, podélné, či příčné, dvojprsté, tříprsté, nebo dokonce

pětiprsté. Když jeden už nemohl, druhý ho vystřídal. Po návratu domů zaznamenávali pozorování do deníku ošetřovaných.

Jejich příjemné způsoby získávaly lidi. Nicméně Bouvard byl oblíbenější, a když uzdravil Barborku, dceru starého Barbeye, bývalého kapitána zámořských lodí, jeho pověst pronikla až do Falaise.

Cítila jakoby nežít v týle, mluvila chraptivým hlasem, často několik dní nejedla, pak polykala sádru nebo uhlí. Její nervové záchvaty začínaly vzlykáním a končily proudem slz; vyzkoušela již všechny prostředky, odvary bylin počínaje a nápalky konče, a proto ze zoufalství přijala Bouvardovu nabídku.

Když vykázal služebnou z pokoje a zastrčil závory, začal jí třít břicho, přitlačuje silněji na místo, kde leží vaječníky. Libý pocit se projevoval vzdechy a zíváním. Položil jí prst mezi obočí u kořene nosu; náhle znehybněla. Když jí pozdvihl paže, klesly zpět; hlava zůstala tam, kam ji položil, a polopřivřenými víčky, křečovitě se chvějícími, bylo vidět oční bulvy, které se pomalu točily; nakonec zůstaly obráceny v sloup.

Bouvard se jí ptal, má-li bolesti, odpověděla, že ne; co teď cítí? Vidí vnitřek svého těla.

„Co tam vidíte?“

„Červa.“

„Čím se dá zabít?“

Svraštila čelo:

„Hledám...; nemohu, nemohu.“

Při druhé seanci si poručila odvar z kopřiv; při třetí z ožanky. Záchvaty slábly, přestaly. Bylo to skutečně jako zázrak.

Nosní prstoklad se u ostatních neosvědčil, a aby přivodili somnambulní spánek, měli v úmyslu sestrojít mesmerickou vaničku. Pécuchet měl již dokonce připraveny železné piliny a vymyl asi dvacet lahví, když se ho zmocnila pochybnost. Mezi nemocnými se vyskytnou i ženské.

„Co si počneme, popadne-li je záchvat zuřivého erotismu?“

To by nebylo Bouvarda odradilo; ale kvůli tlachům a snad i vydírání bylo lépe se toho vzdát. Spokojili se s harmonikou a nosili ji s sebou po domech; děti z toho měly radost.

Použili jí jednou, když se Migrainovi přitížilo. Ostré zvuky ho přiváděly k zoufalství; ale Deleuze nařizuje nelekat se nářku; i hráli dál.

„Dost! Dost!“ křičel.

„Jen trochu trpělivosti,“ opakoval Bouvard.

Pécuchet mačkal rychleji skleněné klapky, nástroj zvučel a ubožák řval, když vstoupil lékař, přilákán tím hlukem.

„Cože, zase vy!“ vzkřikl rozzuřen, že se s nimi zas setkává u svých pacientů.

Vysvětlili svůj magnetizační prostředek. Tu začal hromovat proti magnetismu, proti té hromadě kejklů, jejichž účinnost je založena na představitosti.

A přece se magnetizují zvířata. Montcabère to tvrdí a panu Fontainovi se podařilo zmagnetizovat lvici. Lvici neměli, ale náhoda jim poskytla jiné zvíře.

Neboť nazítří v šest hodin ráno přišel pro ně čeledín, aby hned šli na statek, že tam dodělává kráva.

Běželi tam.

Jabloně byly v květu, a jak slunce vycházelo, stoupala z trávy na dvoře pára. Na kraji rybníčku bučela kráva, třesouc se zimou pod vědry vody, kterou na ni lili, a jak byla strašlivě nadmutá, podobala se hrochu.

Jistě se nažrala „jedovatiny“, když se pásla v jeteli. Otec a matka Gouyovi byli zoufalí, protože zvěrolékař nemohl přijít a kolář, který uměl zařikávat nadmutí, se nechtěl obtěžovat; ale tito pánové, kteří mají takovou slavnou knihovnu, jistě znají nějaký tajný prostředek.

Vykasali si rukávy, jeden se postavil před rohy, druhý k zadku a s velkým vnitřním úsilím a zuřivou gestikulací roztahovali prsty, aby vylili na zvíře proudy fluida, zatímco nájemce, jeho žena a chlapec i sousedé na ně téměř ustrašeně hleděli.

Kručení, jež se ozývalo v břiše krávy, způsobovaly větry ve střevch. Ulevila si. Tu Pécuchet prohlásil:

„To je brána otevřená naději, možná i uvolnění.“

Uvolnění se dostavilo, naděje vytryskla v podobě žluté hmoty, vyletěla silou dělové koule. Kůže se smrštila, kráva splaskla; za hodinu nebylo po ničem památky.

To jistě nebyl účinek představivosti. Fluidum tedy obsahuje zvláštní vlastnost. Lze ji zavřít do předmětů, odkud ji člověk vezme, aniž ztratila na síle. Tímto způsobem se ušetří chození. Přijali jej a posílali svým zákazníkům magnetizované žetony, magnetizované kapesníky, magnetizovanou vodu, magnetizovaný chléb.

Pak, pokračující ve studiu, upustili od magnetizujících pohybů rukama a přijali systém Puysegurův, kde magnetizéra nahrazuje starý strom, kolem jehož pně se obtočí provaz.

Hruška asi jejich míry byla k tomu jako stvořena. Připravili ji tím, že ji několikrát silně objali. Pod ni postavili lavičku. Posadili tam své stálé pacienty a dosáhli výsledků tak báječných, že chtějíce zahanbit Vaucorbeile, pozvali jej s ostatními místními veličinami k seanci.

Přišli všichni.

Heřmanka je vítala v pokojíku prosíc je, aby „ráčili prominout“, že její páni hned přijdou.

Občas se ozvalo zazvonění. To chodili nemocní, které uváděla jinam. Hosté si ukazovali na zaprášená okna, na skvrny na pažení, na odprýskanou malbu; a zahrada byla k politování. Všude uschlé stromy! Dvě hůlky před pobořenou zdí zatarasovaly vchod do sadu.

Přišel Pécuchet.

„K službám, pánové!“

Vzadu pod Edouinovou hrušní bylo vidět několik sedících lidí.

Chamberlan, bezvousý jako kněz, ve vlněné krátké klerice a kožené čepičce se chvěl, jak ho přepadaly mezižební bolesti; Migraine, kterého stále bolel žaludek, šklebil se vedle něho; matka Varinová si

ovinula několikrát šálu, aby skryla nádor; starý Lemoine, v křápech na boso, měl berly pod koleny a Barborka, v nedělních šatech, byla neobyčejně bílá.

Na druhé straně stromu seděli další: žena s tváří albínky otírala si hnísající žlázy na krku; obličej mladého děvčátka se zpola ztrácel pod modrými brýlemi; stařec, jehož páteř znetvořilo ochrnutí, vrážel svými mimovolnými pohyby do Marcela, takového blbečka navlečeného do roztrhané haleny a záplatovaných kalhot. Chudák měl zaječí pysk, špatně sešitý, bylo mu vidět řezáky; tvář naběhlou ohromným otokem omotal si obvazem.

Všichni drželi v ruce provázek spuštěný ze stromu a ptáci zpívali; vůně prohrátého trávníku se nesla vzduchem. Slunce pronikalo větvemi. Šlo se po mechu.

Ale média, místo aby spala, otvírala oči dokořán.

„Zatím to vůbec není zábavné,“ řekl Foureau. „Můžete začít, přijdu hned.“

A vrátil se, kouře z jednoho Abd-el-Kadera, posledního zbytku z brány dýmek.

Pécuchet si vzpomněl na výborný magnetizační prostředek. Vzal do úst nosy nemocných a vtáhl jejich dech, aby do sebe obrátil elektřinu, a Bouvard přitom rukama svíral strom, aby fluidum sílilo.

Zedník přestal škytat, kostelník se už tolik nezmítal, muž s ochrnutou páteří se už nehýbal. Teď se k nim mohli i ostatní přiblížit, podrobit je nejružnějším zkouškám.

Lékař píchl Chamberlana lancetou pod ucho, ten se trochu zachvěl. Citlivost ostatních byla zřejmá; revmatik vykřikl. Barborka se však usmívala jako ve snu a pramínek krve jí stékal po čelisti. Foureau, aby to sám vyzkoušel, natáhl ruku po lancetě, a když mu ji doktor nedal, silně nemocnou štípl. Kapitán ji polechtal chrípí pírkem, výběrčí chtěl jí zabodnout špendlík pod kůži.

„Nechte ji přece,“ řekl Vaucorbeil, „konečně, co je na tom divného! Hysterka, no! S tou by ani čert nic nesvedl!“

„Tahle ta,“ řekl Pécuchet ukazuje na Viktorku, skrofulózní ženu, „ta je hotový doktor! Poznává nemoc a označí lék.“

Langlois by se s ní byl nesmírně rád poradil o svém kataru; neodvážil se; ale Coulon byl statečnější a chtěl něco proti svému revmatismu.

Pécuchet vložil jeho pravou ruku do levice Viktorčiny a žena spící magnetickým spánkem, oči stále zavřené, líce trochu zčervenale, pronesla chvějícími se rty několik nesouvislých slov a pak poradila *valum becum*.

Sloužívala v Bayeux u lékárníka. Vaucorbeil z toho usoudil, že chtěla říci *album groecum*, slovo, které asi zahlédla v lékárně.

Pak přistoupil k starému Lemoinovi, který podle Bouvardova tvrzení viděl předměty neprůhlednými tělesy.

Býval učitelem, ale dal se na pití. Bílé vlasy splývaly mu kolem tváře, a opíraje se zády o strom, dlaně otevřené, důstojně spal v plném slunci.

Lékař mu ovázal oči dvakrát složenou kravatou a Bouvard, dávaje mu noviny, přikázal:

„Čtěte!“

Sklonil čelo, pohyboval svaly na obličeji, pak zvrátil hlavu a nakonec přeslabikoval:

„Cons-ti-tu-tion-nel.“

„Ale s trochou obratnosti se dají všechny pásy posunout!“

Lékařovo popírání Pécucheta pobuřovalo. Odvážil se tedy dokonce prohlásit, že Barborka může popsat, co se právě děje v jeho vlastním domě.

„Budiž,“ odpověděl lékař.

A vytáhl hodinky.

„Co dělá moje žena?“

Barborka dlouho váhala; pak řekla rozmrzele:

„Copak? Co? Aha, už to mám! Přišívá si stuhy na slaměný klo-bouk.“

Vaucorbeil vytrhl list ze zápisníku a napsal pár slov, která Marescotův písař rychle odnesl lékařově ženě.

Seance byla skončena. Nemocní odešli.

Bouvard a Pécuchet celkem neměli úspěch. Bylo to vinou tepla, nebo tabákového pachu, či deštníku pátera Jeufroye, který měl měděné držadlo a měď' ruší výron fluida?

Vaucorbeil krčil rameny.

Nemohl však popřít poctivost pánů Deleuze, Bertranda, Morina, Julese Cloqueta. A tito učitelé tvrdí, že lidé uspaní magnetickým spánkem předpověděli příští události a vydrželi bez bolesti těžké operace.

Kněz uvedl ještě podivnější příběhy! Nějaký misionář viděl bráhmany, jak přecházejí po klenbě hlavou dolů; dalajláma v Tibetu si rozpáre břicho, když chce věstit.

„Žertujete?“ ptal se lékař.

„Vůbec ne!“

„Prosím vás! Takové nesmysly!“

Odbočilo se a každý vykládal o nějaké příhodě. „Já měl psa,“ řekl kupec, „a ten byl vždycky nemocný, když měsíc začínal v pátek.“

„Nás bylo čtrnáct dětí,“ začal smírčí soudce. „Narodil jsem se 14., ženil jsem se čtrnáctého a svátek mám taky čtrnáctého! Tak mi to vysvětlete.“

Beljambovi se nejednou zdálo, kolik cestujících bude mít příští den v hospodě, a Petit vyprávěl o večeri s Gazottem.

Tu farář mínil:

„Proč nevidět v tom všem prostě...“

„Zlé duchy, že?“ řekl Vaucorbeil.

Kněz jen přikývl.

Marescot se zmínil o Pýthii delfské.

„Nu ovšem, miasmy.“

„Ach, ted' se začne s miasmy.“

„Já připouštím fluidum,“ odvětil Bouvard.

„Neuroastrální,“ připojil Pécuchet.

„Ale dokažte to, ukažte je, to vaše fluidum! A vůbec, fluidum už vyšlo z módy, věřte mi.“

Vaucorbeil poodešel do stínu. Měšťané ho následovali.

„Řeknete-li dítěti: – ‚Jsem vlk, sežeru tě!‘ – myslí si, že jste vlk, a má strach; je to tedy sen vyvolaný slovy. Právě tak somnambul přijme jakýkoli výmysl. Vzpomíná si, ale nevymýšlí, vždycky poslouchá, a když se mu zdá, že myslí, má jen pouhé počítky. Tímto způsobem lze vsugerovat zločin a počestní lidé se mohou pokládat za dravá zvířata a stát se bez vlastní vůle lidojedy.“

Všichni pohlédli na Bouvarda a Pécucheta. Jejich věda ohrožovala společnost.

Marescotův písař se objevil zas v zahradě, mávaje dopisem paní Vaucorbeilové.

Lékař jej otevřel, zbledl a konečně přečetl slova:

„Přišívám stuhy na slaměný klobouk.“

Ohromení zaplašilo smích.

„Prostě shoda! To nic nedokazuje.“

A protože oba magnetizéři se tvářili vítězoslavně, obrátil se ještě ve dveřích a řekl:

„Přestaňte s tím! Jsou to nebezpečné zábavy!“

Farář odváděl kostelníka a ostře ho plísnil.

„Jste blázen! Bez mého dovolení! Rejdy církví zakázané!“

Všichni odešli; Bouvard a Pécuchet rozprávěli v besídce s učitelem, když ze sadu vyrazil Marcel, obvaz rozvázaný, a breptal:

„Jsem zdravý! Zdravý! Dobří páni!“

„Dobře! Dost! Dej nám pokoj!“

„Ach, dobří páni, já vás mám rád! Služebník!“

Petit, muž pokroku, pokládal lékařovo vysvětlení za přízemní, měšťácké. Věda je monopol v rukou bohatých. Lid je z ní vyloučen: je na čase, aby po staré středověké analýze následovala široká a bezprostřední syntéza. Pravdy se musíme dopátrat srdcem, a prohlásiv

se za spiritistu, řekl jim o několika knihách, které ovšem nejsou bez vad, ale jsou znamením úsvitu. Dali si je poslat.

Základním článkem spiritismu je, že lidskému rodu je osudem předurčeno zdokonalení. Země se jednou stane nebem, a proto ta nauka učitele tak poutala. Nebyla katolická, ale dovolávala se sv. Augustina a sv. Ludvíka. Allan-Kardec dokonce uveřejňuje úryvky jimi diktované, které jsou na úrovni současných názorů. Je to nauka praktická, blahodárná, a odhaluje nám jako teleskop vyšší světy.

Duchové jsou tam po smrti a v extázi unášeni. Ale někdy sestupují na naši zeměkouli, kde způsobují praskání nábytku, vměšují se do našich zábav, těší se z přírodních krás a z uměleckých požitků.

Avšak mnozí z nás mají čichový sosák, to znamená za lebkou dlouhou rouru, která sahá od vlasů až k planetám a dovoluje nám rozmlouvat s duchy na Saturnu; věci nehmatatelné nejsou proto méně skutečné a od země ke hvězdám a z hvězd na zem je věčný styk a prolínání, stálá výměna.

Tu se Pécuchetovo srdce naplnilo nezřízenými touhami, a když nastala noc, přistihl jej Bouvard u okna, jak pozoruje hvězdné prostory zalidněné duchy.

Swedenborg tam vykonal velké cesty. Neboť za necelý rok prozkoumal Venuši, Mars, Saturn a třiadvacetkrát Jupiter. Krom toho v Londýně viděl Ježíše Krista, viděl svatého Pavla, svatého Jana, Mojžíše, a v roce 1736 viděl dokonce poslední soud.

Uvádí také popis nebe.

Jsou tam květiny, paláce, trhy a kostely docela jako u nás.

Andělé, někdejší lidé, zaznamenávají své myšlenky na lístky, rozmlouvají o domácích záležitostech nebo o námětech duchovních a církevní úřady náleží lidem, kteří se ve svém pozemském životě zabývali Písmem svatým.

V pekle je všude odporný puch, chatrče, hromady odpadků, bažiny, špatně oblečení lidé.

A Pécuchet si lámal hlavu, aby pochopil, co je na těch objevech krásného. Bouvardovi se zdály třeštěním hlupáka. Všechno to přesahuje hranice přírodních zákonů! Kdo však je zná? A oddali se následujícím úvahám:

Kouzelníci mohou ošálit dav; člověk, jenž má prudké vášně, vzruší také jiné; jak by však pouhá vůle mohla působit na bezvládnou hmotu? Jistý Bavorák prý dokáže, že hrozny dozrají; pan Gervais vdechl život slunečnici; v Toulouse kdosi ještě silnější zahání mraky.

Máme připustit, že mezi světem a námi je nějaká prostředkující podstata? *Od*, nová, nezvažitelná látka, jakýsi druh elektřiny, není možná nic jiného? Její výrony vysvětlují svit, který se magnetizovaná domnívají vidět, bludičky na hřbitovech, obrysy příznaků.

Tyto představy by tedy nebyly přeludem a zvláštní schopnosti lidí posedlých, podobné schopnostem somnambulů, měly by fyzickou příčinu.

Jisté je, že existuje jakási látka, jakýsi tajemný a univerzální činitel. Kdybychom to mohli zachytit, nepotřebovali bychom pak ani síly, ani času. K čemu je třeba staletí, vyvinulo by se během minuty; každý zázrak by byl proveditelný a vesmír by nám patřil.

Magie vznikla z této věčné žádostivosti lidského ducha. Její význam byl bezpochyby přeceněn, ale není výmyslem. Východní národy, které ji znají, konají zázraky. Všichni cestovatelé to potvrzují a v Palais-Royal dovede pan Dupotet prstem vychýlit magnetickou střelku.

Jak se stát kouzelníkem? Tato představa se jim zpočátku zdála bláznivá, ale vracela se, mučila je a podlehli jí, i když předstírali, že je jim k smíchu.

Především je nevyhnutelně třeba změnit způsob života.

Aby byli přístupnější vzrušení, byli v noci vzhůru, postili se, a protože chtěli z Heřmanky udělat citlivější médium, odměřovali jí stravu. Odškodňovala se pitím a pila tolik kořalky, že se z ní stal alkoholik. Jejich chození po chodbě ji budilo. Pletla si hluk jejich

kroků s hučením v uších a s imaginárními hlasy, které slyšela vycházet ze zdí. Jednou ráno, když dávala platejsa do sklepa, poděsila se, protože vypadal, jako by celý hořel, od té doby jí bylo čím dál hůř a nakonec uvěřila, že jí učarovali.

Tiskli si navzájem šiji doufajíce, že budou mít vidění, udělali si váčky s beladonou a nakonec začali nosit magickou skříňku: malou krabičku, z níž trčí houba ježící se hřebíky, která se přikládá na srdce a přivazuje stuhou kolem hrudi. Všechno zklamalo; ale mohli použít Dupotetova kruhu.

Pécuchet načmáral uhlem na zemi černý kruh, aby do něho uzavřel živočišné duchy, jimž měli pomáhat duchové okolní, a šťasten, že předstihl Bouvarda, řekl mu s tváří velekněze:

„Varuji tě, nepřekračuj jej!“

Bouvard hleděl na kruh. Brzy se mu rozbušilo srdce a oči se mu zakalily.

„Ach, nechme toho!“

A přeskočil kolečko, aby unikl nevýslovné nevolnosti.

Pécuchet, jehož vzrušení rostlo, chtěl vyvolat mrtvého.

Za direktoria nějaký člověk ukazoval v ulici de l'Echiquier oběti hrůzovlády. Nesčetněkrát se stalo, že se nebožtíci zjeví. Je to třeba jen zdání, aťsi! jde o to, vyvolat je.

Čím je nám nebožtík bližší, tím spíše přispěchá na naše volání, ale Pécuchet neměl žádnou rodinnou památku, ani prsten, ani miniaturu, ani vlas, kdežto Bouvardovi okolnosti dovolovaly vyvolat otce; protože se tomu vzpíral, Pécuchet se ho ptal:

„Čeho se bojíš?“

„Já? Oh, vůbec ničeho! Dělej si, co chceš!“

Podplatili Chamberlana, aby jim potají přinesl starou lebku. Krejčí jim ušil dva volné černé pláště s kapucí jako u mnišské kutny. Vůz z Falaise jim přivezl dlouhý svitek v obalu. Pak se pustili do díla, jeden nedočkavý, jak dopadne, druhý se strachem, že v ně uvěří.

Muzeum bylo potaženo jako katafalk. Tři svícný planuly na kraji stolu přistrčeného ke zdi, pod portrétem Bouvardova otce, nad nímž čněla lebka. Dokonce i do lebky vložili svíčku a paprsky pronikaly oběma očními důlky.

Uprostřed na ohřívadle doutnalo kadidlo, Bouvard stál vzadu a Pécuchet, obrácen k němu zády, házel do krbu hrsti síry.

Než je mrtvý vyvolán, je třeba svolení démonů. Toho dne byl pátek, den, který náleží Bešetovi: bylo třeba obrátit se nejprve k němu. Bouvard, ukloniv se vpravo i vlevo, sklonil bradu, zvedl paže a začal:

„Ve jménu Ethaniela, Anazina, Ischyrose...“

Zapomněl, jak dál.

Pécuchet mu honem napověděl slova, poznamenaná na lístku:

„Ischyrose, Athanata, Adonaje, Šadaje, ve jménu Elóáh, Mesiáše (litanie byla dlouhá), zapřísahám tě, vyzývám tě, přikazuji ti, ó Bešete!“

Pak ztišiv hlas:

„Kde jsi, Bešete? Bešete! Bešete! Bešete!“

Bouvard se zhroutil do křesla a byl rád, že Bešeta nevidí, neboť pudově cítil, že jeho pokus je rouháním. Kde byla duše jeho otce? Mohla ho slyšet? Co kdyby najednou přišla?

Záclony se pomalu pohybovaly ve větru, který vnikal prasklou tabulkou, a svíčky vrhaly mihotavé stíny na lebku a na tvář na obraze. Obě byly stejně temně hnědé. Plíseň pohlcovala líce, oči už nezářily, ale plamen hořel nad nimi v otvorech prázdné hlavy. Chvilími se zdálo, že na místě hlavy je lebka, objevovala se nad límcem kabátu, měla její licousy; a plátno špatně napnuté se chvělo, vlnilo.

Poznenáhlu cítili, jako by se jich dotkl čísi dech, jako by se přiblížila nehmatatelná bytost. Pécuchetovi zvlhlo čelo krůpějemi potu a Bouvardovi začaly cvakat zuby, křeč mu sevřela žaludek; podlaha, jako zvlněná hladina, mu ubíhala pod nohama; síra, která hořela v krbu, se srážela ve velkých kotoučích; kolem kroužili netopýři; někdo vykřikl; kdo to byl?

Jejich tváře pod kapucemi byly tak strhané, že jejich děs se zdvojnásobil a neodvažovali se ani pohnout, ba ani promluvit; tu za dveřmi zaslechli sténání, jako by tam duše úpěla.

Konečně si dodali odvahy.

Byla to jejich stará služka, která je špehovala štěrbinou v přepážce, zdálo se jí, že vidí ďábla, teď klečela na chodbě a křižovala se v jednom kuse.

Všechno vysvětlování bylo marné. Nechtěla sloužit u takových lidí a odešla od nich téhož večera.

Heřmanka tlachala. Chamberlan přišel o místo a proti nim se utvořilo tiché spiknutí, v jehož čele stáli abbé Jeufroy, paní Bordinová a Foureau.

Protože žili jinak než ostatní, nebyli jim po chuti. Stali se podezřelí, a budili dokonce poněkud hrůzu.

Veřejné mínění je odsoudilo hlavně proto, že si vybrali takového sluhu. Protože o nikom jiném nevěděli, vzali si Marcela.

Jeho zaječí pysk, jeho ohyzdnost a jeho breptání odpuzovaly. Byl nalezenec, vyrostl sám v polích a z té dlouhé bídy zbyl mu neukojitelný hlad. Dobytek pošlý nemocí, shnilá slanina, přejetý pes, všechno snědl, jen když toho byl velký kus; byl mírný jako beránek, ale úplně pitomý.

Z vděčnosti se nabídl za sluhu pánům Bouvardovi a Pécuchetovi; a protože si myslel, že jsou čarodějové, dělal si naděje na zvláštní výdělek.

Hned v prvních dnech jim svěřil tajemství. Na vřesovišti u Poligny našel kdysi nějaký člověk zlatý prut. Příhodu zaznamenali falaiseští kronikáři; ale nevěděli, co bylo dál: dvanáct bratří se vydalo na cestu a předtím ukrylo dvanáct stejných prutů podél silnice z Chavignolles do Bretteville a Marcel zapřísahal své pány, aby obnovili pátrání. Ty pruty, řekli si, byly možná zahrabány v době emigrace.

To byl vhodný případ k použití čarodějného prutu. Jeho vlastnosti jsou pochybné. Přesto otázku prostudovali a dověděli se, že

jistý Pierre Garnier jej obhazuje vědeckými důvody: prameny a kovy vylučují prý tělíska přitahující dřevo.

Není to zrovna pravděpodobné. Kdo však ví? Zkusme to!

Uřízli si vidlicovitý prut z lísky a jednou ráno se vydali hledat poklad.

„Budeme ho muset vrátit,“ řekl Bouvard.

„A to ne! To by tak scházelo!“

Po tříhodinové chůzi se zarazili: silnice ze Chavignolles do Bretteville: je to ta stará, nebo nová? Musí to být stará!

Vrátili se a běhali nazdařbůh po okolí, protože nebylo snadné zjistit, kudy stará silnice vedla.

Marcel pobíhal hned doprava, hned doleva, jako křepelák na lovu. Každých pět minut ho musel Bouvard volat zpátky; Pécuchet šel krok za krokem vpřed, držel prut za obě větve špičkou nahoru. Často se mu zdálo, že jakási síla nebo křeč ji přitahuje k zemi a Marcel rychle dělal zářezy na sousedních stromech, aby místo později našli.

Pécuchet šel čím dál pomaleji. Ústa se mu otevřela, zorničky sebou křečovitě cukaly. Bouvard na něho mluvil, zalomcoval mu rameny; nehýbal se a zůstal bez vlády docela jako Barborka.

Pak vyprávěl, že cítil u srdce jakousi hroznou bolest, podivný tlak, způsobený rozhodně prutem; a nechtěl se ho již dotknout.

Nazítří se vrátili ke značkám na stromech. Marcel rýčem hloubil jámy; nikdy na nic nepřišli a pokaždé je to neobyčejně zarazilo. Pécuchet usedl na kraj příkopu; a jak snil s hlavou pozdvíženou, aby zaslechl hlasy duchů svým čichovým sosákem, kladl si dokonce otázku, má-li nějaký; tu upřel pohled na štítek čepice; včerejší vzrušení se ho znovu zmocnilo. Trvalo dlouho, stalo se děsivé.

Nad ovsem na cestičce se vynořil plstěný klobouk: to pan Vaucorbeil klusal na své kobylce. Bouvard a Marcel ho zavolali.

Když lékař přišel, záchvat právě ustával. Aby mohl Pécucheta lépe prohlédnout, nadzvedl mu čepici a spatřil čelo pokryté skvrnami měděné barvy:

„Ale! Ale! Fructus belli! To je syfilitická vyrážka, můj milý! Léčte se! U čerta! S láskou nejsou žádné žerty.“

Zahanbený Pécuchet si zas nasadil čepici, jakýsi baret vzdouvající se nad štítkem ve tvaru půlměsíce, k němuž našel vzor v Amorosově atlasu.

Lékařova slova jej ohromila. Přemýšlel o nich, pozvedl oči a na jednu ho to zas popadlo.

Vaucorbeil ho pozoroval, pak mu rukou shodil čepici.

Pécuchet se opět vzpamatoval.

„Tušil jsem to,“ řekl lékař, „lakovaný štítek vás hypnotizuje jako zrcadlo, to je celkem běžný úkaz u lidí, kteří se dívají upřeně na nějaký lesklý předmět.“

Vysvětlil, jak se takové pokusy dělají na slepicích, vyhoupl se na koníka a pomalu zmizel.

O půl míle dále zpozorovali jehlancovitý předmět, tyčící se na obzoru na dvoře jednoho statku. Vypadalo to jako obrovský černý hrozen, tu a tam posetý červenými body. Byl to vysoký stožár s příčkami, jakých je v Normandii plno, seděly na něm krůty a vyhřívaly se na slunci.

„Pojďme tam!“

A Pécuchet šel rovnou ke statkáři, který souhlasil s jejich žádostí.

Sypkou křídou nakreslili čáru uprostřed lisovny, jednomu krocanovi svázali pracky, pak ho položili na břicho, zobákem na přímku. Krocan zavřel oči a za chvíli vypadal jako mrtvý. S ostatními tomu bylo také tak. Bouvard je rychle podával Pécuchetovi, který je rovnal stranou, jakmile znehybněli. Lidé ze statku začali být neklidní. Hospodyně křičela, nějaká holčička plakala.

Bouvard rozvázal všechnu drůbež. Postupně se probouzela k životu, ale nevědělo se, jaké budou následky. Pécuchet cosi poněkud drsně namítl a statkář popadl vidle.

„Táhněte, hrome! Nebo vám rozpáru břicho!“

Vzali do zaječích.

At'! Otázka byla vyřešena; vzrušení je závislé na hmotném popudu.

Co je tedy hmota? Co je duch? Jak vzniká vliv hmoty na ducha a naopak?

Aby si to ujasnili, pátrali ve Voltaireovi, v Bossuetovi, ve Fénelonovi, a dokonce se znovu předplatili v čítárně.

Staří mistři byli nedostupní délkou svých děl nebo svým obtížným jazykem, ale Jouffroy a Damiron je zasvětili do moderní filozofie a doma měli autory, zabývající se filozofií minulého století.

Bouvard čerpal své důkazy z La Mettrieho, Locka, Helvétia; Pécuchet z Cousina, z Thomase Reida a Géranda. První se držel zkušenosti, pro druhého byl ideál vším. V jednom bylo trochu z Aristotela, v druhém trochu z Platona, i přeli se.

„Duše je nehmotná!“ tvrdil jeden.

„Kdepak!“ namítal druhý. „Šílenství, chloroform, pouštění žilou jí mohou otrást, a jelikož nemyslí stále, není podstatou pouze duchovní.“

„Přesto,“ odporoval Pécuchet, „mám v sobě něco vyššího než mé tělo, a je to s ním někdy v rozporu.“

„Bytost v bytosti? *Homo duplex*. Ale jdi! Rozličné sklony odhalují opačné popudy. To je všechno!“

„Ale toto cosi, tato duše zůstává stále stejná, ač zevnějšek se mění! Je tedy jednotná, nedělitelná, a proto duchovní!“

„Kdyby byla duše jednotná,“ namítl Bouvard, „novorozeně by mělo paměť a představy jako dospělý. Myšlenka naopak se rozvíjí zároveň s mozkem. Pokud jde o nedělitelnost, vůně růže nebo hlad vlka se nedělí ve dvě, právě tak jako projev vůle nebo tvrzení.“

„To na věci nic nemění!“ řekl Pécuchet. „Duše nemá vlastnosti hmoty!“

„Uznáváš zemskou přitažlivost?“ pokračoval Bouvard. „Tedy může-li hmota padat, může také myslet. Když už naše duše jednou vznikla, musí také zaniknout, a jelikož je závislá na ústrojí, zmizí s ním.“

„Já tvrdím, že je nesmrtelná! Bůh nemůže chtít...”

„Ale co když není boha?”

„Jak to?”

A Pécuchet odříkal tři karteziánské důkazy:

„Za prvé, bůh je obsažen v představě, kterou o něm máme; za druhé: je možné, aby existoval; za třetí: jak bych já, bytost konečná, mohl mít představu nekonečna? A protože tuto představu máme, je nám dána bohem, bůh tedy je!”

Přešel k důkazům svědomí, k lidové tradici, k tomu, že musel být stvořitel.

„Vidím-li hodiny...”

„Ano, ano, to známe! Ale kde je otec hodinářův?”

„Všechno však má svou příčinu!”

Bouvard pochyboval o příčinách.

„Z toho, že jeden jev následuje po jiném jevu, se soudí, že z něho vychází. Dokažte to.”

„Ale pohled na vesmír svědčí o úmyslu, o plánu!”

„Proč? Zlo je organizováno právě tak jako dobro. Červ, který roste v hlavě ovce a způsobí její smrt, má z anatomického hlediska stejný význam jako ovce. Znetvořeniny mají větší životnost než normální ústrojí. Lidské tělo mohlo být lépe vymyšleno. Tři čtvrtiny zeměkoule jsou neplodné. Měsíc, ten velký svícen, není pořád vidět! Myslíš, že oceán byl stvořen, aby měly lodi kde jezdit, a že stromy rostou, abychom měli doma čím topit?”

Pécuchet odpověděl:

„Nicméně je žaludek stvořen k trávení, noha k chůzi, oko k vidění, ačkoli je také špatné trávení, zlomeniny a šedé zákaly. Nic nevznikne bezúčelně! Účinky se dostavují ihned nebo později. Vše závisí na zákonech. Jsou tedy konečné příčiny.”

Bouvarda napadlo, že mu možná Spinoza poskytne argumenty, a dopsal Dumouchelovi, aby mu opatřil překlad Saissetův.

Dumouchel mu poslal exemplář, který patřil jeho příteli profesorovi Varelotovi, vypovězenému 2. prosince.

Etika je poděsila svými zásadami a důsledky. Četli jen místa podškrtnutá tužkou a pochopili toto:

Podstata je to, co je samo sebou, ze sebe, bez příčiny, bez počátku. Touto podstatou je bůh.

On sám je prostor a prostor nemá mezí. Čím jej omezit?

Ale třebaže je prostor nekonečný, není nekonečnem absolutním, neboť obsahuje jen jeden druh dokonalosti a absolutno je obsahuje všechny.

Často ustávali, aby mohli lépe přemýšlet. Pécuchet vydatně šňupal a Bouvard tak napíнал pozornost, že byl celý rudý.

„Baví tě to?“

„Ano! Ovšem! Pokračuj!“

Bůh se rozvíjí v nekonečno vlastností, které vyjadřují každá svým způsobem nekonečnost jeho bytosti. Známe jen dvě: prostor a myšlenku.

Z myšlenky a z prostoru vyplývají nesčetné řady, které zas obsahují další.

Kdo by obsáhl současně veškeren prostor a veškeru myšlenku, neviděl by v nich nic libovolného, nic náhodného, ale geometrickou řadu členů, spojených mezi sebou nevyhnutelnými zákony.

„Ach, to by bylo krásné!“ řekl Pécuchet.

Není tedy svobody v člověku ani v bohu.

„Slyšíš!“ zvolal Bouvard.

Kdyby bůh měl vůli, cíl, kdyby jednal s určitým záměrem, znamenalo by to, že cosi potřebuje, že mu něco k dokonalosti chybí. Nebyl by bohem.

Tak je náš svět jen bodem v souhrnu věcí a vesmír, nedostupný našemu poznání, částí mnoha vesmírů, jež vykazují ve srovnání s naším nekonečné množství odchylek. Prostor obklopuje náš vesmír, sám však je obklopen bohem, v jehož myšlence jsou obsaženy

všechny možné vesmíry, a jeho představa sama je obklopena jeho podstatou.

Připadalo jim, že jsou v balóně v noci za prudkého mrazu, unášení nekonečným letem k bezedné propasti a kolem nich není nic než cosi nepostižitelného, nehybného, věčného. Bylo to příliš silné. Vzdali se.

Přáli si něco méně obtížného a koupili si *Učebnici filozofie pro školy* od Guesniera.

Autor si klade otázku, která metoda bude lepší, ontologická, nebo psychologická?

První byla vhodná pro dětství společnosti, kdy člověk upínal pozornost k vnějšímu světu. Ale dnes, kdy ji obrací k sobě, „považujeme druhou za vědecktější“ a Bouvard a Pécuchet se rozhodli pro ni.

Účelem psychologie je studovat jevy, které se odehrávají „v nitru našeho já“; objevujeme je pozorováním.

„Pozorujme!“

A čtrnáct dní, obyčejně po snídani, hledali nazdařbůh ve svém svědomí doufajíce, že učiní velké objevy, a velmi se divili, že neobjevili vůbec nic.

Určitý jev naplňuje ono *já*, totiž myšlenka. Jaké je povahy? Předpokládalo se, že se předměty zrcadlí v mozku a že mozek vysílá tyto představy našemu duchu a ten nás o nich uvědomuje.

Ale je-li myšlenka cosi duchovního, jak může představovat hmotu? Z toho vyplývá skepse k vnějším vjemům. Je-li hmotná, jak by potom mohla představovat duchovní věci? Odtud skepticismus v oblasti vnitřních pojmů.

„Je však nutné mít se na pozoru! Tato domněnka by nás vedla k ateismu.“

Neboť představa je čímsi konečným, a proto nemůže zobrazovat nekonečno.

„Přesto,“ namítl Bouvard, „když si představím les, člověka, psa, vidím ten les, toho člověka i psa. Myšlenky je tedy představují.“

A pustili se do původu myšlenek.

Podle Locka jsou dva, vjem a úvaha, kdežto Condillac převádí vše na vjem.

Pak by však úvaha neměla základ. Potřebuje předmět, vnímající bytost a není schopna dát nám velké základní pravdy: Boha, dobro a vinu, spravedlnost, krásu atd., pojmy, které nazýváme obecně platné a vrozené, to znamená předcházející skutkům, zkušenosti.

„Kdyby byly obecné, měli bychom je od narození.“

„Tím slovem je míněna způsobilost je mít a Descartes...“

„Tvůj Descartes žvaní, neboť tvrdí, že plod v lůně je má, a na jiném místě doznává, že jen neuvědoměle.“

Pécuchet byl překvapen.

„Kde to je?“

„V Gérardovi!“

A Bouvard ho pleskl lehce do břicha.

„Dej pokoj!“ řekl Pécuchet.

Pak přešel ke Condillacovi:

„Naše myšlenky nejsou proměnami vjemu. Vjem k nim dává podnět, uvádí je do pohybu. Aby byly uvedeny do pohybu, je třeba hybné síly. Neboť hmota sama od sebe nemůže pohyb vyvolat... A to jsem našel v tvém Voltaireovi,“ dodal Pécuchet a hluboce se poklonil.

Mleli tak stále tytéž argumenty, jeden pohrdal míněním druhého a nemohl ho přesvědčit o svém.

Ale čím více se zabývali filozofií, tím větší úctu měli k sobě. S útrpností si vzpomínali, jak se kdysi zabývali zemědělstvím, politikou.

Ted' se jim muzeum hnusilo. Nejraději by všechny své sbírky prodali; a přešli ke kapitole druhé: ke schopnostem duše.

Jsou tři, ne více! Schopnost cítění, poznávání, chtění.

Ve schopnosti cítit rozlišujeme citlivost tělesnou a citlivost duševní.

Vjemy tělesné se přirozeně dělí v pět druhů, neboť jsou závislé na smyslech.

Projevy duševní citlivosti naopak nevděčí za nic tělu. „Co má společného rozkoš, kterou prožil Archimédes, když objevil zákony zemské tíže, s hnusnou rozkoší Apicia hltaajícího kančí hlavu!“

Tato duševní vnímavost se dělí na čtyři druhy a druhý z nich, „mravní touhy“, má pět odrůd, a jevy čtvrtého druhu, to znamená „náklonnosti“, se dělí ještě ve dvě další odrůdy, k nimž patří sebeláska, sklon jistě oprávněný, který však, je-li přeháněn, nazývá se „egoismem“.

Ke schopnosti poznávat patří rozumové vnímání, v němž rozlišujeme dva hlavní druhy a čtyři stupně.

Abstrakce může být úskalím pro podivínské duchy.

Paměť souvisí s minulostí a předvídavost s budoucností.

Obrazotvornost je spíše výjimečná schopnost *sui generis*.

Tolik obtíží, aby se dokázaly samozřejmosti! Zprotivil se jim školometský tón autorův, jednotvárnost obrátů: „Jsme ochotni uznat – Je nám vzdálena myšlenka – Ptejme se svého svědomí“ – a věčné velebení Dugalda Stewarta, prostě všechno to žvanění, i přeskočili schopnost chtění a pustili se do logiky.

Poučila je o tom, co je analýza, syntéza, indukce, dedukce, a o hlavních příčinách našich omylů.

Téměř všechny jsou zaviněny nepřesným používáním slov.

„Slunce zapadá – počasí se kazí – zima se blíží“ – samá nesprávná rčení, která budí představu, že jde o osoby, ač běží o zcela prosté úkazy! „Vzpomínám si na ten a ten předmět, na tu a tu zásadu, na tu a tu pravdu.“ Klam! Jsou to představy, a nikoli věci, které zůstávají v mém nitru, a přesný jazyk vyžaduje: „Vzpomínám si na ten a ten výkon svého ducha, jímž jsem vzal na vědomí onen předmět, jímž jsem vyvodil onu zásadu, jímž jsem přijal tuto pravdu.“

Protože výraz, který označuje nějakou příhodu, nevystihuje ji ve všech jejích podobách, snažili se užívat jen abstraktních slov, a tak místo co by řekli: „Pojďme se projít – je čas k obědu – mám průjem“, pronášeli věty: „Procházka by byla prospěšná – nadešla hodina k požívání pokrmů – cítím potřebu vyprázdnění“.

Když si osvojili logiku, zkoumali různá kritéria, především kritérium prostého rozumu.

Nemůže-li jedinec nic vědět, proč by všichni jedinci dohromady měli vědět víc? Blud, třeba sto tisíc let starý, nestává se pravdou tím, že je starý! Dav jde vždy vyšlapanou cestou. A naopak, jen hrstka lidí stojí v čele pokroku.

Je lépe spolehnout se na svědectví smyslů? Někdy klamou a vždy nás zpravují jen o vnějším zdání. Podstata jim uniká.

Rozum je spolehlivější, neboť je nezměnitelný a neosobní; ale aby se projevil, musí se vtělit. Tu se rozum stává mým rozumem a pravidlo má malý význam, je-li špatné. Nic nedokazuje, že právě toto je správné.

Doporučuje se kontrolovat rozum smysly; ale mohou nejasnost ještě zvýšit. Ze zmateného dojmu se vyvodí chybný zákon, jenž později zabrání jasnému pohledu na věci.

Zbývá mravnost. To znamená snížit boha na úroveň užitečnosti, jako by naše potřeby byly měřítkem absolutna!

Samozřejmost pak, kterou jeden popírá a druhý hlásá, je sama sobě sudidlem. Cousin to dokázal.

„Pak zbývá už jen zjevení,“ řekl Bouvard. „Avšak mám-li v ně věřit, musím uznávat dvě předběžná poznání; poznání těla, které cítilo, a rozumu, který chápal; musím uznávat smysly a rozum, důkazy lidské, a proto ovšem povážlivé.“

Pécuchet založil paže a přemýšlel.

„Ale vždy upadneme do hrozivé propasti skepticismu.“

Podle Bouvarda je hrozivá jen pro slabé hlavy.

„Děkuji za poklonu,“ odvětil Pécuchet. „Avšak určitá fakta jsou nesporná. Je možné dopátrat se pravdy do jisté míry.“

„Do jaké? Že dvě a dvě jsou vždycky čtyři? Že obsah nádoby je poněkud menší než nádoba? Co znamená přibližná pravda, zlomek boha, část nedělitelné věci?“

„Ach, jsi prostě sofista!“

A Pécuchet uraženě tři dny trucoval.

V těchto třech dnech pročítal obsahy různých knih. Bouvard se občas usmál a navazoval hovor:

„Je opravdu těžké nepochybovat. Tak pokud jde o boha, důkazy Descartesovy, Kantovy a Leibnizovy nejsou totožné a navzájem se vyvracejí. Je naprosto nepochopitelné, jak svět vznikl, ať už je z atomů, nebo vytvořen duchem.

Cítím se současně hmotou i myšlenkou, ačkoli nevím, co je hmota ani co je myšlenka.

Neproniknutelnost, tělesnost a tíže jsou pro mne stejnou záhadou jako moje duše, a což teprve tím spíše spojení těla a duše.

Aby to nějak vysvětlili, vymyslili si Leibniz svou harmonii, Malebranche předurčení, Cudworth prostředníka a Bossuet v tom vidí neustálý zázrak, což je hloupost: neustálý zázrak by nebyl už zázrakem.“

„Samozřejmě!“ řekl Pécuchet.

A oba si přiznali, že už mají filozofů dost. Tolik systémů vás jen poplete. Metafyzika není k ničemu. Dá se žít bez ní.

Ostatně byli čím dál ve větší peněžní tísní. Byli dlužní za tři sudy vína Beljambovi, za dvanáct kilo cukru Langloisovi, sto dvacet franků krejčímu, šedesát obuvníkovi. Stále se jen utrácelo a tatík Gouy neplatil.

Vydali se k Marescotovi, aby jim opatřil peníze, buď prodejem Ecalles, nebo hypotékou na statek, či doživotní rentou za dům, který by si ponechali v užívání. To prý je neproveditelné, tvrdil Marescot. Ale chystá se lepší obchod a poví jim o tom, až bude čas.

Pak si vzpomněli na svou ubohou zahradu. Bouvard se pustil do zastříhování habrů, Pécuchet seřezával kordóny. Marcel měl okopat záhony.

Po čtvrté hodině ustali, jeden zavřel žabku, druhý odložil nůžky a začali se pomalu procházet: Bouvard ve stínu lip, bez vesty, prsa vypnutá, paže holé; Pécuchet podél zdi, hlavu schýlenou, ruce za

zády, štítek čepice z opatrnosti otočený na šíji; a chodili tak vedle sebe, ani si nevšimli, že Marcel odpočívá u boudy a jí skývu chleba.

Za takového rozjímání se znovu vynořily myšlenky; sdělovali si je ve strachu, že jim uniknou; a metafyzika se vracela.

Vracela se, ať mluvili o dešti, nebo o slunci, o kamínku v botě, o květině na trávníku, o čemkoli.

Hledíce na hořící svíčku, kladli si otázku, zda je světlo v předmětu, nebo v našem oku. Ježto hvězdy třeba už budou vyhaslé, než k nám jejich třpyt dojde, obdivujeme se možná věcem, jichž není.

Když našli v kapse u vesty Raspailovu cigaretu, rozdrobili ji nad vodou a kafr se srazil.

Hle, pohyb ve hmotě! Vyšší stupeň pohybu by přivodil život.

Ale kdyby pohybující se hmota stačila stvořit život, nebyly by jeho projevy rozmanité. Neboť na počátku nebyla ani země, ani voda, ani lidé, ani rostliny. Co je tedy ta prvopočáteční hmota, kterou nikdo nespatri, která není z věcí tohoto světa a která jim všem dala vzniknout?

Časem potřebovali nějakou knihu. Dumouchel měl dost toho věčného obstarávání, už ani neodpovídal, a oni se vášnivě zajímali právě o onu otázku, hlavně Pécuchet.

Jeho touha po pravdě se stala palčivou žízni.

Pod vlivem Bouvardových výkladů nechal spiritualismu, zase se k němu vrátil, aby jej hned opustil, a křičel, svíraje si rukama hlavu:

„Ó, pochybnost! Pochybnost! Nicota by mi byla milejší!“

Bouvard viděl nedostatečnost materialismu, ale snažil se v něm vytrvat, ač tvrdil, že mu z toho jde hlava kolem.

Začali uvažovat na pevném základě; zřítel se; a najednou byly myšlenky pryč; jako moucha ulétne, když ji chcete chytit.

Za zimních večerů rozmlouvali v muzeu u krbu, hledíce do ohně. Vítr, který fičel v chodbě, otrásal tabulkami, temné koruny stromů se kymácely a smutek noci zvyšoval vážnost jejich myšlenek.

Bouvard občas přecházel sem tam po pokoji. Svícny a kotlíky na stěnách vrhaly na zem šikmé stíny; svatý Petr, když se na něho

hledělo z profilu, natahoval na stropě obrys svého nosu, podobný obrovskému loveckému rohu.

Mezi vystavenými předměty se dalo stěží projít a Bouvard, nedávaje pozor, vrazil často do sochy. Také Pécuchetovi vadila svýma velkýma očima, svislým rtem a výrazem opilce. Už dávno se jí chtěli zbavit, ale z nedbalosti to odkládali ze dne na den.

Jednou večer, když se přeli o monádu, uhodil se Bouvard do ucha o palec svatého Petra a vylil si své podráždění na něm:

„Už mě ten panák otravuje: vyhoďme ho!“

Po schodech to nešlo. Otevřeli okno a naklonili jej přes okraj, pomalounku, Pécuchet vkleče snažil se nadzvednout mu paty a Bouvard se mu zatím opíral o ramena. Kamenný muž se nehýbal; museli si pomoci halapartnou jako pákou a konečně se jim podařilo položit ho. Tu se zakymácel, vyletěl do prázdna, tíárou napřed, rozlehla se temná rána a druhého dne jej našli rozbitého na kousky v bývalé jámě na kompost.

O hodinu později vstoupil notář a nesl jim dobrou zprávu. Jistá místní osoba by půjčila tisíc tolarů jako hypotéku na jejich statek; a když se začali radovat:

„Odpustíte! Klade si podmínku: že jí prodáte Ecalles za 1500 franků. Půjčka bude vyplacena ještě dnes. Peníze jsou u mne v kanceláři.“

Oba měli chuť povolit. Bouvard nakonec odpověděl: „Můj bože... budiž!“

„Platí!“ řekl Marescot.

A sdělil jim jméno té osoby; byla to paní Bordinová.

„Tušil jsem to!“ zvolal Pécuchet.

Bouvard pokořen mlčel.

Ona, nebo někdo jiný, co na tom! Hlavní bylo dostat se z nesnází.

Jakmile peníze obdrželi (za Ecalles je dostanou později), zaplatili okamžitě všechny úcty a vraceli se domů, když tu na rohu u tržnice je zastavil tatík Gouy.

Šel jim říct, jaké neštěstí se stalo. Minulou noc vyvrátil vítr dvacet jabloní ve štěpnici, strhl vinopalnu, serval střechu ze stodoly.

Zbytek odpoledne strávili zjišťováním škod a druhý den se radili s tesařem, zedníkem a pokrývačem. Opravy budou stát nejméně osmnáct set franků.

Pak večer se objevil Gouy. Marjánka sama mu před chvílí řekla o prodeji Ecalles. Vždyť je to ohromně výnosný kousek země, tak při ruce, skoro se nemusí obdělávat, nejlepší pole z celého statku! A žádal, aby mu snížili nájemné.

Pánové odmítli. Případ byl předložen smírčímu soudci a ten rozhodl ve prospěch nájemce. Ztráta Ecalles, jítro odhadnuto na dva tisíce franků, působila mu za rok škodu sedmdesát franků a před soudem by jistě vyhrál.

Jeich jmění se zmenšilo. Co dělat? A pak zanedlouho, z čeho žít?

Usedli ke stolu, oba úplně skleslí. Marcel se vůbec nevyznal ve vaření; tentokrát jeho oběd ještě předčil ostatní. Polévka se podobala vodě z nádobí, králík byl cítit, lusky nedovařené, talíře špinavé a při zákusku Bouvard vybuchl, hroze, že mu hodí všechno na hlavu.

„Budme filozofy,“ pravil Pécuchet; „trochu méně peněz, ženské pletichy, neobratnost sluhy, co je to všechno? Jsi příliš pohroužen do hmoty!“

„Ale když mně vadí,“ řekl Bouvard.

„Já ji prostě neuznávám!“ odvětil Pécuchet.

Nedávno četl rozbor Berkeleyovy filozofie a dodal:

„Popírám vzdálenost, čas, prostor, ano i podstatu! Neboť skutečnou podstatou je duch, vnímající vlastnosti.“

„Výborně,“ odpověděl Bouvard, „ale neuznáváš-li svět, nebudeš mít důkazů pro existenci boha.“

Pécuchet se bránil, a to dlouho, ač ho vinou jodidu draselného bolela hlava a stálá horečka stupňovala jeho rozčilení. Bouvard byl znepokojen a poslal pro lékaře.

Vaucorbeil mu poradil, aby jodid bral s pomerančovým sirupem, a pro pozdější dobu rumělkové lázně.

„Nač?“ namíтал Pécuchet. „Dříve nebo později hmota zanikne. Jen podstata nehyne!“

„Ovšem,“ odpověděl lékař, „hmota je nezničitelná! Přesto...“

„Ale ne! Ale ne! Nezničitelná je bytost. To tělo, které stojí přede mnou, vaše tělo, doktore, brání mi poznat vaši osobu a je vlastně jen šatem, nebo spíš maskou.“

Vaucorbeil myslil, že se zbláznil.

„Dobrou noc! Pečujte o svou masku!“

Pécuchet si nedal pokoj. Opatřil si úvod do hegelíánské filozofie a chtěl ji vysvětlit Bouvardovi.

„Všechno, co je racionální, je skutečné. Skutečná je vlastně jen myšlenka. Zákony ducha jsou zákony vesmíru, rozum lidský je totožný s rozumem božím.“

Bouvard dělal, že rozumí.

„Tedy absolutno je podnět i předmět zároveň, jednota, v níž splývají všechny rozdíly. Tak jsou všechny neshody vyřešeny. Stín dovoluje světlo, chlad smíšený s teplem tvoří teplotu, organismus se udržuje jen ničením organismu, ve všem je princip, který rozděluje, princip, který spojuje.“

Byli v besídce a podél mříže šel farář s breviářem v ruce.

Pécuchet ho pozval dále, aby mohl dokončit výklad Hegela před ním a poznat, co tomu řekne.

Kněz v sutaně k nim přisedl a Pécuchet se pustil do křesťanství.

„Žádné jiné náboženství neprokázalo tak dobře tuto pravdu: „Příroda je pouhým momentem myšlenky!““

„Momentem myšlenky!“ zašeptal kněz ohromen.

„Ale ovšem! Bůh vzal na sebe viditelnou podobu, aby dokázal, že svou podstatou je s ní spojen.“

„S přírodou? Ale, ale!“

„Svou smrtí vydal svědectví o jsoucnosti smrti; tedy smrt byla v něm, tvořila a tvoří součást boha.“

Duchovní se zakabonil.

„Nerouhejte se! Podstoupil muka pro spásu lidského pokolení.“

„Omyl! Bereme v úvahu smrt jedince, pro něhož je ovšem zlem, ale v poměru k věcem je to jiné. Neoddělujte ducha od hmoty!“

„Přesto, pane, před stvořením světa...“

„Nebyl vůbec stvořen. Byl vždycky. Jinak by to byla nová bytost, připojující se k božské myšlence, a to je nesmysl.“

Kněz vstal, měl prý nějakou práci.

„Jsem rád, že jsem ho zpražil!“ řekl Pécuchet. „Ještě slovo! Protože jsoucnost světa je pouze nepřetržitě přecházení života ve smrt a smrti v život, nejenže všechno není, ale dokonce není nic. Ale všechno se stává, rozumíš?“

„Ano, rozumím, nebo vlastně ne!“

Idealismus nakonec Bouvarda rozzlobil.

„Už o něm nechci slyšet; to slavné *cogito* mě otravuje. Představy věcí se zaměňují za věci samé. Něco, čemu se rozumí velmi málo, se vysvětluje slovy, jimž se nerozumí vůbec! Podstata, prostor, síla, hmota a duše. Samé abstrakce a výmysly. A o bohu se vůbec nemůžeme dovědět, jaký je, je-li vůbec! Dříve měl v moci vítr, blesk, zemské převraty. Ted' upadá. Ostatně stejně není k ničemu.“

„A co morálka v tom všem!“

„Ach, co se dá dělat!“

„Chybí jí pravý základ,“ řekl si Pécuchet.

A odmlčel se, vlastními předpoklady zahnán do úzkých. Byl udiven, zdrcen.

Bouvard nevěřil už ani ve hmotu.

Jistota, že nic není (byť tak žalostná), je přece jen jistotou. Jen málokterí jsou schopni jí dosáhnout. Tato přednost v nich budila pýchu a byli by ji rádi ukázali; příležitost se naskytla.

Jednou ráno, když si šli pro tabák, spatřili před Langloisovými dveřmi dav. Lidé se kupili kolem dostavníku z Falaise a mluvilo se o trestanci Touacheovi, který se potuloval v kraji. Vozka ho potkal u Zeleného kříže mezi dvěma četníky a chavignollští s úlevou vydechli.

Girbal a kapitán zůstali na náměstí; pak přišel smírčí soudce, žádostivý zpráv, a pan Marescot v sametové čapce a trepkách z jemné skopovice.

Langlois je pozval, aby poctili jeho krám svou přítomností. Budou tam mít větší pohodlí a pánové, ač lidé chodili nakupovat a zvonek řinčel, pokračovali v diskusi o Touacheových zločinech.

„Můj bože!“ řekl Bouvard. „Měl špatné sklony, tím to je!“

„Nad těmi vítězíme ctností,“ namítl notář.

„Ale jestliže nejsme ctnostní?“

A Bouvard popřel rozhodně svobodnou vůli.

„Vždyť přece mohu dělat, co chci!“ řekl kapitán. „Mohu například hýbat nohou.“

„Ne, pane, jen tehdy, máte-li důvod k tomu, abyste jí hýbal!“

Kapitán hledal odpověď, ale nemohl na nic připadnout. Ale Girbal vystřelil šíp:

„Republikán, který mluví proti svobodě! To je směšné!“

„Je to k smíchu!“ dodal Langlois.

Bouvard se na něho obrátil:

„Jak to, že nedáte svoje jmění chudým?“

Kupec přelétl neklidným pohledem celý svůj obchod.

„To tak, byl bych hloupý, nechám si ho pro sebe!“

„Kdybyste byl svatým Vincentem z Pauly, jednal byste jinak, protože byste měl jeho povahu. Vy se podřizujete své povaze. Nejste tedy svobodný!“

„To je směšná námitka,“ odpovědělo sborem shromáždění.

Bouvard se nezalekl a ukázal na váhy na pultě:

„Zůstanou nehybné, pokud jedna z misek bude prázdná. Právě tak je tomu s vůlí; a kolísání váhy mezi dvěma závažími, která se zdají stejná, představuje práci našeho ducha, když uvažuje o pohnutkách, až do chvíle, kdy silnější převáží a rozhodne.“

„To všecko,“ řekl Girbal, „nemá nic společného s Touachem, je to docela prostě zločinec.“

Pécuchet se ujal slova:

„Zločiny jsou právě tak součástí přírody jako povodně a bouře.“

Notář jej přerušil a vytahuje se při každém slově na špičky:

„Pokládám váš způsob myšlení za úplně nemravný. Dává volný průchod všem nevázanostem, omlouvá zločiny, ospravedlňuje viníky.“

„Zcela správně,“ odpověděl Bouvard. „Ubožák, který hoví svým choutkám, je právě tak v právu jako poctivý člověk, který se řídí rozumem.“

„Neobhajujte netvory!“

„Proč netvory? Když se narodí slepec, idiot, vrah, považujeme to za porušení řádu, jako bychom řád znali, jako by příroda měla nějaký cíl.“

„Vy tedy popíráte Prozřetelnost?“

„Ano, popírám!“

„Jen pohled'te na dějiny!“ zvolal Pécuchet. „Vzpomeňte si na vraždy králů, na vybíjení národů, na rozkoly v rodinách, na zármutek jednotlivců.“

„A zároveň,“ dodal Bouvard, neboť se vzájemně podněcovali, „tato Prozřetelnost se stará o ptáčky a o to, aby ráčkům narostla zas klepeta. Ach, myslíte-li Prozřetelností zákon, který vše řídí, prosím, a to ještě kdo ví!“

„Avšak, pane,“ řekl notář, „jsou určité zásady!“

„Co mi to povídáte! Věda, podle Condillaca, je tím lepší, čím méně jich potřebuje! Zásady jen shrnují nabyté vědomosti a odvádějí nás k těm pojmům, které právě jsou sporné.“

„Prozkoumal jste jako my,“ pokračoval Pécuchet, „propátral a prohledal jste tajemství metafyziky?“

„Ovšem, pánové, ovšem!“

A společnost se rozešla.

Ale Coulon, zatáhnuv je stranou, řekl jim otcovským tónem, že on jistě není žádný modlář, ba dokonce nenávidí jezuity. Tak daleko

jako oni dva přece však nejde! Ó ne, jistě ne! A na rohu náměstí přešli kolem kapitána, který si zapaloval dýmku a bručel:

„Hrome, dělám si přece jen, co chci!“

Bouvard a Pécuchet pronášeli i při jiných příležitostech své děsivé paradoxy. Pochybovali o poctivosti mužů, o počestnosti žen, o moudrosti vlády, o zdravém rozumu lidu, zkrátka podkopávali základy.

Foureau se rozčilil a pohrozil jim vězením, povedou-li ještě takové řeči.

Jejich převaha byla tak zřejmá, že urážela. Protože hájili nemravné zásady, museli být nemravní; i vymýšlely se pomluvy.

Tehdy se v jejich duši vyvinula politováníhodná schopnost: viděli hloupost a už ji nesnášeli. Rmoutily je bezvýznamné věci: reklamy v novinách, profil nějakého měšťáka, hloupý úsudek, který náhodou zaslechli.

Když uvažovali, co se říká v jejich městečku a že u protinožců jsou další Coulonové, další Marescotové, další Foureauxové, měli pocit, jako by na nich ležela tíha celé zeměkoule.

Už nevycházeli, návštěvy nepřijímali.

Jednou odpoledne se na dvoře rozlehl hovor mezi Marcelem a pánem v klobouku s širokým okrajem a v černých brýlích. Byl to akademik Larsoneur. Všiml si ovšem poodhrnuté záclony i jak se honem zavíraly dveře. Jeho příchod byl pokusem o smíření a odcházel rozzuřený, uloživ sluhovi, aby vyřídil svým pánům, že je považuje za hulváty.

Bouvardovi a Pécuchetovi to bylo jedno. Svět přestával mít význam; viděli jej jako v mlze, která jim z mozku přešla na oči.

Není to snad klam, zlý sen? Snad je štěstí a neštěstí celkem v rovnováze. Ale blaho lidstva není útěchou jedinci.

„A co je mi do ostatních!“ řekl Pécuchet.

Jeho beznaděj Bouvarda rmoutila. To on ho dohnal tak daleko; zchátralost jejich domácnosti denně podněcovala a jítřila jejich smutek.

Aby se vzpružili, domlouvali si vzájemně, ukládali si práce a rychle upadali opět do ještě větší lenosti, do hlubší malomyslnosti.

Po jídle zůstávali sedět s lokty na stole a žalostně vzdychali. Marcel na ně vyvaloval oči, pak se vracel do kuchyně a sám se tam cpal.

Uprostřed léta dostali oznámení, že Dumouchel se žení s vdovou Olympií-Zulmou Pouletovou.

„Bůh jim žehnej!“

A vzpomněli si na dobu, kdy byli šťastni.

Proč už se nechodí dívat na žence? Kam se poděly časy, kdy obcházeli statky a pátrali všude po starožitnostech? Ted' už jim nic nepřipraví ty blažené chvíle, kdy se zabývali destilováním nebo literaturou.

Propast je od nich dělila. Nadešlo cosi neodvolatelného.

Chtěli si vyjít jako kdysi na procházku do polí, zašli příliš daleko a zbloudili. Na nebi se kadeřily obláčky, vítr kolébal zvonečky ovsy, podél louky bublal potok, když tu je zarazil odporný puch a v ostružině na kamenech spatřili psí mršinu.

Pracky byly vyschlé. Smrtný škleb odhaloval pod zamodralými pysky špičáky jako ze slonoviny; místo břicha byla skvrna zemité barvy, která jako by se chvěla, tak se na ní hemžil hmyz. Hýbala se na pražícím slunci pod bzučením much, v onom nesnesitelném, pustém a vše pohlcujícím zápachu.

Bouvard však svraštil čelo a oči mu zvlhly slzami.

Pécuchet řekl stoicky:

„Jednou budeme taky tak vypadat!“

Zmocnila se jich představa smrti. Mluvili o ní na zpáteční cestě.

Vlastně smrti není. Člověk mizí v rose, ve vánku, ve hvězdách. Stane se čímsi v míze stromů, třpytu drahokamů, peří ptáků. Vrací Příroda, co mu půjčila, a Nicota před ním není hroznější než Nicota za ním.

Snažili se představit si ji v podobě husté noci, bezedné jámy, nepřetržité mdloby; všechno je lepší než toto jednotvárné živoření, nesmyslné a beznadějně.

Vzpomínali na svá neukojená přání. Bouvard vždycky toužil mít koně, kočáry, staré ročníky burgundského a krásné, povolné ženy v nádherném domě. Pécuchetovou ctižádostí bylo filozofické vědění. Ale ten největší problém, v němž jsou obsaženy všechny ostatní, může být rozřešen v jediné minutě. Kdy jen asi ta minuta přijde?

„Je lepší udělat tomu konec hned.“

„Jak chceš,“ řekl Bouvard.

A zkoumali otázku sebevraždy.

Co je zlého na tom, odhodíme-li břímě, které nás drtí? A dopustíme-li se činu, kterým nikomu neublížíme? Kdyby urážel boha, měli bychom tuto moc? Není to zbabělost, třebaže se to tak říká, a jak nádherně zpupné je zesměšnit, třeba na vlastní účet, čeho si lidé nejvíce váží.

Uvažovali o způsobu smrti.

Jed působí bolest. K podřezání žil je třeba mnoho odvahy. Zadušení se často nepovede.

Nakonec Pécuchet vynesl na půdu dvě tělocvičná lana. Přivázal je na týž trám, spustil dolů smyčky a pod ně přistavil dvě židle, aby dosáhli k provazům. Rozhodli se pro tento způsob.

Uvažovali, jaký dojem to vyvolá v okrese, kam pak přijde jejich knihovna, jejich listiny, jejich sbírky. Myšlenka na vlastní smrt je dojímala. Neupustili však od svého úmyslu, a jak o něm stále mluvili, zvykli si na něj.

24. prosince večer mezi desátou a jedenáctou seděli v muzeu a uvažovali; každý byl oblečen jinak. Bouvard měl přes pletenou vestu kazajku; a Pécuchet ze šetrnosti už tři měsíce nesvlékl mnišskou kutnu.

Protože měli hrozný hlad (Marcel hned ráno odešel a už se neukázal), Bouvard pokládal za vhodné vypít lahvičku kořalky a Pécuchet napít se čaje.

Když nadzvedl konvici, rozlil trochu vody po podlaze.

„Nešiko!“ vykřikl Bouvard.

Pak se mu zdál odvar slabý a chtěl do něho přidat dvě lžičky.

„Bude to odporné,“ řekl Pécuchet.

„Vůbec ne!“

A jak se tahali o krabičku, podnos spadl; jeden šálek se rozbil, poslední z krásné porcelánové soupravy. Bouvard zbledl.

„Jen pokračuj! Drancuj! Neostýchej se!“

„Velké neštěstí, opravdu!“

„Ano, neštěstí! Měl jsem jej po otci!“

„Nemanželském,“ dodal Pécuchet výsměšně.

„Tak ty mě budeš urážet!“

„Ne, ale omrzel jsem tě! Vidím to dobře! Jen to přiznej!“

A Pécucheta popadl vztek, nebo spíš šílenství. Bouvarda také. Řvali oba najednou. Jeden podrážděn hladem, druhý alkoholem. Pécuchetovi se dralo z hrdla už jen chroptění.

„To je peklo, takový život; smrt je mi milejší. Sbohem!“

Vzal svíci, otočil se, bouchl dveřmi.

Bouvard je ve tmě jen s námahou otevřel, utíkal za ním a doběhl na půdu.

Svíčka byla na zemi a Pécuchet stál na židli, lano v ruce.

Jeho příklad Bouvarda strhl:

„Počkej na mne!“

A vystoupil na druhou židli, když vtom se náhle zarazil:

„Ale... neudělali jsme poslední vůli.“

„Vidíš! To je pravda.“

Vzlyky jim vzdouvaly hrud'. Postavili se k vikýři, aby nabrali dechu.

Vzduch byl studený a spousta hvězd zářila na nebi, černém jako inkoust.

Bělostný sníh, který pokrýval zemi, ztrácel se v mlhách na obzoru.

Spatřili světýlka při zemi, zvětšovala se, blížila a všechna směřovala ke kostelu.

Ze zvědavosti tam šli také.

Začínala půlnoční. Ta světýlka, to byly svítilny ovčáků. Pod chrámovými dveřmi setřepávali někteří sníh z kabátů.

Trouby hučely, kadidlo dýmalo. Sklíčka zavěšená po délce chrámové lodi tvořila tři věnce barevných světýlek a vzadu po obou stranách svatostánku plály obrovské svíce rudým plamenem. Přes hlavy mužů a ženské čepce bylo za zpěváky vidět kněze ve zlatém ornátě; jeho pronikavému hlasu odpovídaly silné hlasy zpěváků, jichž byla plná kruchta, a dřevěná klenba se chvěla na kamenných obloucích. Zdi zdobily obrazy představující křížovou cestu. Uprostřed sboru zpěváků před oltářem ležel beránek s nožkami pod břichem a s oušky vztyčenými.

Vlažné teplo působilo jim zvláštní blaho a jejich myšlenky, před chvílí bouřlivé, se nyní uklidňovaly, jako se tiší vlny.

Vyslechli evangelium a Krédo, pozorovali pohyby kněze. Po celou tu dobu se všichni modlili – staří, mladí, ubožáčky v hadrech, selky ve vysokých čepcích a urostlí mladíci s plavými licousy, pohroužení ve společnou hlubokou radost; a na slámě ve chlévě viděli zářit tělo Jezulátka jako slunce. Víra ostatních dojímalá Bouvarda, přestože rád mudroval, i Pécucheta, přestože měl srdce zatvrzelé.

Nastalo ticho; všechna záda se ohnula a při zacinkání zvonečku beránek zabečel.

Kněz pozdvihl hostii v obou rukou co nejvýše. Tu propukl jásavý zpěv, který svolával svět k nohám krále andělů. Bouvard a Pécuchet se k němu bezděky připojili a měli pocit, jako kdyby v jejich duši vyšla jitřenka.

IX

Marcel se objevil až druhého dne ve tři hodiny s tváří zelenou, očima rudýma, boulí na čele, v roztržených kalhotách a odporně páchl kořalkou.

Jako každý rok byl i letos šest mil odtud u Iqueville oslavit Štědrý večer s přítelem; koktal víc než jindy, plakal, chtěl se prát a žadožil o milost, jako by byl spáchal zločin. Páni mu tu milost udělili. Zvláštní klid je vedl ke shovívavosti.

Sníh náhle roztál, i procházeli se v zahradě, vdechující vlhký vzduch, šťastní, že žijí.

Odvrátila je od smrti pouhá náhoda? Bouvard byl dojat. Pécuchet si vzpomněl na své první přijímání; a z vděčnosti k síle a prapříčině všeho, k všemohoucnosti boží, na níž záviseli, přišli na myšlenku přečíst si něco nábožného.

Evangelium povznese jejich duše, oslnilo je jako slunce. Viděli Ježíše, jak stojí na hoře s paží pozdviženou a dav dole mu naslouchá; nebo na břehu jezera mezi apoštoly, vytahujícími sítě; pak na oslici za volání *aleluja*, s vlasy ovívanými třepotajícími se palmami; a konečně na kříži, jak sklání hlavu, z níž na svět padá věčně rosa. Získala a blažila je něha k poníženým, ochrana chudých, povyšování utlačených. A v té knize, v níž se nebe otevírá, není mezi tolika příkázáními nic teologického; ani jediné dogma, ani jediný požadavek krom čistoty srdce.

Jejich rozum nebyl překvapen zázraky; znali je od dětství. Velkodušnost svatého Jana nadchla Pécucheta a usnadnila mu pochopit *Následování Krista*.

Tady už nejsou podobenství, květiny a ptactvo, ale nářek sklíčené duše. Bouvard zesmutněl, když nahlížel do těchto stránek, které na člověka působí, jako by byly psány za mlhavého počasí a v šeru

kláštera mezi zvonící a kryptou. Náš smrtelný život jeví se tam tak ubohý, že na něj musíme zapomenout a obrátit se k bohu; a oba cítili po všech zklamáních potřebu být prostí, něco milovat, dopřát duši odpočinku.

Četli *Kazatele, Izaiáše, Jeremiáše*.

Ale bible je děsila svými proroky s hlasy jako lev, burácením hromu v mracích, nářky z gehenny a svým bohem, rozprašujícím říše jako vítr mraky.

Četli ji v neděli v době nešpor, když zněl zvon.

Jednou šli na mši, pak se tam vraceli. Bylo to rozptýlení na konci týdne. Hrabě a hraběnka de Faverges je zdaleka zdravili a lidé si toho všimli. Smírčí soudce jim řekl, souhlasně mrknuv okem:

„Výborně, děláte dobře!“

Všechny měšťanské paničky jim teď posílaly svěcený chléb.

Abbé Jeufroy je navštívil; opětovali návštěvu, stýkali se; a kněz o náboženství nemluvil.

Byli překvapeni tou zdrženlivostí, až se ho Pécuchet zdánlivě lhostejně otázel, jak to udělat, aby člověk nabyl víry.

„Především plňte přikázání.“

Začali je plnit, jeden s nadějí, druhý s nedůvěrou, neboť Bouvard byl přesvědčen, že nebude nikdy pobožný. Celý měsíc se zúčastnil pravidelně všech bohoslužeb; ale nechtěl se postit, kdežto Pécuchet půst dodržoval.

Je to zdravotní opatření? Víme, jak je to se zdravotnědou! Věk zvyku? Pryč se zvyklostmi! Znamení podrobení se církvi? Do té mu taky nic není! Zkrátka prohlásil tento příkaz za nesmyslný, farizejský a odporující duchu evangelia.

Jiná léta jedli na Velký pátek, co jim Heřmanka uvařila.

Ale tentokrát si Bouvard poručil biftek. Sedl si, ukrojil maso; Marcel na něho hleděl pohoršeně, kdežto Pécuchet s vážnou tváří stahoval kůži z plátku tresky.

Bouvard seděl, drže vidličku v jedné ruce, nůž ve druhé. Konečně se rozhodl a nesl sousto ke rtům. Náhle se mu ruce zachvěly, jeho tlustá tvář zbledla, hlava se mu zvrátila dozadu.

„Je ti špatně?“

„Ne! Ale!“ A přiznal se. Protože tak byl vychován (bylo to silnější než on), nemůže toho dne jíst maso ze strachu, že by umřel.

Pécuchet nezneužíval svého vítězství, ale žil si po svém.

Jednou večer se vrátil domů s tváří rozzářenou hlubokou radostí, a dodav si odvahy, řekl, že právě byl u zpovědi.

Mluvili o významu zpovědi.

Bouvard uznával zpověď prvních křesťanů, která se konala veřejně: ta moderní je příliš snadná. Nicméně nepopíral, že toto zkoumání sebe sama je pokrokovým prvkem, fermentem, který podporuje mravnost.

Pécuchet, toužící po dokonalosti, pátral po svých neřestech; záchvaty pýchy už dávno pominuly. Jeho chuť k práci ho chránila před leností; ani k požitkářství neměl sklon, vždyť nebylo člověka střídmějšího. Někdy se dal strhnout hněvem.

Přísahal si, že už se to nestane.

Pak bude třeba osvojit si ctnosti, především pokoru; to znamená nepřičítat si vůbec žádnou zásluhu, nebýt hoden sebemenší odměny, přemoci svého ducha a tak se ponížit, až jste jen prachem na silnici. Měl ještě daleko k takovému rozpoložení.

Jiná ctnost mu chyběla: cudnost. Neboť v skrytu duše se mu stýskalo po Amálce a výstřih na pastelů dámy v šatech z doby Ludvíka XV. jej uváděl do rozpaků.

Zamkl jej do skříně, byl ještě stydlivější než dříve, bál se pohlédnout na sebe a spal v podvlékačkách.

Tolikerou pozorností jeho chlípnost jen mohutněla. Hlavně ráno musel podstupovat velké boje jako svatý Pavel, svatý Benedikt a svatý Jeroným ve velmi pokročilém věku; okamžitě se dal zuřivě na pokání. Bolest je odčiněním, lékem a nápravou, holdem Ježíši

Kristu. Každá láska si žádá obětí a není obětí bolestnější, než obětuje-li své tělo!

Aby se trýznil, nepil už Pécuchet skleničku kořalky po jídle, omezil se na čtyři šňupce denně a v největších mrazech nenosil čepici.

Jednou, když Bouvard vázal révu, přistavil žebřík ke zdi terasy u domu a octl se, aniž chtěl, ve výši Pécuchetova pokoje.

Jeho přítel, obnažený po pás, švihal se rákoskou na šaty zlehka po ramenou; pak se rozohnil, svlékl si kalhoty a mrskal se přes hýždě, až klesl bez dechu na židli.

Bouvard byl rozrušen, neboť odhalil tajemství, které mělo zůstat skryto.

Nějaký čas již pozoroval, že okna jsou čistší, ubrousky méně děravé, jídlo lepší; Regina, služka pana faráře, způsobila ty změny.

Slučovala záležitosti kostelní se záležitostmi své kuchyně, silná jako pacholek od koní a oddaná, třebaže neuctívá, zjednala si přístup do všech domácností, dávala rady, stávala se tam paní. Pécuchet plně spoléhal v její zkušenost.

Jednou mu přivedla tělnatého člověka, který měl malá šikmá očka a nos jako supí zobák. Byl to pan Guttman, obchodník s náboženskými předměty; pod kolnou jich vybalil několik z krabiček: křížky, medailónky a růžence všech velikostí, svícny pro domácí kaple, přenosné oltáře, pozlacené kytky a svatá srdce Ježíšova z modré lepenky, svaté Josefy s červenými vousy, porcelánové kalvárie. Pécuchet po nich dychtil. Jen cena ho zarážela.

Guttman nežádal peníze. Raději zboží vyměňoval, a když přišel nahoru do muzea, nabídl za staré železné a olovené krámy hromadu svého zboží.

Bouvardovi se zdálo ošklivé. Ale Pécuchetův pohled, Reginino naléhání a vetešníkovu žvanění ho nakonec zdolaly. Když Guttman viděl, že svoluje, chtěl ještě halapartnu; Bouvard, kterého už dávno omrzelo předvádět obraty, mu ji přenechal. Když bylo všechno dohromady odhadnuto, pánové dlužili ještě sto franků. Dohodli se

na čtyřech směnkách, splatných po třech měsících, i libovali si, jak lacino koupili.

Věci, které získali, byly rozestaveny po všech místnostech. Jesle se senem a katedrála z korku zdobily muzeum.

Na Pécuchetově krbu stál voskový svatý Jan Křtitel; po celé délce chodby podobizny slavných biskupů a na úpatí schodů pod lampou na řetízcích Panna Maria v blankytném plášti a s hvězdou korunou. Marcel oprašoval ty nádherné věci a nedovedl si představit, že by v ráji mohlo být něco ještě krásnějšího.

Škoda, že svatý Petr je rozbitý, jak krásně by se vyjímal v před-síni! Pécuchet občas stanul nad starou jámou na kompost, z níž ještě vyčnívala tiára, sandál a kousek ucha; vzdychal a zahradničil dál, protože teď spojoval tělesnou práci s náboženskými úkony, ryl v zahradě, oblečen v mnišskou kutnu, a přirovnával se k svatému Brunovi. To přestrojení mohlo být rouháním; zřekl se ho.

Ale začínal mít kněžské způsoby, asi častým stykem s farářem. Měl jeho úsměv, jeho hlas a zimomřivě strkal jako on obě ruce do rukávů až po zápěstí. Nadešel den, kdy ho obtěžovalo kohoutí kokrhání, kdy se mu ošklivily růže; nevycházel již nebo vrhal na krajinu zuřivé pohledy.

Bouvard se nechal vodit na májové pobožnosti. Děti zpívající chvalozpěvy, kytice šeříku, věncoví zeleně plnilo ho citem věčného mládí. Bůh se jeho srdci projevoval tvarem hnízd, průzračností studánek, blahodárností slunce a nábožnost jeho přítele mu připadala výstřední, odporná.

„Proč vzdycháš při jídle?“

„Máme jíst vzdychající,“ odpověděl Pécuchet, „neboť člověk touto cestou pozbyl nevinnosti.“ Tu větu vyčetl v *Rukověti seminaristy*, dvousvazkové knize dvanáctířkového formátu, kterou si vypůjčil od pátera Jeufroye, a pil saletteskou vodu, odříkával za zavřenými dveřmi krátké vroucí modlitby a doufal, že bude přijat do františkánského bratrstva.

Aby byl obdařen vytrvalostí, rozhodl se, že vykoná pouť k svaté Panně.

Byl na rozpacích, které místo si vybrat. Bude to k Matce boží fourvièreské, chartreské, embrunské, marseilleské nebo aurayské? Matka boží delivrandeská, která byla blíž, byla také vhodná.

„Půjdeš se mnou?“

„To bych musel být hlupák!“ řekl Bouvard.

Konečně, snad se odtamtud vrátí jako věřící, to by byl docela rád, a přivolil, aby Pécuchetovi vyhověl.

Poutě se mají konat pěšky. Ale třiáctýřicet kilometrů by bylo moc; a protože dostavníky se nehodí k náboženskému rozjímání, najali si starou bryčku, která je po dvanáctihodinové cestě složila před hostincem.

Dostali pokoj s dvěma postelemi a dvěma prádelníky, na nichž stály dva džbány v malých podlouhlých umyvadlech, a hostinský jim pověděl, že za Hrůzovlády to byl „pokoj kapucínů“. Ukryli tam Pannu delivrandeskou tak obezřele, že zde duchovní tajně sloužili mši.

Pécucheta to potěšilo a přečetl nahlas o kapli krátké pojednání, které si vzal dole v kuchyni.

Byla založena počátkem druhého století svatým Régnobertem, prvním biskupem lisieuxským, nebo svatým Ragnebertem, který žil v sedmém století, nebo možná Robertem Nádherným v polovině jedenáctého století.

Dánové, Normani a hlavně protestanti ji v různých dobách vypálili a zpusťovali.

Kolem roku 1112 objevil původní sochu beránek, který hrabal nohou v trávě a tak označil místo, kde ležela, a hrabě Baudouin tam postavil svatostánek.

Její zázraky jsou nespočetné. Jistý kupec z Bayeux, kterého Saraceni zajali, ji vzývá: okovy mu spadnou a on uprchne. Lakomec objeví na půdě spoustu krys, volá ji na pomoc a krysy utečou. Medailónek,

dotýkaný jejím obrazem, přivedl na smrtelné posteli k pokání starého materialistu z Versailles. Vrátila řeč panu Adelinovi, který ji ztratil, protože se rouhal; a její ochrana dala sílu panu a paní de Becqueville, aby žili cudně ve stavu manželském.

Mezi těmi, jež uzdravila z nevyлéčitelných chorob, jsou uváděni slečna de Palfresne, Anna Lirieuxová, Marie Ducheminová, František Dufai a paní de Jumillac, rozená d'Osseville.

Navštívily ji vynikající osobnosti: Ludvík XI., Ludvík XIII., dvě dcery Gastona Orleánského, kardinál Wiseman, Samirrhí, patriarcha antiošský; monsignore Véroles, apoštolský vikář mandžuský; a arcibiskup quélenský jí přišel vzdát dík za obrácení knížete Talleyranda.

„Možná že i tebe obrátí!“ řekl Pécuchet.

Bouvard, který už byl v posteli, něco zabručel a nadobro usnul.

Druhého dne v šest hodin vstoupili do kaple.

Stavěla se nová; plachty a prkna zatarasovaly loď a stavba v rokokovém slohu se Bouvardovi nelíbila, hlavně oltář z červeného mramoru s korintskými sloupy.

Zázračná soška ve výklenku nalevo od kůru byla zahalena do trpytivých šatů; objevil se kostelník a nesl pro každého svíci. Napíchl je na jakési špice, trčící nad zábradlím, řekl si o tři franky, uklonil se a zmizel.

Pak si prohlíželi díkůvzdání.

Nápisy na štítcích svědčí o vděčnosti věřících. Jsou tam vystaveny na odiv dva zkřížené meče, věnované bývalým žákem polytechniky, svatební kytice, vojenská vyznamenání, stříbrná srdce a v rohu na zemi les berlí.

Ze sakristie vyšel kněz, nesoucí svaté ciborium.

Postál několik minut pod oltářem, pak vystoupil po třech stupních, přečetl *Oremus*, *Introitus* a *Kyrie*, které klečící ministrant odříkal jedním dechem.

Lidí tam bylo málo, dvanáct patnáct stařenek. Bylo slyšet chrastění jejich růženců a údery kladiva do kamene. Pécuchet, skloněný na

klekátku, odpovídal Amen. Při pozdvihování úpěnlivě prosil Matku boží, aby ho obdařila stálou a nezviklatelnou vírou.

Bouvard v křesle po jeho boku vzal do rukou modlitební knihu a zastavil se u litaní k svaté Panně.

„Přečistá, neposkvrněná, cti hodná, milostivá, mocná, dobrotivá, věži ze slonoviny, zlatý dome, bráno nebeská, hvězdo jitřní.“

Horoucí slova a hyperboly povznesly jej k té, která je oslavována takovým holdem.

Představoval si ji, jak je zobrazována na kostelních obrazech, na kupě obláčků, s cherubíny u nohou a s Jezulátkem na prsou; jako milostiplnou matku, k níž se obracejí všechny strasti země; jako ideální ženu vzatou na nebesa; neboť člověk, jenž vyšel z jejího lůna, vyzývá její lásku a prahne po spočinutí na jejím srdci.

Když bylo po mši, šli kolem krámků u zdi na straně k náměstí. Prodávají tam obrázky, kropenky, poháry se zlatými proužky, Krista z kokosových ořechů, růžence ze slonoviny; a slunce dopadající na skla v rámech oslňovalo oči, zdůrazňovalo křiklavost barev a oškli-vost kresby. Bouvard, který doma takové věci pokládal za ohyzdné, zde k nim byl shovívavý. Koupil si malou Pannu Marii z modré hmoty. Pécuchet si na památku vzal jen růženec.

Kramáři křičeli:

„Pojďte, pojd'te! Za pět franků, za tři franky, za šedesát centimů, za dva sou, kupte si Matku boží!“

Oba poutníci se procházeli a nic nekupovali. Ozvaly se nezdvořilé poznámky.

„Copak tu chtějí, tihle ptáčekové?“

„Jsou to asi Turci!“

„Spíš protestanti!“

Jedno velké děvče tahalo Pécucheta za redingot; stařec v brýlích mu položil ruku na rameno; všichni křičeli najednou; pak vyběhli z bud, vrhli se na ně a naléhání a urážky se jen sypaly.

Bouvard to už nevydržel.

„Hrome, dejte nám pokoj!“

Hejno se rozlétlo.

Ale nějaká tlustá ženská šla za nimi ještě kus po náměstí a křičela, že je to bude mrzet.

Když se vrátili do hostince, zastihli ve výčepu Guttmana. Jeho obchod ho přivedl do těchto končin; mluvil s nějakým člověkem, který si prohlížel účty, ležící na stole před nimi.

Ten člověk měl koženou čepici, širokánské kalhoty, rudou plet a štíhlou postavu, a přestože byl bělovlasý, vypadal zároveň jako důstojník na odpočinku i jako vysloužilý kočovný herec.

Občas zaklel, Guttman něco tiše odpověděl a on se okamžitě uklidnil a vzal do ruky další papír.

Bouvard ho pozoroval a po čtvrt hodině přistoupil k němu.

„Barberou, nemýlím-li se?“

„Bouvarde!“ vykřikl muž v čepici.

A objali se.

Barberou prošel za dvacet let nejrůznějším zaměstnáním.

Byl ředitelem jedněch novin, pojišťovacím agentem, správcem sádek na ústřice.

„Všechno vám to povím.“

Nakonec se vrátil k svému původnímu zaměstnání, byl cestujícím bordeauxské firmy a Guttman, který „dělal diocési“, prodával mu víno mezi duchovními. „Ale odpustěte; za minutku jsem váš!“

Sedl si zas k svým účtům, ale hned poskočil na lavici: „Jak to! Dva tisíce?“

„Ovšem!“

„Tak to už je trochu moc!“

„Říkáte?“

„Říkám, že jsem sám mluvil s Hérambertem,“ odsekl rozzuřený Barberou. „Účet je na čtyři tisíce; žerty stranou!“

Kramář nepozbyl rozvahy.

„Zbavuje vás dluhu, co má být?“

Barberou vstal, jeho tvář nejprve zsinala, pak zfialověla a Bouvard a Pécuchet mysli, že Guttmana uškrtí. Opět si sedl, založil ruce.

„Uznejte, že jste hrozný darebák!“

„Neurážejte, pane Barberou, jsou tu svědci; dejte si pozor!“

„Hodím vám na krk žalobu!“

„Povídali, že mu hráli!“

Pak Guttman zapnul tašku a nadzdvihl kraj klobouku:

„Mnoho zdaru!“

A odešel.

Barberou vysvětlil, oč jde: za pohledávku tisíc franků, zdvojnásobenou lichvářskými pletichami, dodal Guttmanovi za tři tisíce franků vína, takže uhradil svůj dluh a ještě vydělal tisíc franků, ale ne, je mu prý tři tisíce dlužen. Jeho zaměstnavatelé ho vyhodí, bude stíhán!

„Neřád! Lupič! Židák špinavý! A obědvá to na farách! Beztak všecko, co se otře o kněžoury...!“

Pustil se do kněží a bušil do stolu tak prudce, že soška málem spadla.

„Pomalů!“ řekl Bouvard.

„Ale, copak to je?“

A Barberou rozbil malou Panenku Marii:

„Památka na poutí! Vaše?“

Bouvard se místo odpovědi obojetně usmál.

„To je moje!“ řekl Pécuchet.

„Děláte mi starosti,“ pokračoval Barberou, „ale já vás z toho vyvedu, nebojte se!“

A protože člověk má být filozof a smutek nic nepomůže, pozval je na oběd.

Všichni tři usedli ke stolu.

Barberou byl roztomilý, vzpomínal na staré časy, bral služku kolem pasu, Bouvardovi chtěl změřit břicho. Brzo k nim zajede a přiveze jim šprýmovnou knihu.

Vyhlídku na jeho návštěvu je příliš netěšila. Hodinu o tom mluvili ve voze, když kůň cválal. Pak Pécuchet zavřel oči. Bouvard také zmlkl. V duši se klonil k náboženství.

Den předtím se k nim dostavil pan Marescot, aby jim něco důležitého sdělil. Víc Marcel nevěděl.

Notář je mohl přijmout teprve za tři dny a hned jim vyložil, oč jde. Paní Bordinová navrhuje panu Bouvardovi, že od něho odkoupí statek za rentu sedm tisíc pět set franků.

Toužila po něm od mládí, znala každou mez, se všemi chybami a přednostmi; a ta touha ji užírala jako rakovina. Neboť ona milá paní, jako pravá Normandanka, milovala nade všecko *nemovitý majetek*, ne tak proto, že je v něm jmění bezpečně uloženo, jako pro štěstí, že chodíte po zemi, která je vaše. Stále doufala, že právě tenhle statek získá, na všechno se vyptala, denně na statek dohlížela, dlouho šetřila a teď netrpělivě čeká na Bouvardovu odpověď.

Byl na rozpacích, nechtěl, aby jednou Pécuchet zůstal bez prostředků; ale bylo třeba chopit se příležitosti, jistě to byl výsledek pouti: už podruhé jim Prozřetelnost dala najevo svou přízeň.

Nabídli tyto podmínky: důchod nikoli sedm tisíc pět set, ale šest tisíc bude vyplácen tomu z nich, kdo déle zůstane na živu. Marescot zdůraznil, že jeden má slabé zdraví. Druhý podle vzhledu je náchylný k mrtvici a paní Bordinová, stržena svou vášní, podepsala smlouvu.

Bouvard se z toho stal zádušný. Někdo si přeje jeho smrt a ten nápad mu vnukl vážné myšlenky, uvažoval o bohu a o věčnosti.

Za tři dny nato je páter Jeufroy pozval na slavnostní hostinu, kterou jednou za rok pořádal pro své spolubratry.

Oběd začal ke druhé hodině odpoledne a končil v jedenáct večer.

Pilo se hruškové víno, povídaly se vtipy. Abbé Pruneau složil na místě akrostich. Páter Bougon prováděl kejklířské kousky s kartami a mladý vikář Cerpet zazpíval krátkou písničku, poněkud lechtivou. Takové prostředí Bouvarda rozptýlilo. Na druhý den nebyl tak zasmužilý.

Farář k nim chodil často. Ukazoval jim náboženství v příjemných barvách. Ostatně jakému nebezpečí se vydávají? A Bouvard brzo svolil, že přistoupí ke stolu Páně. Pécuchet přijme svátost zároveň s ním. Velký den nastal.

Kostel byl plný lidí, bylo první přijímání. Měšťané a měšťky se tísnili ve svých lavicích a prostý lid stál vzadu nebo na kruchtě nad vchodem.

Za chvílku se stane cosi nevysvětlitelného, uvažoval Bouvard, ale rozum nedovede pochopit určité věci. A tuto věc uznali různí opravdu velcí lidé. Učiní jako oni, a jaksi malátně se zahleděl na oltář, na kadidelnici, na svícny, s hlavou poněkud prázdnou, protože nic nejedl a cítil podivnou slabost.

Rozjímaje o utrpení Ježíše Krista, rozněcoval se Pécuchet k větší lásce. Byl by mu chtěl obětovat svou duši i duše ostatních a vytržení, nadšení, osvícení světců, všechny bytosti, celý svět. Třebaže se vroucně modlil, některé části mše mu připadaly trochu dlouhé.

Konečně chlapci poklekli na první stupeň oltáře, tvoříce svými šaty černý pruh, který nesterpně převyšovaly tmavé hlavy. Vystřídala je děvčátka, jimž pod věnečky splývaly závoje; zdálky to vypadalo jako řada bílých obláčků před oltářem.

Pak přišli na řadu dospělí.

První od evangelia byl Pécuchet, ale byl zřejmě tak rozrušen, že kýval hlavou napravo a nalevo. Farář měl co dělat, aby mu vložil hostii do úst; přijal ji, obraceje oči v sloup.

Bouvard naopak otevřel čelisti tak dokořán, že jazyk mu visel na ret jako prapor. Když vstal, vrazil loktem do paní Bordinové. Jejich oči se setkaly. Usmála se; on, nevěda proč, se začervenal.

Po paní Bordinové přistoupili k svatému přijímání společně slečna de Faverges, hraběnka, jejich společnice a pán, kterého v Chavignolles nikdo neznal.

Poslední dva byli Placquevent a učitel Petit – tu najednou se objevil Gorju.

Neměl už bradku; a vraceje se na své místo, zkřížil ruce na prsou způsobem neobyčejně nábožným.

Farář měl proslov k chlapcům. Necht' později dbají, aby nejednali jako Jidáš, který zradil svého boha, a necht' si vždy zachovají roucho nevinnosti. Pécuchet želel toho svého. Ale lidé odstrkovali židle, matky spěchaly obejmout své děti.

U východu si farníci navzájem blahopřáli. Někteří plakali. Paní de Faverges, čekajíc na svůj vůz, obrátila se k Bouvardovi a Pécuchetovi a představila jim svého budoucího zetě.

„Pan baron de Mahurot, inženýr!“

Hrabě prý litoval, že se s nimi nevidá. Vráť se příští týden.

„Nezapomeňte, prosím!“

Předjel otevřený kočár; zámecké dámy odjely a lidé se rozešli.

Doma na dvoře našli v trávě balíček. Listonoš jej hodil přes zeď, protože dům byl zavřený. Byla to kniha, kterou jim Barberou slíbil: *Zkoumání křesťanství* od Louise Hervieua, bývalého žáka École normale. Pécuchet ji odstrčil. Bouvard o ni nestál.

Říkali mu, že svátost ho změní: několik dní číhal, jak mu rozkvetě duše. Byl pořád stejný, i zmocnil se ho bolestný údiv.

Jak to! Tělo Páně se spojí s naším tělem a nic se nestane! Myšlenka, jež řídí světy, neosvítí našeho ducha! Nejvyšší síla ponechá nás v bezmocnosti.

Páter Jeufroy ho upokojil a doporučil mu *Katechismus* abbého Gauma.

Pécuchetova zbožnost naopak sílila. Byl by chtěl přijímat pod obojí, zpíval žalmy, procházeje se po chodbě, zastavoval chavignollské občany, diskutoval s nimi a obracel je na víru. Vaucorbeil se mu vysmál do očí, Girbal pokrčil rameny a kapitán mu řekl, že je pokrytec. Ted' se o nich soudilo, že zacházejí příliš daleko.

Báječný zvyk je hledět na věci jako na symboly. Burácí-li hrom, představte si poslední soud! Je-li nebe bez mraků, myslíte na sídlo blažených! Na procházkách si říkejte, že každým krokem se blížíte

smrti! Pécuchet si osvojil tuto metodu. Když se oblékal, myslel na tělesnou schránku, jíž se oděla druhá osoba Trojice, tikání hodin mu připomínalo tlučení srdce, píchnutí špendlíku hřeby kříže; ale marně celé hodiny klečel a často se postil a mučil svou obrazotvorností, k odpoutání od sebe sama nedocházelo; vyloučeno dospět k dokonalému rozjímání.

Obrátil se k mystickým autorům: k svaté Terezií, Janovi z Kříže, Ludvíku Granadskému, Simpolimu a z modernějších k monsignoru Chaillotovi. Místo vznešených myšlenek, které očekával, setkal se jen s planými řečmi, s nedbalým slohem, chladnými obrazy a se spoustou přirovnání jako vypůjčených od brusiče drahokamů.

Nicméně se dověděl, že je očišťování činné a trpné, vidění vnitřní a vnější, čtyři druhy modliteb, devatero dokonalostí v lásce, šestero stupňů pokory a že zranění duše se mnoho neliší od duchovní krádeže.

Některé body mu nebyly jasné:

Je-li tělo prokleté, proč máme děkovat bohu za dobrodiní života? Jakou míru zachovávat mezi bázní nevyhnutelnou ke spáse a nadějí stejně nevyhnutelnou? Kde je znamení milosti? Atd.

Odpovědi pátera Jeufroye byly jednoduché:

„Netrapte se. Kdo o všem hloubá, dostane se na nebezpečně nakloněnou rovinu.“

Gaumův *Katechismus vytrvalosti* se Bouvardovi tak zprotivil, že sáhl po knize Louise Hervieua. Byl to souhrn moderního výkladu, vládou zakázaný. Republikán Barberou si jej koupil.

Vzbudil pochybnosti v Bouvardově duši, především o dědičném hříchu.

„Když bůh stvořil člověka hříšného, neměl jej trestat; a zlo předcházelo pád, protože byly už sopky, dravá zvěř. Zkrátka tento článek víry otřásá mou představou o spravedlnosti.“

„Co se dá dělat?“ řekl farář. „Je to jedna z pravd, s níž všichni souhlasí, přestože se nedá dokázat; a my sami přenášíme na děti

zločiny jejich otců. Tak mravy a zákony ospravedlňují toto ustanovení Prozřetelnosti, s nímž se setkáváme také v přírodě.“

Bouvard zavrtěl hlavou. Měl také pochybnosti o pekle.

„Vždyť smyslem každého trestu má být polepšení viníka, což je nemožné, když je trest věčný; a kolik lidí jej musí snášet! Jen si představte, všichni starozákonní národové, židé, muslimové, modloslužebníci, kacíři a děti zemřelé bez křtu, ty děti stvořené bohem, a proč? Aby byly potrestány za vinu, kterou nespáchaly!“

„To je mínění svatého Augustina,“ dodal farář, „a svatý Fulgentius zahrnuje i zárodek mezi zavržené. Pravda, církev v tomto směru nic nerozhodla. Uvažte však: ne bůh, ale hříšník sám se zatracuje, a protože urážka je nekonečná, neboť bůh je nekonečný, musí být i trest nekonečný. Je to všechno, pane?“

„Vysvětlete mi Trojici,“ řekl Bouvard.

„S radostí. Použijme přirovnání: tři strany trojúhelníku, či spíše naší duše, která zahrnuje: bytí, poznání a chtění; co nazýváme u člověka schopností, je v bohu osobou. To je celé to tajemství.“

„Ale tři strany trojúhelníku nejsou každá trojúhelníkem; ony tři schopnosti duše netvoří tři duše a vaše tři osoby Trojice jsou tři bohové.“

„Nerouhejte se!“

„Je tedy jen jedna osoba, jeden bůh, jedna podstata projevující se trojím způsobem!“

„Uctívejme a po smyslu nepátrejme,“ řekl farář.

„Budiž,“ odpověděl Bouvard.

Bál se, aby ho neměli za neznaboha, aby na něho na zámku křivě nehleděli.

Ted' v zimě tam chodili třikrát týdně kolem páté hodiny a šálek čaje je pěkně zahřál. Pan hrabě svými způsoby „připomínal eleganci bývalého dvora“; hraběnka, klidná a tlustá, dovedla všechno neobyčejně moudře posoudit. Jejich dcera, slečna Jolanda, byla „vzor

mladé dívky“, anděl z památníků, a paní de Noares, jejich společnice, podobala se svým špičatým nosem Pécuchetovi.

Když poprvé vstoupili do salónu, kohosi hájila.

„Ujišťuji vás, že se změnil! Důkazem je jeho dar.“

Ten kdosi byl Gorju. Věnoval právě nastávajícím manželům gotické klekátko. Přinesli je. Znaky obou rodů zářily tam jasnými barvami. Panu de Mahurot se zřejmě líbilo a paní de Noares mu řekla:

„Nezapomenete na mého chráněnce?“

Pak přivedla dvě děti, kluka asi dvanáctiletého a jeho sestru, které mohlo být tak deset. Dírami v jejich hadrech bylo vidět ruce a nohy zrudlé zimou. Chlapec měl na nohou staré trepky, děvce jen jeden dřevák. Husté vlasy jim padaly do čela; děti se rozhlížely planoucímá očima jako vyděšená vlčata.

Paní de Noares vyprávěla, že je potkala ráno na silnici. Placquevent nevěděl nic bližšího.

Ptali se jich, jak se jmenují.

„Viktor, Viktorka.“

„Kde je váš otec?“

„Je zavřený.“

„A co dělal předtím?“

„Nic.“

„Odkud jste?“

„Ze Saint-Pierre.“

„Ale z kterého Saint-Pierre?“

Obě děti popotahovaly a odpovídaly jen:

„Nevím, nevím.“

Matka jim umřela, a tak žebrají.

Paní de Noares vyložila, jak by bylo nebezpečné je opustit; dojala hraběnkou, dovolávala se cti hraběte, byla podporována slečnou, stála umíněně na svém a dosáhla, čeho chtěla. Hajného žena se o ně bude starat. Později se pro ně najde práce, a protože neumějí ani

číst, ani psát, paní de Noares je sama bude učit, aby je připravila na katechismus.

Když páter Jeufroy přišel na zámek, posílalo se vždy pro oba mrňouse; vyptával se jich, pak měl přednášku, na které si kvůli posluchačům dal hodně záležet. Jednou, když vykládal o patriarších, je Bouvard, vraceje se s ním a s Pécuchetem domů, přísně odsoudil.

Jakub se proslavil podvody, David vraždami, Šalamoun prostopášností.

Abbé mu odpověděl, že je třeba se dívat hlouběji. Oběť Abraháмова je obrazem utrpení Páně; Jakub jiným předobrazem Vykupitele, tak jako Josef, jako měděný had, jako Mojžíš.

„Myslíte, že opravdu napsal Pentateuch?“

„Ovšemže!“

„Vždyť se tam vypravuje o jeho smrti; to platí také pro Jozua, a co se týče knihy Soudců, autor nás upozorňuje, že v době, kterou líčí, neměl Izrael ještě krále. Dílo bylo tedy napsáno za králů. Proroci mě také překvapují.“

„Teď bude popírat proroky!“

„Vůbec ne! Ale jejich vzrušený duch zřel Jehovu v různých podobách, v podobě ohně, keře, starce, holubice, a nebyli si zjevením jisti, neboť pořád žádají nějaké znamení.“

„Ó! A tyhle pěkné věci jste našel...?“

„Ve Spinozovi.“

Při tom jméně farář vyskočil.

„Vy jste jej četl?“

„Bůh chraň!“

„Přesto, pane, věda...“

„Pane, člověk není vědcem, není-li křesťanem.“

Věda ho ponoukala k posměchu.

„Dovede ta vaše věda dát vyrůst jedinému klasu? Co vůbec víme?“ pravil.

Ale věděl, že svět byl stvořen pro nás; věděl, že archandělé jsou nad anděly; věděl, že lidské tělo vstane z mrtvých takové, jaké bylo kolem třicítky.

Jeho kněžské sebevědomí dráždilo Bouvarda a z nedůvěry k Louisi Hervieuovi napsal Varlotovi; Pécuchet, lépe poučen, žádal na páteru Jeufroyovi, aby mu vysvětlil určitá místa v Písmě.

Šest dní v Genesi znamená šest hlavních epoch. Loupež drahocenných nádob, jíž se Židé dopustili na Egyptanech, znamená uloupení duchovního pokladu, umění, jehož tajemství se zmocnili. Izaiáš se neobnažil úplně, neboť v latině *nudus* znamená nahý po pás; tak Vergilius radí, aby se lidé při orání obnažili, a tento spisovatel by neradil k něčemu, co se přičí studu! Že Ezechiel zhltnul knihu, není nic zvláštního; neříká se zhltnout brožuru, noviny?

Ale vidíme-li ve všem metaforu, co zbude z faktů? Abbé tvrdil, že se skutečně staly.

Takový způsob chápání připadal Pécuchetovi nepoctivý. Pokračoval ve svém pátrání a přinesl výpisky bible, které si odporují.

Exodus nás učí, že po třicet let byly konány oběti na poušti, podle Ámose a Jeremiáše nebyla vykonána ani jediná oběť. Paralipomenon a kniha Ezdrášova se neshodují ve sčítání lidu. V Deuteronomiu hledí Mojžíš Hospodinu tváří v tvář; podle Exodu ho nikdy nemohl vidět. Kde je tedy vnuknutí boží?

„O důvod více, abychom je uznali,“ odvětil s úsměvem páter Jeufroy. „Podvodníci se musí předem domluvit, ale ne upřímní lidé! Při pochybnostech hledejme útočiště v církvi. Je vždy neomylná.“

Komu přísluší neomylnost?

Koncily basilejský a kostnický přisuzují ji koncilům. Ale koncily se často v názoru rozcházejí, důkazem je, co se stalo Athanasiovi a Ariovi; koncil florentský a lateránský ji přiřkly papeži. Ale Hadrián VI. tvrdí, že papež se může mýlit jako kdokoli jiný.

Hluposti! To nijak neublíží neochvějnosti učení.

Dílo Louise Hervieua upozorňuje na obměny tohoto učení: křest byl kdysi vyhrazen dospělým. Poslední pomazání se stalo svátostí až v devátém století; skutečná přítomnost boží byla vyhlášena teprve v osmém století, očištec uznán v patnáctém, neposkvrněné početí je nedávného data.

Nakonec Pécuchet už nevěděl, co si myslet o Ježíšovi. Tři evangelia dělají z něho člověka. Na jednom místě evangelia svatého Jana staví se na roveň bohu; na jiném téhož evangelia se prohlašuje za jemu podřízeného.

Abbé odpověděl listem krále Abgara, zápisy Pilátovými a svědectvím Sibyl, „jejichž základ je pravdivý“. Našel svatou pannu u Galů, prorocství o Vykupiteli v Číně, Trojici všude, kříž na čepici dalajlámy, v Egyptě na zápěstí bohů; a ukázal dokonce rytinu představující nilometr, podle Pécucheta vlastně falos.

Páter Jeufroy se potají radil s přítelem Pruneauem, který mu vyhledával důkazy v různých knihách. Rozpoutal se zápas v učenosti; a Pécuchet, bičován ješitností, se stal zkoumatelem transcendentna a mytologie.

Přirovnával Pannu Marii k Isis, svátost oltářní k *homa* u Peršanů, Bakcha k Mojžíšovi, archu Noemovu k lodi Xithurově; tyto podobnosti byly pro něho důkazem, že všechna náboženství jsou stejná.

Ale nemůže být několik náboženství, neboť je jen jeden bůh; když byl v koncích s argumenty, muž v klerice zvolal:

„Toť tajemství!“

Co znamená to slovo? Nedostatečnost vědění, prosím. Označuje-li však věc, která již ve svém vyjádření si protiřečí, je to hloupost; a Pécuchet už páteru Jeufroyovi nedal pokoj. Přepadal ho v zahradě, čekal na něho u zpovědnice, znepokojoval ho v sakristii.

Kněz si vymýšlel úskoky, aby mu unikl.

Když jednou odešel do Sassetotu někoho zaopatřit, kráčel mu Pécuchet vstříc po silnici, aby se kněz nemohl rozmluvě vyhnout.

Bylo to večer koncem srpna. Nachové nebe se zachmuřilo a utvořil se na něm velký mrak, dole pravidelný, na vrcholu spirálovitě stočený.

Pécuchet mluvil nejprve o lhostejných věcech; pak prohodil slovo mučedník:

„Kolik myslíte, že jich bylo?“

„Aspoň dvacet miliónů.“

„Jejich počet není tak velký, praví Origenes.“

„Víte, že Origenovi není co věřit!“

Vítr prudce zadul, ohýbaje trávu v příkopech a obě řady mladých jilmů až po obzor.

Pécuchet pokračoval:

„Mezi mučedníky se počítá mnoho galských biskupů, kteří byli zabiti, když se stavěli na odpor barbarům, a to je už jiná otázka.“

„Chcete hájit císaře?“

Podle Pécucheta jsou pomlouváni.

„Příběh o thébské legii je bajka. Popírám taky Symforosu a jejích sedm synů, Felicitu a jejích sedm dcer i sedm panen ankarských, odsouzených k znásilnění, ač byly sedmdesátileté, a jedenáct tisíc panen svaté Uršuly, jejíž družka se jmenovala *Undecemilla*, takže jméno bylo považováno za číslo; tím méně uznávám deset mučedníků alexandrijských!“

„Přesto... přesto je uvádějí věrohodní spisovatelé.“

Spadly první kapky. Farář roztáhl deštník; a Pécuchet, když se pod něj schoval, odvážil se říci, že katolíci nadělali více mučedníků mezi židy, muslimy, protestanty a volnomyšlenkáři než kdysi všichni Římané dohromady.

Duchovní vzkřikl:

„Ale jen za Nerona a císaře Galby bylo deset pronásledování!“

„A co vraždění Albogenských, bartolomějská noc a zrušení nantského ediktu?“

„To jsou ovšem politováníhodné výstřelky, ale nebudete srovnávat tyto lidi se svatým Štěpánem, se svatým Vavřincem, Cypriánem, Polykarpem a se všemi misionáři!“

„Promiňte! Připomenu vám Hypatii, Jeronýma Pražského, Jana Husa, Bruna, Vaniniho, Annu Dubourgovou!“

Pršelo čím dál víc a praménky deště byly tak prudce, že odsakovaly od země jako malé bílé prskavky. Pécuchet a páter Jeufroy kráčeli pomalu, přitisknutí k sobě, a farář pravil:

„Po strašlivém mučení je házeli do kotlů!“

„Inkvizice taky používala mučení, a jak dovedla upalovat!“

„Urozené dámy dávali do hampejzů!“

„Myslíte, že dragouni Ludvíka XIV. byli slušní?“

„A nezapomínejte, že křesťané nepodnikli nic proti státu!“

„Hugenoti také ne!“

Vítr hnal a vířil déšť vzduchem. Voda pleskala do listí, řinula se po kraji cesty, a protože bylo po žních, nebe barvy bláta splývalo s holými poli. Střecha nikde. Jen v dálce chatrč pastýře.

Na Pécuchetově tenkém svrchníku nebyla už ani nit suchá. Voda mu stékala po zádech dolů, vnikala do střevíců, do uší a do očí, přestože měl Amorosovu čapku se štítkem; farář nadzdvihoval rukou sukni kleriky, odkrýval nohy a z cípů jeho třírohého klobouku se mu řinula voda na ramena jako z chrličů na katedrále.

Museli se zastavit a obrácení zády k vichřici stáli proti sobě, břicho proti břichu, svíraje čtyřma rukama zmítající se deštník.

Páter neustával v obraně katolíků.

„Byli vaši protestanti ukřižováni, jako byl ukřižován svatý Šimon, nebo byl někdo z nich předhozen dvěma tygrům, jako se to stalo svatému Ignáci?“

„A pro vás to neznamená nic, tolik žen odloučených od manželů, tolik dětí vyrvaných matkám?! A putování vyhnanců sněhem a přes propasti! Cpali je do vězení; sotva umřeli, vyváželi je v košatině z města jako zločince.“

Abbé se ušklíbl:

„Račte dovolit, tomu vůbec nevěřím! To naši mučedníci jsou méně pochybní. Svatá Blandina byla nahá v síti předhozena zdivočelé krávě. Svatá Julie byla ubita. Svatému Tarachovi, svatému Probovi a svatému Andronicovi vylámali zuby kladivem, rozdrásali žebra železnými hřebeny, prokláli ruce rozžhavenými hřebíky, sedřeli kůži z lebky.“

„Přeháníte,“ řekl Pécuchet. „Smrt mučedníků byla v té době jen řečnická nadsázka!“

„Jak to, řečnická nadsázka?“

„Ale ovšem! Kdežto já, pane, já vám vykládám dějiny. Katolíci v Irsku rozparovali těhotným ženám břicha a brali jim děti!“

„Nikdy!“

„A házeli je prasatům!“

„Ale jděte!“

„V Belgii je zakopávali zaživa!“

„To jsou vtipy!“

„Známe jejich jména!“

„A i kdyby!“ namítl kněz, mávaje zlostně deštníkem. „Nemůže se jim říkat mučedníci. Není mučedníků vně církve.“

„Malou poznámku. Závisí-li význam mučedníka na nauce, jak by pak mohl sloužit k dokazování její dokonalosti?“

Déšť přestával; až do vsi už nepromluvili.

Ale na prahu fary kněz řekl:

„Lituji vás! Skutečně vás lituji!“

Pécuchet hned Bouvardovi vyprávěl o své hádce. Vyvolala v něm nechuť k náboženství a za hodinu seděl u ohně z chrastí a četl *faráře Mesliera*. To hrubé popírání se mu přičilo; potom, vyčítaje si, že snad zneuznává hrdiny, listoval v *Životopisech svatých* a pročítal příběhy nejslavnějších mučedníků.

Jak dav jásal, když vcházel do arény! A když lvi a jaguáři byli příliš mírní, dráždil je posunky a hlasem, aby se do nich pustili.

Stáli tam celí zkrvavělí a usmívali se, hledíce k nebesům; svatá Perpetua si zapletla vlasy, aby nevypadala smutně. Pécuchet začal přemýšlet. Okno bylo otevřené, noc klidná, zářily spousty hvězd. V jejich duších se asi děly věci, jaké si už nedovedeme představit, byla to strhující, božská radost! A Pécuchet, jak o tom snil, řekl, že to chápe, že by byl jednal také tak.

„Ty?“

„Určitě.“

„Nepovídej hlouposti! Jsi věřící, nebo ne?“

„Nevím.“

Zapálil svíčku; pak jeho zrak padl na kříž v alkovně:

„Kolik ubožáků se k němu uchýlilo!“

A po chvíli mlčení:

„Udělal z něho cosi nepřirozeného! To je vina Říma, vatikánské politiky!“

Ale Bouvard se církvi obdivoval pro její velkolepost a byl by si přál být středověkým kardinálem.

„Pěkně by mi to slušelo v purpuru, uznej!“

Pécuchetova čepice, ležící u žhavých uhlíků, nebyla dosud suchá. Jak ji odtamtud bral, ucítil něco v podšívce a vypadl medailónek se svatým Josefem. Byli zmateni, ta příhoda se zdála nevysvětlitelná!

Paní de Noares se Pécucheta vyptávala, zda nepocítil nějakou změnu, zvláštní slast, a prozradila se svými otázkami. Jednou, když hrál kulečník, zašila mu medailónek do čepice.

Jistě ho milovala; mohli se vzít: byla vdova, a on neměl tušení o této lásce, která snad mohla být štěstím jeho života.

Ač byl zbožnější než pan Bouvard, zasvětila jej svatému Josefovi, který nejlépe pomáhá při obrácení nevěřících.

Nikdo neznal tak jako ona všechny růžence a odpustky, které z nich plynou, působení ostatků a přednosti zázračných vod. Hodinky měla na řetízku, dotýkaném pouty svatého Petra.

Mezi jejími přívěsky svítila zlatá perla napodobující tu, která v allouagneském kostele chová slzu Spasitele; a protože sbírala léčivé byliny pro nemocné, její pokoj se podobal sakristii a lékárně.

Trávila čas psaním dopisů, navštěvováním chudých, rozlučováním nemanželských svazků, rozšiřováním fotografií Nejsvětějšího srdce. Jeden pán jí měl poslat „mučednickou pastu“, směs pašijového vosku a prachu z lidských kostí z katakomb, jíž se užívá v beznadějných případech jako náplasti nebo jako pilulek. Slíbila trochu Pécuchetovi.

Jemu zřejmě nebyl po chuti takový materialismus.

Večer mu sluha ze zámku přinesl hromadu spisků, zaznamenávajících zbožné výroky velkého Napoleona, průpovídky farářů v hostincích a vyprávění o děsivé smrti, jež potkala bezbožníky. Paní de Noares to všechno uměla nazpaměť, a ještě spoustu zázraků.

Vypravovala taky o pitomých zázracích, zcela bezúčelných, jako by je bůh udělal, aby ohromil svět. Její vlastní babička zamkla jednou do skříně dvanáct švestek v ubrousku, a když za rok skříní otevřeli, bylo jich na ubrousku třináct a tvořily kříž.

„Vysvětlete mi to.“

Tím slovem končovala své příběhy, na kterých trvala umíněně jako mezek, ačkoli jinak to byla hodná a veselá žena.

Jednou přece „vyšla z míry“. Bouvard nechtěl uznat zázrak z Pezilly: mísa na kompot, do níž za Revoluce schovali hostie, se sama od sebe pozlatila.

„Snad bylo dno vlhkem trochu zežloutlé?“

„Ale ne, říkám vám, že ne! Příčinou pozlacení byl dotyk Nejsvětější svátosti.“

A jako důkaz uvedla svědectví biskupů.

„Je to, říkají, jako záštita, jako... jako palladium perpignanské diecéze. Zeptejte se raději pátera Jeufroye!“

Bouvard to už nevydržel, zopakoval si svého Louise Hervieua a vzal Pécucheta s sebou na faru.

Duchovní dojídal právě oběd. Regina nabídla hostům židle a na jeho pokyn přinesla dvě skleničky, jež naplnila rosolkou.

Potom Bouvard vyložil, co ho přivádí.

Kněz neodpověděl přímo.

„Bůh je všemohoucí a zázraky jsou jedním z důkazů náboženství.“

„Přece existují přírodní zákony.“

„To nevadí. Ruší je, aby poučoval a napravoval.“

„Jak víte, že je ruší?“ namítl Bouvard. „Dokud příroda jde svou cestou, nikdo na ně nevzdechne; ale ve zvláštním úkazu vidíme ruku boží.“

„Může v něm být,“ odpověděl duchovní, „a když je událost potvrzena svědky...“

„Svědkové sednou všemu na lep, vždyť jsou i falešné zázraky!“

Kněz zrudl.

„Ovšem... někdy.“

„Jak je poznáte od pravých? A jestliže ty pravé, sloužící za důkaz, samy potřebují důkazů, nač je dělat?“

Regina zakročila a řekla káravě jako její pán, že se musí poslouchat.

„Život je pomíjivý, ale smrt je věčná!“

„Zkrátka,“ dodal Bouvard, upíjeje rosolku, „někdejší zázraky nejsou lépe dokázány než ty dnešní; křesťanské i pohanské můžeme hájit obdobnými důvody.“

Farář praštil vidličkou na stůl.

„Ty byly falešné, říkám vám to ještě jednou! Není zázraků mimo církev!“

„Vida!“ řekl si Pécuchet. „Týž důvod jako při mučednících: nauka se opírá o fakta a fakta o nauku.“

Páter Jeufroy vypil sklenici vody a pokračoval:

„Přestože je popíráte, věříte v ně. Dvanáct rybářů obrátilo na víru celý svět, to je, myslím, slušný zázrak!“

„Vůbec ne!“

Pécuchet to vykládal jinak.

„Monoteismus vymysleli Hebrejci, Trojici Indové, Logos je z Platona, panenská matka z Asie.“

Na tom nezáleží! Páter Jeufroy trval na nadpřirozenosti, nepřipustil, že by křesťanství mohlo mít nějaké obdoby, třebaže viděl u všech národů jeho předzvěsti nebo zkomoleniny. Posměvačnou bezbožnost osmnáctého století by byl snesl; ale moderní kritika ho dráždila svou zdvořilostí.

„Mám raději ateistu, jenž se rouhá, než skeptika, který se pře o každou maličkost!“

Pak na ně vyzývavě pohlédl, jako by je vybízel k odchodu.

Pécuchet se vrátil zádumčivý. Doufal v souzvuk víry a rozumu.

Bouvard mu dal přečíst toto místo z Louise Hervieua:

„Abyste poznali propast, která je dělí, srovnajte jejich zásady. Rozum vám říká: Celek obsahuje v sobě část. A víra vám odpovídá: Přepodstatněním měl Ježíš, přijímaje se svými apoštoly, své tělo ve své ruce a svou hlavu ve svých ústech.

Rozum vám praví: Člověk není zodpovědný za hříchy druhých. A víra vám odpovídá: Dědičným hříchem.

Rozum vám praví: Tři jsou tři. A víra prohlašuje: Tři jsou jeden.“

S farářem se už nestýkali.

Bylo to v době války s Itálií.

Slušní lidé měli strach o papeže. Hřímalo se proti Emmanuelovi. Paní de Noares mu dokonce přála smrt.

Bouvard a Pécuchet odporovali jen nesměle. Když se před nimi otevřely dveře salónu a oni se cestou zhlíželi ve vysokých zrcadlech, zatímco okny bylo vidět stromořadí, kde se na zeleni odrážela červená vesta sluhy, měli příjemný pocit – nádhera prostředí budila v nich shovívavost k výrokům, jež se tam pronášely.

Hrabě jim půjčil všechna díla pana de Maistre. Rozváděl jeho zásady v kroužku důvěrných přátel: byl tam Hurel, farář, smírčí

soudce, notář a baron, jeho nastávající zeť, který přijížděl občas na čtyřiaadvacet hodin do zámku.

„Strašná věc je,“ říkával hrabě, „duch devětaosmdesátého roku! Nejprve se popře bůh; pak se kritizuje vláda; potom se začne o svobodě. Svoboda urážet, bouřit se, užívat, nebo spíš plenit, takže náboženství a vládní moc musí dát do klatby bezvěrce a kacíře. Jistě se zas bude křičet, že je to pronásledování, jako by kati pronásledovali zločince. Krátce řečeno: Není státu bez boha! Neboť zákon může být uznáván, jen přichází-li shůry, a teď nejde o Italy, ale o to, nabude-li vrchu revoluce, nebo papež, satan, nebo Ježíš Kristus.“

Páter Jeufroy přisvědčoval jednoslabičnými citoslovci, Hurel úsměvem, smíří soudce pokyvováním. Bouvard a Pécuchet se dívali na strop; paní de Noares, hraběnka a Jolanda šily pro chudé a pan de Mahurot listoval v časopisech vedle své nevěsty.

Pak nastávaly chvíle ticha, kdy každý jako by byl pohroužen do zkoumání nějakého problému. Napoleon III. nebyl už zachránce, ba dokonce dával politováníhodný příklad, neboť nechal zedníky v Tuileriích pracovat v neděli.

„Nemělo se to připustit,“ bylo běžné úsloví pana hraběte.

Ať šlo o národní hospodářství, o umění, literaturu, dějiny, vědecké nauky, o všem rozhodoval jako křesťan a otec rodiny; a kéž by bůh dal, aby vláda v tomto ohledu měla stejnou přísnost, jakou on zavedl ve svém domě! Jen vládní moc může posoudit nebezpečí vědy; je-li věda příliš rozšířena, vnuká lidu zhoubné touhy. Ten ubohý lid byl šťastnější, když páni a biskupové mírnili absolutismus krále. Nyní ho vykořisťují průmyslníci. Upadne do otroctví.

A všichni litovali starého režimu: Hurel z podlézavosti, Coulon z nevědomosti, Marescot jako umělec.

Jakmile byl doma, osvěžoval se Bouvard La Mettrie, Holbachem atd., a Pécuchetovi bylo čím dál vzdálenější náboženství, které se stalo prostředkem k vládnutí. Pan de Mahurot byl u přijímání, aby se více zalíbil „naším dámám“, a do kostela chodil jen kvůli služebnictvu.

Byl matematik a milovník hudby, hrál na klavír valčíky, obdivoval se Toepfferovi a byl to takový vzdělaný skeptik. Co se vykládá o feudálních zlořádech, o inkvizici nebo jezuitěch, jsou jen předsudky; a vychvaloval pokrok, třebaže pohrdal každým, kdo nebyl urozený nebo nevychodil polytechniku!

Páter Jeufroy se jim také nelíbil. Věřil v čáry, vtipkoval o modlách, tvrdil, že všechny jazyky jsou odvozeny z hebrejštiny; v jeho řečnických projevech nebylo nic poutavého; věčně měl na jazyku jelena uštvaného k smrti, med a absint, zlato a olovo, vůně, urny a křesťanskou duši, kterou přirovnával k vojáku, volajícímu tvář v tvář hříchu: „Stůj, ani o krok dál!“

Aby se vyhnuli jeho přednáškám, chodili na zámek co nejpozději. Jednou ho tam přece zastihli.

Už hodinu čekal na své dva žáky. Najednou vstoupila paní de Noares.

„Holčička zmizela. Vedu Viktora. Ach, to nešťastné dítě!“

Našla mu v kapse stříbrný náprstek, který už tři dny hledala; pak dusíc se vzlyky:

„To není všechno! To není všechno! Když jsem ho hubovala, vystrčil na mne zadek!“

A než hrabě a hraběnka mohli něco říci:

„Je to ovšem moje vinou; promiňte mi!“

Zatajila jim, že sirotci jsou děti trestance Touache. Co dělat?

Jestliže je hrabě vyžene, jsou ztraceny a jeho milosrdný čin bude považován za vrtoch.

Páter Jeufroy nebyl překvapen. Člověk je od přírody zkažený a je třeba jej trestat, aby se polepšil.

Bouvard odporoval. Mírnost je účinnější.

Ale hrabě se opět rozpovídal o železné ruce, stejně nutné dětem jako národům. Obě děti jsou neřestné: děvče je prolhané, kluk surový. Tu krádež by mu konečně prominuli; drzost nikdy, neboť výchova má být školou úcty.

At' tedy hajný Sorel dá klukovi hned pořádný výprask. Pan de Mahurot, který mu chtěl něco říci, slíbil, že vzkaz vyřídí. Vzal ve vestibulu pušku a zavolal Viktora, který zůstal stát se skloněnou hlavou uprostřed nádvoří:

„Pojď za mnou!“ řekl baron.

Protože cesta k hajnému odbočovala jen kousek od Chavignolles, doprovodil jej páter Jeufroy i Bouvard a Pécuchet.

Sto kroků za zámkem je požádal, aby už nemluvili, pokud půjde podél lesa.

Půda se svažovala až ke břehu řeky, kde se tyčily velké balvany. V zapadajícím slunci tvořila řeka zlaté skvrny. Na protější straně se zelené pahorky pokrývaly stínem. Vál ostrý větřík.

Králíci vylezli ze svých doupat a pásli se na trávě.

Zazněl výstřel, druhý, třetí a králíci skákali, kutáleli se. Viktor se na ně vrhal, aby je chytil, a celý zpocený prudce oddychoval.

„Ty si pěkně zvedeš šaty!“ řekl baron.

Na chlapcově roztrhané kazajce byla krev.

Pohled na krev se Bouvardovi ošklivil. Tvrdil, že se nemá prolévat.

Páter Jeufroy odvětil:

„Někdy to okolnosti vyžadují. Nedá-li viník svou krev, je třeba krev druhého, jak nás tomu učí Vykupitel.“

Podle Bouvarda to mnoho nepomohlo, neboť přestože se Spasitel obětoval, téměř všichni lidé jsou zatraceni.

„Ale denně svou oběť obnovuje ve svátosti oltářní.“

„A zázrak,“ řekl Pécuchet, „se děje slovy, byť i kněz sám byl ho nehoden.“

„V tom je právě tajemství, pane.“

Viktor zatím visel očima na pušce, chtěl se jí dokonce dotknout.

„Pracky pryč!“

A pan de Mahurot se dal lesní pěšinou.

Duchovní měl Pécucheta po jedné, Bouvarda po druhé straně.

„Pozor, znáte *Debetur pueris*,“ řekl Bouvardovi.

Bouvard ho ujistil, že se sklání před Stvořitelem, že jej však pohoršuje, dělají-li z něho člověka. Bojíme se jeho pomsty, pracujeme k jeho slávě, má všechny ctnosti, paži, oko, politiku, obydlí. „Otče náš, jenž jsi na nebesích, co to znamená?“

A Pécuchet dodal:

„Svět se rozšířil, země není již jeho středem. Krouží v nekonečném množství sobě podobných těles. Mnohá ji předčí velikostí a toto zmenšení naší zeměkoule vede k vznešenějšímu pojetí boha.“

Náboženství by se tedy mělo změnit. Ráj je cosi dětinského se svými blaženými, kteří jen rozjímají, zpívají a z výše se dívají na muka zatracenců. Pomyslíme-li jen, že základem křesťanství je jablko!

Farář se rozzlobil.

„Popřete zjevení boží, bude to jednodušší.“

„Jak si představujete, že by byl bůh mluvil?“ řekl Bouvard.

„Dokažte, že nepromluvil!“ odvětil Jeufroy.

„Ale řekněte mi, kdo to dokazuje?“

„Církev!“

„Pěkné svědectví!“

Ta rozepře nudila pana de Mahurot a letmo prohodil:

„Jen poslouchajte faráře, ví toho víc než vy!“

Bouvard a Pécuchet na sebe kývli, že se dají jinou cestou, a když došli k Zelenému kříži:

„Přejeme dobrý večer!“

„Služebník!“ řekl baron.

To se všechno donese panu de Faverges, a možná že dojde k roztržce. Co dělat. Cítili, že ti šlechtici jimi pohrdají. Nikdy nebyli zváni na večeri a paní de Noares s tím jejím věčným napomínáním měli už dost.

Nemohli si však ponechat de Maistra a po čtrnácti dnech se vrátili do zámku, domnívajíce se, že je nepřijmou.

Přijali je.

Celá rodina byla shromážděna v budoáru i s Hurelem a kupodivu tam byl také Foureau.

Trest Viktora nenapravil. Nechtěl se učit katechismu a Viktorka často používala neslušných slov. Zkrátka hoch půjde do polepšovny a děvče do kláštera.

Foureau to měl zařídit a už odcházel, když ho hraběnka zavolala zpátky.

Čekali pátera Jeufroye, aby společně s ním stanovili datum sňatku, který se bude na radnici odbývat mnohem dříve, než bude uzavřen v kostele, aby ukázali, že občanským sňatkem pohrdají.

Foureau se pokusil jej hájit. Hrabě a Hurel se postavili proti. Co je obecní úřad proti kněžské hodnosti! A baron by se nepovažoval za ženatého, kdyby byl oddán pouze před trojbarevnou šerpou.

„Výborně!“ řekl páter Jeufroy ve dveřích. „Ježto svátost manželská byla ustanovena Ježíšem...“

Pécuchet ho zarazil.

„V kterém evangeliu! Za časů apoštolů bylo tak málo ve vážnosti, že Tertulián je přirovnává k cizoložství.“

„No tohle!“

„Ale ano! A není to žádná svátost! Svátost musí mít znamení. Ukažte mi znamení sňatku!“

Farář marně vykládal, že představuje spojení boha s církví.

„Nerozumíte už křesťanství! A zákon...“

„Nese jeho stopu,“ pravil pan de Faverges, „jinak by dovoloval mnohoženství!“

Nějaký hlas namítl:

„Co by na tom bylo zlého?“

Řekl to Bouvard zpola skrytý záclonou.

„Je možné mít několik žen jako patriarchové, mormoni nebo muslimové, a přitom být poctivý člověk!“

„Vyloučeno!“ zvolal kněz. „Poctivý je ten, kdo vrací, co je dlužen. Dluhujeme bohu úctu. Tedy kdo není křesťan, není poctivý!“

„Je zrovna takový jako ostatní,“ řekl Bouvard.

Hrabě, který pokládal tuto odpověď za urážku náboženství, začal je velebit. Osvobodilo otroky.

Bouvard uvedl citáty, dokazující opak.

„Svatý Pavel jim ukládá, aby poslouchali své pány jako Ježíše Krista. Svatý Ambrož nazývá otroctví božím darem.“

„Leviticus, Exodus a koncily otroctví potvrdily. Bossuet je řadí mezi lidská práva. A monsignore Bouvier je schvaluje.“

Hrabě namítl, že křesťanství přesto přispělo k rozvoji civilizace.

„A lenosti tím, že dělá z chudoby ctnost.“

„Co však, pane, morálka evangelia?“

„Hm, hm! Není příliš mravné! Dělníci, kteří přišli v poslední hodinu, jsou odměněni stejně jako ti, co přišli v první hodinu. Dává se tomu, kdo má, a bere tomu, kdo nemá. A přikázání přijímat políčky a nevracet je a nechat se okrádat, to povzbuzuje smělce, zbabělce a taškáře.“

Pohoršení ještě vzrostlo, když Pécuchet prohlásil, že buddhismus mu je stejně milý.

Kněz se rozesmál:

„Cha! Cha! Cha! Buddhismus!“

Paní de Noares spínala paže:

„Buddhismus!“

„Cože... buddhismus!“ opakoval hrabě.

„Znáte jej?“ ptal se Pécuchet pana Jeufroye a tím ho zmátl.

„Pak tedy vězte! Lépe než křesťanství a dříve než ono poznal buddhismus marnost věcí pozemských. Jeho pravidla jsou přísná, jeho vyznavači četnější než všichni křesťané, a pokud jde o vtělení, Višnu se vtělil ne jednou, ale devětkrát! Posuďte tedy sami!“

„To jsou výmysly cestovatelů,“ řekla paní de Noares.

„Podporované svobodnými zednáři,“ dodal farář.

A jeden přes druhého:

„Tak jen pokračujte!“

„Velmi pěkné!“

„Je komický!“

„Není možná!“

Nakonec Pécuchet popuzen prohlásil, že se stane buddhistou.

„Urážíte křesťanky!“ pravil baron.

Paní de Noares se zhroutila do křesla. Hraběnka a Jolanda mlčely. Hrabě koulel očima. Hurel čekal na rozkazy. Páter, aby se ovládl, četl breviář.

Pohled na ně pana de Faverges upokojil, i přeměřil si oba chlápky:

„Než někdo začne tupit evangelium, zvláště má-li na svém životě skvrny, má se dát na pokání...“

„Pokání!“

„Skvrny?“

„Dost, pánové! Jistě mi rozumíte!“

Pak se obrátil k Foureauxovi:

„Sorela jsem už upozornil! Jděte k němu!“

A Bouvard a Pécuchet vyšli bez pozdravu.

Na konci stromořadí ulevili všichni tři svému hněvu:

„Jedná se mnou jako se sluhou,“ brumlal Foureaux.

Druzí dva mu přisvědčovali a on, zapomenuv na chvíli na historiku s hemoroidy, pocítil k nim skoro náklonnost.

Venku pracovali cestáři. Muž, který jim dával rozkazy, se přiblížil – byl to Gorju. Dali se do řeči. Dohlíží na šterkování silnice odhlasované v roce 1848 a získal to místo díky inženýrovi panu de Mahurot.

„Tomu, který si má brát slečnu de Faverges! Jistě jdete odtamtud!“

„Naposled!“ řekl ostře Pécuchet.

Gorju se zatvářil prostoduše.

„Snad jste se nepohněvali! Vida! Vida!“

A kdyby byli mohli vidět jeho tvář, když se obrátili, byli by pochopili, že větrí příčinu.

O kousek dál se zastavili před laťkovou ohradou, ve které byly psí boudy a domek z červených cihel.

Viktorka stála na prahu. Rozlehl se štěkot. Žena hajného vyšla. Věděla, proč starosta přichází, a křikla na Viktora.

Všechno bylo už připraveno, jejich výbava složena do dvou šátků sepjatých špendlíky.

„Šťastnou cestu,“ řekla jim, „jsem moc ráda, že se zbavím té sběře!“

Je to jejich vina, že je zplodil otec galejník? Vypadaly naopak velmi mírně, ani se nestaraly, kam je vedou.

Bouvard a Pécuchet se dívali, jak jdou před nimi.

Viktorka si něco nejasně prozpěvovala, šátek na ruce jako modistka, když nese krabici. Občas se ohlédla a Pécuchet litoval, vida její plavé kučery a roztomilou postavičku, že nemá takovou dcerku. Kdyby byla vychována v jiných poměrech, byla by později rozkošná. Jaké štěstí vidět ji růst, slyšet celé dny její ptačí štěbetání, obejmout ji, kdy by se mu zachtělo; a dojetí mu stoupalo ze srdce na rty, zvlhčilo mu víčka, trochu ho skličovalo.

Viktor si přehodil uzlík na záda jako voják. Hvízdal si, házel kamení na vrány v brázdách, odbíhal pod stromy uříznout si proutek. Foureau ho zavolal; a Bouvard, který ho vzal za ruku, s rozkoší cítil ve své dlani ty silné a pevné dětské prsty. Chudáček by potřeboval jen volně se rozvíjet, jako květina na slunci! A zatím bude hnít mezi stěnami, nad úlohami, tresty a hromadou hloupostí! Bouvarda se zmocnila vzdorná lítost, roztrpčení proti osudu, takový zběsilý vztek, při kterém by si člověk přál zničit vládu.

„Běhej!“ řekl. „Bav se! Raduj se, dokud můžeš!“

Kluk utekl.

Bude se sestrou spát v hostinci a časně zrána odveze falaiseský dostavník Viktora do polepšovny v Beaubourgu; jeptiška ze sirotčince v Grandcampu přijde pro Viktorku.

Když jim Foureau řekl tyto podrobnosti, pohroužil se opět do svých myšlenek. Ale Bouvard chtěl vědět, nač asi přijde vydržování takových dvou dětí.

„Hm... Tak na nějakých tři sta franků! Hrabě mi dal pětadvacet na první výlohy! Držgrešle jedna!“

A Foureau, do hloubi srdce dotčen pohanou své šerpy, mlčky přidal do kroku.

Bouvard pronesl tiše:

„Je mi jich líto. Hned bych si je vzal!“

„Já taky,“ řekl Pécuchet, neboť měli stejný nápad.

Budou asi nějaké překážky?

„Žádné!“ odvětil Foureau.

Má ostatně jako starosta právo svěřit opuštěné děti, komu sám uzná za dobré. A po dlouhém váhání:

„Tak tedy ano! Vezměte si je! Ten bude mít dopal.“

Bouvard a Pécuchet si je odvedli.

Když přišli domů, našli Marcela klečícího dole u schůdků před madonou; modlil se horoucně. Hlavu měl zvrácenou, oči přivřené, a vyšpuluje svůj zaječí pysk, vypadal jako fakír v extázi.

„To je pitomec!“ řekl Bouvard.

„Proč? Možná že je účasten něčeho, co bys mu záviděl, kdybys to mohl vidět. Či nejsou dva zcela odlišné světy? Předmět úvahy má menší cenu než způsob uvažování. Co záleží na víře! Hlavní je věřit.“

To byly Pécuchetovy námitky na Bouvardovu poznámku.

X

Opatřili si několik děl o výchově a rozhodli se pro určitý systém. Je třeba vyloučit byť jen náznak metafyzické představy a podle experimentální metody sledovat vývoj přírody. Nebylo naspěch, protože oba žáci musí zapomenout, čemu se naučili.

Ač byli tělesně zdatní, chtěl je Spartán Pécuchet ještě otužit, aby zvykli hladu, žízni, nepohodě, a dokonce měli nosit dřevé boty, aby byli odolní proti rýmě. Bouvard se tomu vzepřel.

Tmavá komora na konci chodby se stala jejich ložnicí. Byly tam jen dvě úzké postele s popruhy a džbán; nad hlavou měli kulatý vikýř a po omítce běhali pavouci.

Děti často vzpomínaly na chaloupku, co tam bylo hádek!

Jednou v noci se otec vrátil s rukama od krve. Potom přišli četníci. Pak bydlily v lese. Muži, kteří dělali dřeváky, objímali se s jejich matkou. Umřela a je odvezli na vozíku. Bývaly hodně bity, ztratily se. Pak zas v duchu viděly hajného, paní de Noares, Sorela, a neptaly se, proč mají opět nový domov, ale byly v něm šťastny. Bylo to pro ně zlé překvapení, když po osmi měsících začalo zas učení. Bouvard si vzal na starost děvče, Pécuchet hochá.

Viktor znal písmena, ale neuměl utvořit slabiky. Něco vykoktal, najednou se zastavil a tvářil se jako pitomec. Viktorka se vyptávala. Čím to, že *ch* ve slově orchestr zní jako *k* a ve slově archeologie jako *ch*? Někdy se mají dvě samohlásky spojit, jindy rozdělit. To vůbec není správné. Zlobila se.

Učitelé vyučovali ve stejnou hodinu, každý ve svém pokoji, a protože příčka byla tenká, zněly ty čtyři hlasy, jeden pisklavý, druhý hluboký a dva pronikavé, jako hrozná kočičina. Aby to skončili a podnítili v dětech zdravé soutěžení, napadlo je, že budou pracovat společně v muzeu, a začalo se se psáním.

Oba žáci, každý na jednom konci stolu, opisovali předlohu; ale držení těla bylo nesprávné. Museli se napřímit, listy jim padaly, pera se rozskřípala, inkoust převrhoval.

Viktorce to někdy šlo tak tři minuty, pak čmárala klikyháky, ztratila zájem a koukala do stropu. Viktor okamžitě usínal roztažen na stole.

Snad je něco bolí? Příliš velké vypětí škodí mladým mozgům.

„Přestaňme,“ řekl Bouvard.

Nic hloupějšího než učení nazpaměť; přesto paměť zakrní, ne-cvičí-li se, i vtloukli jim do hlavy první La Fontainovy bajky. Děti dávaly zapravdu mravenci, že schraňuje pro sebe, vlku, že požírá jehňátko, lvu, že si přivlastňuje všechny podíly.

Začaly být smělejší a pustošily zahradu. Ale čím je zabavit?

Jean Jacques v *Emilovi* radí vychovateli, aby dal žáku dělat hračky a sám mu jen nenápadně pomáhal. Bouvard se marně pokoušel udělat obruč a Pécuchet ušít míč. Přešli k poučným hrám, jako jsou vystřihovánky; Pécuchet jim ukázal mikroskop. Bouvard předváděl při světle svíčky stínovou hru prstů na zdi, dělal zajíce a prasátko. Diváci se nudili.

Pedagogové vychvalují jako zábavu oběd v přírodě a projížd'ku loďkou; upřímně řečeno, je to proveditelné? A Fénelon doporučuje občas „nevinný rozhovor“. Jeden jediný se nedá vymyslet.

Vrátili se k vyučování; trpytivé koule, rýhy, sazečská kasa, všechno zklamalo, i přišli na novou lest.

Protože Viktor měl mlsný jazyk, dávali mu předčítat jména jídel; brzy četl plynne ve *Francouzském kuchaři*. Jelikož Viktorka byla koketní, dostane šaty, napíše-li si o ně švadleně. Za necelé tři týdny svedla tenázrak. Znamenalo to podporovat jejich vady, prostředek zhoubný, ale úspěšný.

Čemu je teď učit, když umějí číst a psát? Nová nesnáz.

Dívky nemusejí být tak učené jako chlapci. Na to nehleďme, obyčejně mají tolik vzdělání jako ta nemá tvář a celý jejich duchovní majetek je omezen na mystické hlouposti.

Je vhodné učit je cizím jazykům? „Španělština a italština,“ tvrdí Labuť cambraiská, „jsou dobré jen ke čtení nebezpečných děl.“ Takový důvod připadal jim hloupý. Přesto, k čemu by Viktorka potřebovala tyto jazyky, angličtina je více rozšířena. Pécuchet studoval její pravidla; s vážnou tváří ukazoval, jak se vyslovuje *th*.

„Vidíš, takhle: *the, the, the!*“

Ale než začneme dítě učit, měli bychom znát jeho schopnosti. Lze je uhodnout pomocí frenologie. Zahloubali se do ní; pak si chtěli ověřit její tvrzení na svých osobách. Bouvard měl hrbol dobráctví, obrazotvornosti, zbožňování a milostné energie, *vulgo* erotismu.

Na Pécuchetových spáncích dala se nahmatat filozofičnost a nadšení, spojené se sklonem k lenivosti.

Skutečně, takové byly jejich povahy. Více je překvapilo, že jak u jednoho, tak u druhého se dal rozpoznat sklon k přátelství, a nadšení tím objevem, vřele se objali.

Pak začali zkoumat Marcela. Jeho největší vadou, o níž ovšem věděli, byla jeho nesmírná chuť k jídlu. Přesto byli Bouvard a Pécuchet poděšeni, když zjistili nad boltcem, ve výši oka, ústrojí pudu žravosti. S přibývajícími lety bude jejich sluha možná jako ona žena ze Salpêtrière, která snědla denně osm liber chleba, jednou zhltna čtrnáct polévek a jindy šedesát hrnků kávy. Neuživil by ho.

Na hlavách jejich žáků nebylo nic pozoruhodného; asi si při tom počínali špatně. Jeden velmi prostý prostředek obohatil jejich zkušenost.

Ve dnech, kdy se konal trh, vloudili se mezi venkovany na náměstí, mezi pytle ovsa, koše sýra, telata a nedbali, že do nich pořád někdo strká; a když spatřili chlapce s otcem, žádali o dovolení, aby mu směli ohmatat lebku za účelem vědeckým.

Většinou jim ani neodpověděli; jiní, domnívajíce se, že jde o nějakou mast na strupy, podrážděně odmítli; někteří neteční se dali odvést ke chrámovým vratům, kde bude víc klidu.

Jednou ráno, když tam Bouvard a Pécuchet zas začínali své zkoumání, objevil se najednou farář a vida, co dělají, obvinil frenologii, že vede k materialismu a fatalismu.

Zloděj, vrah a cizoložník mohou docela jednoduše svalit vinu za své zločiny na vrub svých hrbolů.

Bouvard namítl, že orgán činí náchylným k činu, avšak nenutí k němu. To, že člověk v sobě má zárodek neřesti, nijak nedokazuje, že bude neřestný.

„A vůbec, obdivuji se pravověrným; uznávají vrozené myšlenky a zavrhuje sklony. To je přece protimluv!“

Ale frenologie, podle pátera Jeufroye, popírá všemohoucnost boží, a je nevhodné provozovat ji ve stínu posvátného místa, přímo proti oltáři.

„Jděte pryč, ne! Jděte pryč!“

Usídlili se u holiče Ganota. Aby snáze přemohli váhavost, Bouvard a Pécuchet šli tak daleko, že platili rodičům oholení nebo učesání.

Jednou odpoledne se tam přišel dát ostříhat doktor. Když usedl do křesla, spatřil v zrcadle, jak oba frenologové jezdí prsty po dětských hlavách.

„I tyhle hlouposti vás baví?“ řekl.

„Proč hlouposti!“

Vaucorbeil se pohrdavě usmál; pak prohlásil, že v mozku není několik ústrojí.

Tak například někdo stráví jídlo, které jiný nestráví! Máme se domnívat, že v žaludku je tolik žaludků, kolik je v něm chutí? Nicméně jedna práce zotaví člověka po jiné práci, duševní výkon nenapíná současně všechny schopnosti, každá z nich má odlišné sídlo.

„Anatomové na ně nepřišli,“ řekl Vaucorbeil.

„To proto, že špatně pitvali,“ odpověděl Pécuchet.

„Jak to?“

„Ale ovšem! Rozřezávají kusy bez ohledu na spojitost částí,“ věta z knihy, na niž si vzpomněl.

„To je pěkná pitomost!“ zvolal lékař. „Lebka se neutváří podle mozku, vnějšek podle vnitřku. Gall se mýlí a víte co, ověřte jeho učení na třech osobách, které si tu v obchodě namátkou vyberete.“

První byla venkovanka s velkýma modrýma očima.

Pécuchet řekl, pozoruje ji:

„Má dobrou paměť.“

Její manžel to potvrdil a sám se nabídl k ohledání.

„Ó vy, můj milý, vy se nedáte jen tak přemluvit.“

Ostatní přisvědčovali, že je to paličák, jakému není na světě rovno.

Třetí zkoušku provedli na chlapci, kterého doprovázela babička.

Pécuchet prohlásil, že určitě má nesmírně rád hudbu.

„To si myslím,“ řekla stařena, „ukaz pánům, ať vidí.“

Vytáhl z kazajky drnkačku a začal do ní foukat.

Něco bouchlo, to doktor odešel a práskl za sebou dveřmi.

Už neměli o sobě pochybností, zavolali oba žáky a začali zkoumat jejich lebeční schránku.

Viktorčina lebka byla celkem hladká, to je známka rozvážnosti; ale její bratr měl lebku hodnou politování: velmi výrazná vyvýšenina v soscovitém výčnělku kosti temenní vyznačovala sklon k ničivosti, vraždychtivosti, a vypuklina poněkud níže svědčila o žádostivosti, zlodějství. Bouvard a Pécuchet z toho byli týden smutní.

Ale bylo by třeba znát přesný význam slov; takzvaná bojovnost znamená pohrdání smrtí. Vede-li k vraždám, může právě tak vést k záchraně života. V žádostivosti je kus šejdířské vychytralosti a obchodní horlivosti. Neúcta jde ruku v ruce s kritickým duchem, lstivost s obezřelostí. Určitý sklon se vždy rozděluje ve dvě části: jednu špatnou, jednu dobrou. Druhou potřebe pěstováním první a touto metodou se z odvážného dítěte nejen nestane lupič, ale naopak generál. Zbabělec bude pouze opatrný, lakomec šetrný, marnotratník štědrý.

Zaujal je báječný sen: zdaří-li se jim výchova jejich žáků, založí později ústav, jehož cílem bude napravovat inteligenci, krotit povahy, zušlechťovat srdce. Mluvili o subskripcích a o budově.

Proslavili se svým vítězstvím u Ganota a lidé se k nim chodili radit o svých nadějích na úspěch.

Defilovaly před nimi všechny druhy: lebky kulovité, hruškovité, homolovité, hranaté, protáhlé, zúžené, zploštělé, s volskými čelistmi, s ptačím obličejem, s prasečíma očima; ale takový nával překážel holiči v práci. Lidé vráželi lokty do zasklené skříně s voňavkářským zbožím; rozházeli mu hřebeny, rozbili umyvadlo, i vyhodil všechny zájemce, žádaje Bouvarda a Pécucheta, aby je následovali; přijali *ultimatum* bez reptání, už poněkud unaveni lebkozpytera.

Když na druhý den šli kolem kapitánovy zahrádky, zahlédli ho tam, jak rozmlouvá s Girbalem, Coulonem, strážníkem a jeho nejmladším synem Zéfyrinem v ministrantském šatě. Měl rochetku úplně novou; procházel se v ní, než ji uloží do sakristie, a sklízel pochvalu.

Zvědavý, co páni usoudí o jeho chlapci, prosil je Placquevent, aby ho ohmatali.

Kůže na čele vypadala jako napjatá; tenký nos s velkou chrupavkou na špičce svážel se šikmo k sevřeným rtům; brada byla špičatá, pohled těkavý, pravé rameno příliš vysoko.

„Sundej čepici,“ řekl mu otec.

Bouvard mu vsunul ruce do vlasů slámové barvy, pak přišla řada na Pécucheta, a potíchu si sdělili svá pozorování.

„*Pud sebezáchovy* zjevný. Ach! Ach! *Samolibost! Svědomitost* žád-ná! *Pud generický* žádný.“

„Tak co?“ ptal se strážník.

Pécuchet otevřel tabatěrku a vtáhl šnupeček.

„Abych pravdu řekl,“ odvětil Bouvard, „není to nijak slavné.“

Placquevent zrudl pokořením.

„Přesto bude dělat, co chci.“

„Ale, ale!“

„Jsem přece jeho otec, hrome! A mám tedy právo...“

„Do jisté míry,“ řekl Pécuchet.

Girbal se do toho vložil:

„Moc otcovská je nepopíratelná.“

„Ale je-li otec blbec?“

„To nevadí,“ řekl kapitán, „jeho autorita není proto méně svrchovaná.“

„V zájmu dětí,“ dodal Coulon.

Podle Bouvarda a Pécucheta nejsou děti ničím povinny svým plostitelům, ale rodiče naopak mají povinnost je živit, dát jim vzdělání, pečovat o ně, prostě jsou jim povinni vším.

Měšťané se ohrazovali proti tomu nemravnému názoru. Placquevent jím byl dotčen jako pohanou.

„A ti, co sbíráte po silnicích, to jsou pěkní ptáčekové; dotáhnou to daleko! Dejte si pozor!“

„Na co pozor?“ řekl ostře Pécuchet.

„Hm! Já se vás nebojím!“

„Já vás taky ne!“

Coulon zakročil, mírnil strážníka a přiměl ho, aby odešel.

Několik minut proběhlo v mlčení. Pak se mluvilo o kapitánových jirínách, neboť on společnost nepustil, dokud jim jednu po druhé neukázal.

Bouvard a Pécuchet se vraceli domů, když sto kroků před sebou spatřili Placqueventa; a před ním Zéfyrin zvedal předloktí jako štít, aby se chránil před pohlavky.

To, co právě vyslechli, vyjadřovalo jinými slovy myšlenky pana hraběte; ale příklad jejich žáků dosvědčí, oč je lepší svoboda než násilí. Přesto je třeba trochu kázně.

Pécuchet přiblížil v muzeu tabuli pro názorné vyučování; povedou deník, kam se činy dítěte večer zaznamenají a ráno se přečtou. Všechno se bude dít na znamení zvonce. Jako Dupont de Nemours budou nejprve užívat příkazů otcovských, pak vojenských, a tykání bylo zakázáno.

Bouvard se snažil naučit Viktoru počítat. Někdy se spletli; smáli se tomu oba, pak ho políbila na krk, na místo, kde nerostou vousy, a prosila, aby mohla odejít; pustil ji.

Když nastala hodina učení, Pécuchet marně trhal zvoncem a křičel oknem vojenské příkazy, kluk se neobjeoval. Ponožky mu vždycky visely dolů přes kotníky; i u stolu se rýpal prsty v nose a nezadržoval větry. Broussais v tomto bodě zakazuje výtky, neboť „musí být uposlechnuto naléhání pudu sebezáchovy“.

Viktorka i on mluvili hrozně, říkali: *japák* místo jak pak, *vomejt* místo omýt, *vona* místo ona atd; ale protože děti nemohou chápat mluvnicku a protože se jí naučí, slyší-li správně mluvit, oba muži si dávali pozor na řeč, až z toho byli nesví.

Rozcházel se v názorech na zeměpis. Bouvard soudil, že je logičtější začít obcí, Pécuchet světem jakožto celkem.

Kropicí konví a pískem chtěl ukázat, co je to řeka, ostrov, záliv, a dokonce obětoval tři záhony na tři pevniny; ale světové strany nešly Viktorovi do hlavy.

Jedné lednové noci odvedl ho Pécuchet ven do polí. Cestou vychvaloval hvězdářství: námořníci se jím řídí na svých cestách; bez něho by Kryštof Kolumbus neučinil svůj objev. Musíme být vděční Koperníkovi, Galileovi a Newtonovi.

Mrzlo, jen praštelo, a na černé modři nebe třpytilo se bezpočtu hvězd. Pécuchet pozvedl oči.

„Jak to, není tu Velký vůz!“

Když jej minule viděl, stál na jiné straně; konečně jej poznal, pak ukázal Polárku, která je vždycky na severu, a proto se podle ní orientujeme.

Druhého dne postavil křeslo doprostřed salónu a začal se kolem něho točit.

„Představ si, že tohle křeslo je Slunce a já že jsem Země; ta se takhle pohybuje.“

Viktor ho pozoroval pln údivu.

Pak vzal pomeranč, protáhl jím tyčku představující póly a kolem udělal uhlem kruh znázorňující rovník. Potom točil pomerančem kolem svíčky a upozornil svého žáka, že všechny body povrchu nejsou osvětleny současně a to že je příčina změn podnebí; střídání ročních období naznačil tak, že naklonil pomeranč, protože Země nestojí rovně a tím vzniká rovník a slunovrat.

Viktor nepochopil vůbec nic. Představoval si, že se Země točí kolem dlouhé jehly a rovník je prsten, který ji svírá.

Na atlasu mu Pécuchet ukázal Evropu; ale oslněn tolika čarami a barvami, nemohl už najít jména. Nížiny a hory se nekryly s královstvími, politické dělení se pletlo s přírodním rozvrstvením. Všechno se to snad vyjasní studiem dějin.

Bylo by nejmoudřejší začít vesnicí, přejít k okresu, departementu, provincii; ale protože v Chavignolles nebyla místní kronika, bylo třeba přidržet se všeobecných dějin. Ale v těch je tolik látky, že člověk si musí vybrat jen to nejkrásnější.

Z řeckých dějin tam je: „Budeme bojovat ve stínu“, závistivec, který vyštval Aristida do vyhnanství, a Alexandrova důvěra v osobního lékaře. Z římských: husy na Kapitolu, Scaevolova třínožka, Regulův sud. Guatimozinovo lůžko z růží je významné pro Ameriku. Ve Francii máme soissonsou nádobu, dub svatého Ludvíka, smrt Johanky z Arku, Béarnanovu vařenou slepici: stačí jen si vybrat, nepočítaje ani *Za mnou, Auverňané*; a ztroskotání *Mstitele*.

Viktor si pletl lidi, století i země. Přesto ho Pécuchet nechtěl zasvěcovat do subtilnějších podrobností a ta spousta událostí je hotové bludiště.

Pak najednou přešel k posloupnosti francouzských králů. Viktor jména zapomínal, protože neznal data. Ale byla-li Dumouchelova mnemotechnika nesrozumitelná pro ně, jaká by byla teprve pro něho! Závěr: dějinám se člověk naučí jen hojnou četbou. Budou číst.

Kreslení je užitečné při spoustě příležitostí; Pécuchet měl odvalu učit je kreslení podle přírody a pustil se hned do krajiny.

Bayeuxský knihkupec mu poslal papír, gumu, dvoje desky, tužky a fixativ na jejich díla, která budou pod sklem a v rámech zdobit muzeum.

Vstali hned za svítání a vydali se na cestu s kusem chleba v kapse; mnoho času ztratili hledáním vhodného místa. Pécuchet chtěl zároveň vyjádřit to, co měl přímo pod nohama, i nejzazší obzor a mraky, ale dálky vždy převažovaly nad popředím; řeka se valila z nebe, pastýř šlapal po stádu, spící pes vypadal, jako by běžel. Sám se kreslení zřekl, připomenuv si, že četl definici: „Kresba se skládá ze tří věcí: čáry, zrnitosti, jemného stínování a kromě toho ještě z pevného tahu. Ale pevný tah může nasadit jen mistr.“ Opravoval čáru, pomáhal při zrnění, dohlížel na jemné stínování a očekával příležitost, aby provedl pevný tah. Nikdy se nenaskytla, protože krajina jeho žáka byla naprosto nesrozumitelná.

Jeho sestra, líná jako on, zívala nad násobilkou. Slečna Regina ji učila šít, a když děvče značkovalo prádlo, zvedalo prsty tak roztomile, že Bouvard pak neměl srdce trápit je početní úlohou. Některý z příštích dnů se do toho zas dají. Počty a šití jsou ovšem pro domácnost nezbytné, ale je kruté, namítal Pécuchet, vychovávat dívky jen za tím účelem, aby se jednou vdaly. Všechny nejsou určeny k sňatku; chceme-li, aby se později obešly bez mužů, musíme je naučit mnoha věcem.

Lze vštěpovat znalosti pomocí nejběžnějších předmětů: povědět například, z čeho se skládá víno; a když byl výklad podán, Viktor a Viktorka jej měli opakovat. Stejně se postupovalo při výkladu o koření, o nábytku, o osvětlení; ale pro ně bylo světlo lampa a nemělo nic společného s jiskrou křemene, s plamenem svíčky, se zářením měsíce.

Jednou se Viktorka zeptala:

„Čím to je, že dříví hoří?“

Její učitelé pohlédli na sebe rozpačitě, neboť teorie spalování byla nad jejich síly.

Jindy Bouvard od polévky až k sýru mluvil o výživných látkách a ohromil obě děti fibrinem, kaseinem, tukem a klovatinou.

Pak jim chtěl Pécuchet vyložit, jak se obnovuje krev, a zapletl se do krevního oběhu.

Volba mezi dvěma věcmi není snadná: vycházíme-li z faktů, i ten nejjednodušší vyžaduje příliš složitých objasnění, a uvedeme-li nejdříve zásady, začínáme absolutnem, vírou.

Jak se rozhodnout? Sloučit oba způsoby vyučování, rozumový a empirický; však dvojí prostředek k jedinému cíli je pravý opak metody. Ale co na tom!

Aby je poučili o přírodopisu, uspořádali několik vědeckých vycházek.

„Vidíš,“ říkali, ukazujíce na osla, koně, vola, „čtvernohá zvířata nazýváme čtvernožci. Ptáci obvykle mívají peří, plazi šupiny a motýli patří do třídy hmyzu.“

Měli síťku na motýly a Pécuchet, drže jemně hmyz, upozorňoval žáky, že má čtyři křídla, šest nožek, dvě tykadla a sosák, kterým saje medovou šťávu z květů.

Trhal léčivé byliny na mezích, udával jejich jména, a když je neznal, vymýšlel si je, aby si zachoval vážnost. Stejně názvosloví je v botanice nejméně důležité.

Na tabuli napsal tuto zásadu: Každá rostlina má listy, kalich a okvěť, obsahující semeník nebo oplodí, v němž je semeno. Pak nařídil svým žákům, aby sbírali venku rostliny a utrhlí všechno, co uvidí.

Viktor mu přinesl blatouch, Viktorka trs jahodoví; marně na nich hledal oplodí.

Bouvard, který nedůvěřoval jeho vědomostem, prohledal celou knihovnu a objevil v *Redoutéově albu* kresbu kosatce, kde semeníky nebyly umístěny v okvěti, ale pod okvětními plátky, ve stonku.

Na zahradě jim kvetla mařinka a konvalinky a tyto mařinkovité rostliny byly bez kalichu; tedy zásada napsaná na tabuli byla nesprávná.

„To je výjimka,“ řekl Pécuchet.

Ale náhodou se stalo, že spatřili v travě zvláštní odrůdu mařinky, a ta kalich měla.

„Tak vida, jestliže ani výjimky neplatí, nač se spolehnout?“

Při jedné z procházek zaslechli křičet páva, nakoukli přes zeď a v první chvíli ani svůj statek nepoznali. Stodola měla břidlicovou střechu, ohrady byly nové, cesty štěrkované.

Objevil se tatík Gouy:

„Není možná, jste to vy?“

Co všechno se seběhlo za poslední tři léta, taky žena mu umřela. On je pořád zdravý jako buk.

„Pojďte přece na chvíli dál.“

Byl začátek dubna a kvetoucí jabloně tyčily ve třech dvorech své bílé a růžové kytice; na nebi saténově modrém nebylo jediného mráčku, ubrusy, prostěradla a ubrousky visely kolmo připnuty kolíčky k napjatým šňůrám. Tatík Gouy je nadzdvihl, aby mohli projít, když v tom se setkali s paní Bordinovou, prostovlasou, v kazajce, a s Marjánkou, která jí podávala plné náruče prádla.

„Služebnice, pánové! Jako doma, prosím! Hned si sednu, jsem úplně polámaná.“

Nájemce nabídl celé společnosti něco k pití.

„Ted' ne,“ odpověděla paní Bordinová, „jsem celá uhřátá.“

Pécuchet pozvání přijal a odešel ke sklepu s tatíkem Gouyem, Marjánkou a Viktorem.

Bouvard si sedl na zem vedle paní Bordinové.

Dostával pravidelně svůj důchod, neměl si nač stěžovat a už se na ni nehněval.

Prudké světlo ozařovalo její profil; jeden z černých copů se svezl trochu níž a drobounké kadeře se jí lepily na zlatistou plet', zvlhlou potem. Při každém vdechnutí se jí ňadra zvedla. Vůně trávníku se mísila se zdravou vůní jejího pevného těla a Bouvard pocítil takový životní elán, že ho to naplnilo radostí. Začal ji chválit, jak dobře hospodaří.

Měla z toho radost a rozpovídala se o svých plánech.

Aby zvětšila dvory, strhne kamennou terasu.

Viktorka právě po ní lezla nahoru a trhala petrklíče, hyacinty, fialky a vůbec neměla strach ze starého koně, který se dole pásł.

„Vid'te, že je roztomilá?“ řekl Bouvard.

„Ano, taková holčička je něco rozkošného!“

A vdově unikl povzdech, který v sobě tajila dlouhou bolest celého života.

„Taky jste mohla takovou mít.“

Sklonila hlavu.

„Záleželo jen na vás.“

„Jak to?“

Podíval se na ni tak, že se zarděla, jako by ji neurvale polaskal; ale hned, ovívajíc se kapesníkem:

„Propásl jste příležitost, můj milý.“

„Nerozumím.“

A nevstávaje, přisunul se blíže.

Dlouho si ho prohlížela shora dolů, pak usmívajíc se zvlhlýma očima:

„To je vaše vina.“

Prostěradla kolem je zakrývala jako záclony u postele.

Opřel se o loket a dotkl se obličejem jejích kolen.

„Proč? Nu? Proč?“

A protože mlčela a on byl ve stavu, kdy se odpřisáhne všechno, hleděl se ospravedlnit, obviňoval se z bláznovství, z pýchy:

„Odpusťte! Bude to jako dřív! Chcete?“

Vzal ji za ruku a ona mu ji nechala.

Náhly závan větru nadzdvihl prostěradla a spatřili dva pávy, samce a samičku. Samička stála bez hnutí, nohy skrčené, zadek vysazený. Sameček se procházel kolem ní, vějířovitě rozprostíral chvost, nadýmal se, kvokal, pak na ni skočil, spustiv péra, která ji přikryla jako kolébka, a oba velcí ptáci se spojili v jediném záchvěvu.

Bouvard jej ucítil v dlani paní Bordinové. Honem se vyprostila. Před nimi stál s pusou dokořán malý Viktor a díval se zkoprnělý úžasem; o kousek dál na prudkém slunci ležela Viktorka na zádech a voněla ke květinám, které si natrhala.

Starý kůň, vyděšený pávy, najednou vyhodil zadníma nohama a přetrhl jednu šňůru, zapletl si do ní nohy, a cválaje po třech dvorech, táhl prádlo za sebou.

Paní Bordinová začala zběsile křičet a Marjánka přiběhla. Tatík Gouy nadával koni: „Mrcho mizerná! Herko! Neřáde!“ a kopal ho do břicha, bil ho rukojetí biče přes uši.

Bouvard se rozčilil, že zvíře bije.

Venkovan odpověděl:

„Mám na to právo: je můj!“

To nebyl důvod.

Vtom přišel Pécuchet a dodal, že zvířata mají také svá práva, neboť mají duši jako my, ovšem máme-li my vůbec nějakou!

„Jste neznaboh!“ vykřikla paní Bordinová.

Tři věci ji zlobily: prádlo se musí prát znovu, urážejí její náboženské přesvědčení, a pak měla obavu, že jí před chvílí zahlédli v podezřelém postoji.

„Myslil jsem, že jste silnější,“ řekl Bouvard.

Odvětila důstojně:

„Nemám ráda nestydy!“

A Gouy jim dával za vinu, že ztýral koně, kterému z chřípí tekla krev. Tiše bručel:

„Zatracení smolaři! Zrovna jsem ho chtěl přivázat, když přišli.“

Oba přátelé odcházeli, krčíce rameny.

Viktor se jich ptal, proč se zlobili na Gouye.

„Zneužívá své síly a to je špatné.“

„Proč je to špatné?“

Že by děti neměly žádný pojem o tom, co je správné? Možná!

A hned téhož večera Pécuchet, maje Bouvarda po pravici, před sebou pár poznámek a proti sobě oba žáky, začal přednášku o mravouce.

Tato věda nás učí, jak máme řídit své jednání.

Má dva důvody: potěšení a prospěch; a třetí, naléhavější: povinnost.

Povinnosti se dělí na dvě třídy:

1. Povinnosti vůči sobě, jež spočívají v péči o naše tělo a v obraně proti ublížení. Tomu rozuměli výborně.

2. Povinnosti vůči ostatním, to znamená být vždy upřímný, dobrotivý, a dokonce bratrský, neboť lidstvo je jedna rodina. Často nás těší něco, co škodí našim bližním; prospěch se liší od dobra, neboť dobro je samo sebou nezměnitelné. Děti nerozuměly. Odložil na příště zdůvodnění povinností.

Přitom se podle Bouvarda vůbec neřeklo, co dobro je.

„Jak je chceš definovat? To se cítí.“

Pak by se vyučování mravouce hodilo jen pro mravné a Pécuchetova přednáška už neměla pokračování.

Dávali číst svým žákům krátké příběhy, jež jim měly vnuknout lásku k ctnosti. Viktora strašlivě nudily.

Pécuchet, aby působil na jeho obraznost, rozvěsil po stěnách pokoje obrázky představující život dobrého člověka a špatného člověka.

Na prvním hodný hoch Adolf objímal maminku, učil se německy, pomáhal slepci a byl přijat na polytechniku.

Zlý Evžen nejprve neposlouchal otce, popral se v kavárně, bil svou ženu, zpil se do němoty, vloupal se do skříně a poslední obrázek ho představoval na nucených pracích, kde jakýsi pán s malým hošíkem říkal, ukazuje na něho:

„Zde vidíš, synu, kam vede špatné chování.“

Ale pro děti budoucnost jako by nebyla. Marně jim stále vštěpovali zásadu, že „práce je ctí a že bohatí bývají mnohdy nešťastní“,

děti znaly dělníky, kteří nebyli vůbec ctěni, a vzpomínaly na zámek, kde byl život docela příjemný.

Mučivé výčitky svědomí jim byly vylíčeny tak přehnaně, že tušily lež a ostatnímu už nedůvěřovaly.

Zkusili vést je smyslem pro čest, představou veřejného mínění a touhou po slávě, vychvalujíce jim velké muže, hlavně muže lidstvu prospěšné, jako byli Belsunce, Franklin, Jacquard! Viktor nejevil ani trochu touhu podobat se jim.

Jednou provedl bez chyby součet a Bouvard mu přišel na kabát stužku, která znamenala kříž. Pyšnil se jí jako páv; ale protože zapomněl, kdy zemřel Jindřich IV., nasadil mu Pécuchet oslí čepici. Viktor začal hýkat tak pronikavě a tak vytrvale, že mu museli ty lepenkové uši sundat.

Jeho sestra byla stejně jako on pyšná na chválu a netečná k důtkám.

Aby v nich povzbudili citovost, dali jim černou kočičku, o kterou se měly starat, a vypláceli jim dva tři sou, aby dávaly almužnu. Dětem se zdál takový požadavek nesprávný, ty peníze patří jim.

Podřídily se přání vychovatelů, Bouvardovi říkali „strýčku“ a Pécuchetovi „milý příteli“; ale tykaly jim a polovina vyučování obyčejně uběhla ve sporech.

Viktorka se nepřekně chovala k Marcelovi, lezla mu na záda, tahala ho za vlasy; mluvila nosem jako on, aby se vysmívala jeho zaječímu pysku; a on chudák si ani nepostěžoval, tak měl to děvčátko rád. Jednou večer se jeho chraplavý hlas nezvykle hlasitě rozlehl. Bouvard a Pécuchet seběhli do kuchyně. Jejich žáci pozorovali kamna a Marcel křičel, spínaje ruce:

„Vytáhněte ji! To je strašné! To je strašné!“

Poklice na hrnci odskočila, jako když vybuchne granát. Šedavá hmota se vymrštila až ke stropu, pak se zběsile zatočila a vyrážela děsivé skřeky.

Poznali kočku, strašně zmořenou, bez chlupů, s ocasem podobným provázku; ohromné oči jí lezly z hlavy; bílé jak mléko, jakoby prázdné, a přece se dívaly.

Ohavné zvíře vřeštělo dál, vrhlo se do krbu, zmizelo, pak spadlo do popela a už se nepohnulo.

Ukrutnost spáchal Viktor a oba dobráci ucouvli, bledí ohromným a hrůzou. Na výčitky, které mu činili, měl stejnou odpověď jako polní hlídač, když šlo o jeho syna, nebo jako nájemce, když šlo o jeho koně:

„Co má být, vždyť je moje!“ bez ostychu, prostě, s klidem ukojeného puďu.

Vařící voda z hrnce se rozlila po zemi; na dlaždicích se válely rendlíky, pohrabáče a svícny.

Marcel nejprve chvíli čistil kuchyni a pak se svými pány zakopal ubohou kočku v zahradě pod pagodou.

Potom Bouvard a Pécuchet dlouho rozmlouvali o Viktorovi. Otcovská krev se projevila. Co počít? Vrátit ho panu de Faverges nebo ho svěřit jiným znamenalo přiznat vlastní bezmocnost. Snad se polepší.

Aťsi, naděje byla nevalná, něha už žádná. Přece jen to je radost mít vedle sebe dospívajícího chlapce, který dychtí po vašich názorech, jehož pokroky pozorujete, který se vám jednou stane bratrem; ale Viktor neměl duši, a srdce už vůbec ne!. A Pécuchet vzdechl, objímaje ohnuté koleno rukama.

„Sestra není o nic lepší,“ řekl Bouvard.

Představoval si asi patnáctiletou dívku, jemnocitnou, veselé myslí, jež kráslí dům půvaby svého mládí; dobrák se rozplakal, jako by byl jejím otcem a ona právě zemřela.

Pak se snažil omluvit Viktora a dovolával se Rousseauova tvrzení: „Dítě nemá odpovědnost, nemůže být hodné ani nehodné.“

Ale tyhle děti, podle Pécucheta, jsou už ve věku, kdy mají soudnost, i zkoumali prostředky, jak je napravit. Aby trest byl správný,

říká Bentham, musí být úměrný vině, musí být jejím přirozeným důsledkem. Dítě rozbilo okno, nezasadíme nové: ať trpí zimou; jestliže chce jídlo, ač už nemá hlad, vyhovte mu: žaludeční nevolnost ho rychle přiměje k pokání. Je líné, ať zůstane bez práce: nuda ho k ní sama přivede.

Ale Viktor by zimou netrpěl, jeho nátura všechno vydrží a zahálení by se mu líbilo.

Přijali opačný systém, trestání léčivé; dostával úkoly za trest a byl ještě línější; odepřeli mu sladkosti a byl tím mlsnější. Snad by měla úspěch ironie? Když přišel k obědu se špinavýma rukama, Bouvard se mu posmíval, říkal mu, že je pěkný rytíř, švihák, parádník. Viktor poslouchal s hlavou dolů, najednou zesinal a hodil svůj talíř Bouvardovi na hlavu; rozzuřen, že ho minul, vrhl se na něho. Tři muži měli co dělat, aby ho udrželi. Válel se po zemi a chtěl kousat. Pécuchet na něho z dálky vychrstl láhev vody; okamžitě se uklidnil, ale dva dny chraptěl. Prostředek nebyl dobrý.

Zvolili jiný: jakmile vybuchl jen trochu hněvivě, uložili ho do postele; Viktorovi tam bylo dobře a zpíval si. Jednou vyhrabal v knihovně starý kokosový ořech a začal jej rozbíjet, když tu se objevil Pécuchet:

„Můj kokos!“

Byla to památka na Dumouchela! Přivezl si jej z Paříže do Chavignolles a rozhorlením lomil rukama. Viktor se dal do smíchu. „Milý přítel“ to už nevydržel, dal mu takový pohlavek, až odletěl do kouta, a šel si stěžovat Bouvardovi.

Bouvard mu dělal výčitky.

„Jsi hlupák s tím svým kokosem! Bití vyvolává surovost, hrůza rozčiluje. Snižuješ sám sebe!“

Pécuchet namítl, že tělesné tresty jsou někdy nutné. Pestalozzi jich užíval a slavný Melanchthon doznává, že bez nich by se byl ničemu nenaučil. Ale kruté tresty dohnaly děti k sebevraždě, o takových případech se můžeme dočíst. Viktor se zabarikádoval ve

svém pokoji. Bouvard vyjednával za dveřmi a slíbil mu švestkový koláč, když otevře.

Od té chvíle byl stále horší.

Zbýval prostředek, doporučovaný monsignorem Dupanloupem: „přísný pohled“. Snažili se vtisknout svým tvářím děsivý výraz, a nevyvolali žádný účinek.

„Teď už to můžeme zkusit jen s náboženstvím,“ řekl Bouvard.

Pécuchet se vzpouzel. Vyloučili je ze svého programu.

Ale rozum neuspokojuje všechny potřeby. Srdce a obraznost chtějí něco jiného. Nadpřirozeno je pro mnohé duše naprosto nutné; i rozhodli se, že budou posílat děti na katechismus.

Regina se nabídla, že je tam bude vodit. Chodila zase k nim do domu a dovedla si získat přízeň lichotným chováním.

Viktorka se najednou změnila, byla zdrženlivá, sladounká, klekala před Marií Pannou, obdivovala Abrahámovu oběť a pohrdavě se ušklíbala při slově protestant.

Tvrdila, že jí byl uložen půst; vyptali se na to a nebyla to pravda. Na den Božího těla zmizely z jednoho záhonu levkoje a zdobily oltář; drze zapírala, že je uřezala. Jindy vzala Bouvardovi dvacet sou a dala je při nešporách kostelníkovi na misku.

Vyvodili z toho, že mravouka se liší od náboženství; nemá-li jiného základu, její význam je podružný.

Jednou večer při večeři vešel pan Marescot a Viktor okamžitě utekl.

Notář si nechtěl ani sednout a vyprávěl, co ho přivádí: mladý Touache zbil, téměř zabil jeho syna.

Protože se vědělo, kdo Viktor je, a protože byl protivný, ostatní kluci mu říkali galejník a on teď před chvílí hrubě natloukl malému Arnoldovi Marescotovi. Drahý Arnold nese stopy na celém těle.

„Matka je zoufalá, šaty roztrhané a jeho zdraví je ohroženo! Kam to spějeme!“

Notář žádal přísný trest a krom jiného Viktor nemá už chodit na katechismus, aby se předešlo novým srážkám.

Bouvard a Pécuchet, přestože je urážel jeho nadutý tón, slíbili všechno, co chtěl, a ustoupili.

Vedl Viktora smysl pro čest, nebo pomstychtivost? Rozhodně však nebyl zbabělý.

Ale jeho surovost je děsila; hudba zjemňuje mravy a Pécucheta napadlo, že ho bude učit škály.

Viktorovi dalo hodně práce, aby plyně četl noty a nepletl si výrazy *adagio*, *presto* a *forzato*.

Jeho učitel dělal, co mohl, aby mu vysvětlil, co je to stupnice, plnohlasý akord, diatonika a chromatika a oba druhy intervalů, nazývané *dur* a *moll*.

Poručil mu, aby stál zpříma, prsa ven, ramena hezky rovně, ústa otevřená dokořán, a aby ho poučil příkladem, nasazoval tóny falešně; Viktor silně svíral hrdlo a hlas se mu dral namáhavě ven; začínal-li takt pauzou, spustil hned nebo příliš pozdě.

Pécuchet se přesto pustil do dvojhlasého zpěvu. Místo smyčce si vzal hůlku a mohutně pohyboval paží, jako by měl před sebou orchestr; ale protože musel dělat dvě věci najednou, pletl se v taktu, jeho omyl uváděl žáka do dalších omylů, i vraštili obočí, napínali krční svaly a pokračovali nazdařbůh až do konce stránky.

Konečně řekl Pécuchet Viktorovi:

„Rozhodně nevynikneš ve zpěváckých spolecích.“

A nechal vyučování hudbě.

Kdo ví, Locke má možná pravdu: „Hudba zavádí do společností tak nevázaných, že je lépe zabývat se něčím jiným.“

Nechtěl jí ovšem udělat z Viktora spisovatele, ale bylo by pro něho dobré, kdyby uměl sestavit dopis. Zarazila je tato úvaha: pravému listovnímu slohu se nelze naučit, neboť náleží výhradně ženám.

Pak je napadlo vpravit mu do hlavy něco z literatury, a protože byli na rozpacích, co vybrat, nahlédli do díla paní Campanové. Doporučuje výstup Eliacina, sbory z *Esther*y a Jeana Baptista Rousseaua celého.

To je trochu zastaralé. Román Campanová zakazuje, protože líčí svět v příliš růžových barvách.

Přesto dovoluje *Clarissu Harloweovou* a *Otce rodiny* od Miss Opy. Kdo je to Miss Opy?

V Michaudově biografickém slovníku její jméno nenašli. Zbývaly pohádky.

„Budou chtít zlaté paláce,“ řekl Pécuchet. „Literatura vyvíjí ducha, ale rozněcuje vášně.“

Kvůli svým vášním byla Viktorka vyloučena z katechismu. Přistihli ji, jak líbá notářova syna, a Regina neznala žertu: její tvář pod čepcem s velkými varhánky byla vážná.

Jak si mohou to zkažené děvce nechat po takové ostudě?

Bouvard a Pécuchet nazvali faráře starým hlupákem. Jeho služka ho hájila bručíc:

„Známe vás! Známe vás!“

Odsekli jí a ona odcházela, zuřivě koulejíc očima.

Viktorka opravdu pocítila náklonnost k Arnoldovi, zdál se jí tak hezký se svým vyšíváním límcem, sametovým kabátkem a vonícími vlasy, nosila mu kytičky, až to na ni Zéfyrin řekl.

Vždyť je to pošetilost, celá ta příhoda, obě děti jsou naprosto nevinné!

Mají jim povědět o tajemství plození?

„Neviděl bych v tom nic zlého,“ řekl Bouvard. „Filozof Basedow je vykládal svým žákům, podrobně líčil ovšem jen těhotenství a narození.“

Pécuchet byl jiného názoru. Viktor mu začal dělat starosti.

Podezřívá ho z ošklivého zlovyku. Proč ne? Mnozí vážení muži jej mají celý život a tvrdí se, že vévoda z Angoulêmu se mu oddával.

Vyptával se svého žáka takovým způsobem, že mu otevřel oči, a nedlouho potom neměl už pochybností.

Pak mu řekl, že je zločinec, a aby jej vyléčil, chtěl mu dát číst Tissota. Podle Bouvarda bylo to veledílo spíše škodlivé než

prospěšné. Lepší by bylo vnuknout mu básnické cítění; Aimé Martin uvádí, že jistá matka v podobném případě půjčila svému synovi *Novou Heloisu* a že mladík, aby se stal hodným lásky, vrhl se na cestu ctnosti.

Ale Viktor nebyl schopen snít o nějaké Žofii.

„Co kdybychom ho raději zavedli k děvčatům?“

Pécuchet prohlásil, že se mu nevěstky hnusí.

Bouvard to pokládal za nesmysl, a mluvil dokonce o tom, že zajedou schválně do Le Havru.

„Jak si to představuješ? Viděli by nás tam jít!“

„Tak mu kup suspensor!“

„Ale bandažista by si třeba myslel, že je to pro mne,“ řekl Pécuchet.

Potřeboval by vzrušující zábavu jako hon, ale to by znamenalo výdaje za pušku, za psa; radši ho budou unavovat, i začali dělat vycházky do okolí.

Kluk jim utíkal, třebaže se střídali; byli už na pokraji sil a večer únavou ani neudrželi noviny v ruce.

Když čekali na Viktora, rozmlouvali s kolemjdoucími a z vychovatelské náruživosti se snažili poučovat je o hygieně, litovali, co vody přijde nazmar, co se promrhá hnoje, hřímali proti pověrám, jako je drozdí kostra ve stodole, svěcený zimostřád v koutě chléva a sáček s červy na chodidlech horečkou stížených lidí.

Nakonec ještě dohlíželi na kojné a horlili proti životosprávě jejich svěřenců; jedny je krmí krupičnou kaší, po které umírají slabostí; jiné je cpou masem, ač jim není ještě ani šest měsíců, a nemluvnata umírají na špatné trávení; některé je omývají vlastní slinou a všechny s nimi zacházejí surově.

Když spatřili někde na vratech ukřižovanou sovu, vešli do statku a vysvětlovali:

„Neděláte dobře, ta zvířata žerou myši a hraboše; v žaludku sovy byla zjištěna spousta housenčích larev.“

Vesničané je již znali, viděli je nejprve jako lékaře, pak když sháněli starý nábytek, potom jak sbírali kameny, a jen odpovídali:

„Ale jděte, vy taškáři! Nám už nic nenamluvíte.“

Jejich přesvědčení bylo otřeseno; vrabci sice čistí zelinářské zahrady, ale zobou třešně. Sovy žerou hmyz, ale taky netopýry, kteří jsou užiteční, a krtci žerou sice slimáky, ale rozrývají půdu. Jen jednou věcí si byli jisti: všechna vysoká se musí vyhubit, protože je zhoubou pro zemědělství.

Jednou večer na procházce lesem u Faverges došli k domu na kraji cesty, před ním stál Sorel a cosi prudce vykládal třem lidem.

První z nich byl jistý Dauphin, příštípkař, malý, hubený, potměšilé tváře. Druhý byl tatík Aubain, vesnický poslíček; měl na sobě starý žlutý redingot a modré cvilinkové kalhoty. Třetí byl Evžen, sluha pana Marescota, který se vyznačoval svými vousy, zastřiženými po úřednicku.

Sorel jim ukazoval smyčku z měděného drátu, od níž vedla hedvábná niť zatížená cihlou – to jest oko; přistihl příštípkaře, právě když je kladl.

„Dosvědčíte to, že?“

Evžen sklonil bradu na znamení souhlasu a tatík Aubain dodal:

„Když myslíte.“

Sorela rozběsnilo, že ten darebák měl drzost položit past těsně u jeho domu, protože si myslel, že nikoho nenapadne ji tam hledat.

Dauphin na to šel naříkavě:

„Šlápl jsem na ně, chtěl jsem je dokonce přetrhout.“

Všechno se na něj svede, pořád se mu něco vyčítá, a on chudák za nic nemůže!

Sorel beze slova vytáhl z kapsy zápisník, pero a inkoust, aby sepsal protokol.

„To přece ne!“ řekl Pécuchet.

Bouvard dodal:

„Pustťe ho, je to hodný člověk!“

„Ten pytlák!“

„Nu co, i kdyby byl?“

A začali hájit pytláčen: je přece známo, že králíci ohlodávají výhonky, zajíci škodí obilí, jen sluky snad...

„Ale dejte mi pokoj.“

A hajný psal, zatínaje zuby.

„Taková tvrdohlavost!“ bručel Bouvard.

„Ještě slovo a zavolám četníky!“

„Jste hrubec!“ řekl Pécuchet.

„A vy jste troubové!“ pokračoval Sorel.

Bouvard se zapomněl a spustil na něj, že je chřástal a lokaj, a Evžen vzdychal:

„Klid! Klid! Musíme si vážit zákona!“

O tři kroky dál naříkal tatík Aubain na hromádce šterku.

Vyrušena těmi hlasy, celá smečka psů vylezla z bud a za drátěným plotem bylo vidět jejich ohnivé zřítelnice, jejich černé čumáky; pobíhali sem tam a hroživě štěkali.

„Už mi dejte pokoj,“ vykřikl jejich pán, „nebo je na vás pustím!“

Oba přátelé pomalu odešli, celkem spokojeni, že hájili pokrok a civilizaci.

Hned nazítří dostali obsílku, aby se dostavili k přestupkovému soudu pro urážku hajného, a výzvu, aby zaplatili 100 franků jako náhradu škody „s výhradou odvolání ke státnímu návladnictví vzhledem ke spáchaným přestupkům: útraty 6 franků 75 centimů. Tiercelin, soudní vykonavatel.“

Proč státnímu návladnictví? Hlava se jim z toho zatočila, pak se uklidnili a připravovali si obhajobu.

Určeného dne přišli Bouvard a Pécuchet na obecní úřad o hodinu dříve. Nikde nikdo; židle a tři lenošky stály kolem oválného stolu pokrytého příkrývkou, ve zdi byl vyhlouben výklenek, kam měla přijít kamna, a tomu všemu vévodilo císařovo poprsí na podstavci.

Zatoulali se až na půdu, kde byla hasičská stříkačka, několik praporů a v koutě na zemi jiná sádrová poprsí: velký Napoleon bez vínku, Ludvík XVIII. s epoletami na fraku, Karel X., kterého snadno poznali podle svislého rtu, Ludvík Filip s vyklenutým obočím a s vlasy vyčesanými nahoru; šikmá střecha se dotýkala jeho šíje, a všichni byli pošpiněni mouchami a prachem. Tato podívaná zmátla Bouvarda a Pécucheta. Když se vrátili do velké síně, bylo jim líto všech vlád.

Zastihli tam Sorela a strážníka, jeden měl na rukávě úřední štítek, druhý úřední čepici na hlavě. Povíдалo si tam asi tucet lidí, obžalovaných, že nemetli chodníky, že se jim toulali psi, že neměli na vozíkách svítlnu nebo že otevřeli hostinec v době mše.

Konečně se objevil Coulon, zahalen do černého šerkového taláru a v kulatém baretu lemovaném sametem. Písař usedl po jeho levici, starosta, opásán šerpou, po pravici, a vzápětí se přistoupilo k případu Sorel proti Bouvardovi a Pécuchetovi.

Ludvík Martial Evžen Lenepveu, komorník v Chavignolles (Calvados) využil svědectví k tomu, aby pověděl všechno, co věděl o nejrůznějších věcech, které se sporem nesouvisely.

Mikuláš Justus Aubain, nádeník, měl strach, aby proti sobě nepopudil Sorela, a pánům taky nechtěl škodit; zaslechl hrubá slova, ale nevěděl to jistě; uvedl, že je hluchý.

Smírčí soudce mu pokynul, aby si zas sedl a obrátil se na hajného: „Trváte na svém prohlášení?“

„Samozřejmě.“

Pak se Coulon tázal obou předvolaných, co k tomu chtějí dodat.

Bouvard tvrdil, že Sorela neurazil, a postavil-li se na stranu pytlákovu, pak jen v zájmu našich polí; připomněl feudální zlořády, pustošivé hony velmožů.

„O to nejde! Přestupek...“

„Počkat!“ zvolal Pécuchet. „Slova přestupek, přečin a zločin nic neznamenaají. Čhtít takto třídit trestné činy znamená mít stanovisko

zcela sporné. To je, jako bychom řekli občanům: „Nestarejte se o význam svých skutků, je určen jen trestem moci.“ Stejně mi trestní zákoník připadá jako nesmysl bez zásad.“

„To je možné!“ odpověděl Coulon.

A už chtěl vynést rozsudek; ale Foureau, státní návladní, povstal. Hajný byl uražen při výkonu svého úřadu. Nebude-li majetek v účtě, je po všem.

„Zkrátka, ať pan smírčí soudce ráčí vyměřit ten nejvyšší trest.“

Bylo to deset franků jako náhrada škody Sorelovi.

„Výborně!“ vykřikl Bouvard.

Coulon ještě nedomluvil:

„Krom toho se odsuzují k pěti frankům pokuty, že se dopustili přestupku, zdůrazněného státním návladním.“

Pécuchet se obrátil do sálu:

„Pokuta je maličkost pro bohatého, ale pohromou pro chudáka. Mně na tom nesejde.“

Vypadalo to, že se soudu vysmívá.

„Opravdu,“ řekl Coulon, „divím se, že inteligentní lidé...“

„Zákon na vás inteligenci nevyžaduje!“ namítl Pécuchet.

„Smírčí soudce úřaduje donekonečna, kdežto soudce nejvyššího soudu je způsobilý do pětasedmdesáti let a soudce první instance jen do sedmdesáti.“

Ale na Foureauův pokyn k nim přikročil Placquevent. Bránili se.

„Ach, kdyby se na vaše místa vypisoval konkurs!“

„Nebo kdyby vás jmenovala krajská rada.“

„Nebo výbor poctivých mužů podle promyšleného seznamu!“

Placquevent je vystrkoval; vyšli ven za posměchu ostatních předvolaných, kteří doufali, že si udělají dobré oko touto podlézavostí.

Aby mohli dát průchod svému rozhořčení, šli večer k Beljambovi; ale kavárna byla prázdná, protože městská honorace chodívala kolem desáté domů. Lampa byla stažena, stěny a pokladna se daly jen tušit; přišla nějaká žena. Byla to Amálka.

Vůbec nebyla zmatena a s úsměvem jim natočila dvě piva.

Pécuchet se tam necítil dobře a rychle z hostince odešel. Bouvard tam šel znova, bavil několik měšťanů kousavými vtipy na starostu a od té doby začal chodit do hostince.

Za šest týdnů byl Dauphin osvobozen pro nedostatek důkazů. Taková hanba! Ted' padlo podezření na svědky, jimž se věřilo, když svědčili proti nim.

A jejich hněv neznal mezí, když je berní úřad vyzval, aby zaplatili pokutu. Bouvard napadl registraturu, že poškozuje soukromé vlastnictví.

„Mýlíte se!“ řekl výběrčí.

„Jakpak ne! Nese třetinu obecních dávek! Chtěl bych, aby se daně vybíraly způsobem méně popuzujícím, aby pozemkové knihy byly lépe vedeny, aby se změnilo hypotekární zřízení a aby byla zrušena Francouzská banka, která má výlučné právo na lichvu.“

Girbal mu nestačil, ztratil na vážnosti a už se neukázal.

Bouvard se hostinskému líbil; přitahoval lidi, a než přišli stálí hosté, bavil se důvěrně se služkou.

Měl směšné názory o vyučování na obecných školách. Kdo vyjde školu, měl by umět ošetřovat nemocné, rozumět vědeckým objevům a zajímat se o umění. Pro velké nároky na výuku rozešel se s Petitem a urazil kapitána, když prohlásil, že by bylo rozumnější, kdyby vojáci pěstovali zeleninu, než marnili čas cvičením.

Když přišla na přetřes otázka volného mezinárodního obchodu, přivedl s sebou Pécucheta; a celou zimu se hosté v kavárně po sobě zuřivě dívali, pohrdavě ušklebovali, spílali si a nadávali a bouchali pěstí do stolu, až džbánky nadsakovaly.

Langlois a ostatní obchodníci hájili národní obchod; Oudot, majitel přádelny, a klenotník Mathieu národní průmysl; statkáři a sedláci národní zemědělství; každý chtěl pro sebe výsady na úkor většiny. Bouvardovy a Pécuchetovy řeči pobuřovaly.

Protože jim vyčítali, že neznají *praxi*, že se kloní k nivelizaci a ne-
dbají mravních zásad, předložili tyto tři návrhy: používat místo pří-
jmení matričního čísla; rozdělit Francouze do různých hodnotných
tříd, a kdo by si chtěl svou hodnotu zachovat, musel by se čas od
času podrobit zkoušce; zrušit tresty a odměny, ale zavést ve všech
obcích osobní kroniky, které by přešly na potomky.

Jejich systém byl zavržen. Napsali o něm článek pro bayeuxské
noviny, sepsali přípis prefektovi, petici sněmovnám a memoran-
dum císaři.

Noviny jejich článek neuveřejnily.

Prefekt ani neodpověděl.

Sněmovny mlčely a oni dlouho čekali list z Tuilerií.

Oč jen se císař stará, o ženské asi?

Foureau je jménem podprefektovým upozornil, že mají být opa-
trnější.

Jim byl k smíchu podprefekt, prefekt, radní na prefektuře, ba
sama Státní rada. Spravedlnost řízená státem je nesmysl, neboť stát
přízní či hrozbami nesprávně ovlivňuje své úředníky. Prostě začali
být nepohodlní a městští notáblové nařídili Beljambovi, aby ty dva
podivíny už nepouštěl dovnitř.

Tu Bouvard a Pécuchet prahli po tom, aby se vyznamenali něja-
kým skutkem, který by oslnil jejich spoluobčany, a nepřišli na nic
jiného než na různé návrhy, jak okrášlit Chavignolles.

Tři čtvrtiny domů by se zbořily, uprostřed městečka by se udě-
lalo velikánské náměstí, směrem k Falaise chorobinec, na silnici
do Caen jatky a na „Pastvinářské stezce“ římskokatolický kostel
bohatě malovaný.

Pécuchet udělal výkres tuší, lesy zatónoval žlutě, budovy červeně
a louky zeleně, neboť představa ideálního Chavignolles ho proná-
sledovala i ve snu; převracel se na žíněnce.

Jednou v noci tím Bouvarda probudil:

„Je ti něco?“

Pécuchet vykřikl:

„Hausmann mi nedá spát.“

V té době dostal dopis od Dumouchela, který se ptal na ceny v mořských lázních na normandském pobřeží.

„Ať nám dá pokoj s těmi svými lázněmi! Copak máme kdy na psaní?“

A když si opatřili měřičský řetízek, úhloměr, vodní váhu a kompas, pustili se do dalšího zkoumání.

Bezohledně vstupovali na soukromé pozemky; často se měšťané divili, proč ti dva muži zarážejí měřičské tyčky.

Bouvard a Pécuchet klidně rozhlašovali své plány a co z nich vzejde.

Obyvatelé se začali znepokojovali, neboť co kdyby s nimi úřady souhlasily?

Několikrát je rovnou vyhodili.

Viktor šplhal na zdi a lezl po půdách, aby jim dal znamení, projevovat dobrou vůli, a dokonce jistou horlivost.

I s Viktorkou byli spokojenější.

Když žehlila prádlo, přejížděla žehličkou po prkně, prozpěvujíc si tichým hlasem, starala se pečlivě o domácnost, Bouvardovi ušila čepičku a Romiche jí pochválil stonkový steh.

Byl to krejčík, jeden z těch, kteří chodí po domech spravovat šaty. Zůstal u nich čtrnáct dní.

Byl hrbatý, oči měl rudé, ale své tělesné vady vyvažoval šprýmem a vtípem. Když páni byli pryč, bavit Marcela a Viktorku žerty, vyplazoval jazyk až na bradu, dělal kukačku, břichomluvcu a večer, aby nemusel platit za nocleh v hospodě, spal v prádelně.

Stalo se, že jednou časně ráno bylo Bouvardovi zima a šel si tam pro třísky, aby rozdělal oheň.

Zkameněl nad tím, co spatřil.

Za troskami truhly spali spolu na slamníku Romiche a Viktorka.

Jednou paží ji objímal kolem pasu a druhou, dlouhou jako opičí ruka, ji držel za koleno, víčka měl přivřená, obličej ještě stažený křečí rozkoše. Ona ležela na zádech a usmívala se. Rozhalenou jupkou bylo vidět její dětská prsa, posetá červenými skvrnami po hrbáčových polibcích; její světlé vlasy byly rozpuštěny a jitřní záře vrhala na oba mdlé světlo.

Bouvard měl v první chvíli pocit, že dostal ránu přímo do prsou. Pak mu stud nedovolil, aby se vůbec pohnul; zmocnily se ho bolestné myšlenky.

„Tak mladá a ztracená! Ztracená!“

Potom šel vzbudit Pécucheta a krátce mu všechno řekl.

„Ten lotr!“

„Nemůžeme nic dělat! Uklidni se.“

A dlouho svorně vzdychali: Bouvard bez kabátu, se založenýma rukama: Pécuchet na kraji lůžka, s bosýma nohama a bavlněnou čepicí na hlavě.

Romiche měl toho dne odejít, protože práci dokončil. Zaplatili mu pyšně, mlčky.

Ale Prozřetelnost si je vzala na mušku.

Brzy nato je Marcel zavedl do Viktorova pokojíka a ukázal jim na dně prádelníku dvacetifrank. Kluk na něm chtěl, aby mu ho rozměnil.

Jak k němu přišel? Ukradl jej, samozřejmě! A to za jejich měřičských obchůzek. Aby mohli peníz vrátit, museli by vědět komu, a kdyby po tom člověku pátrali, vypadali by jako spoluviníci.

Nakonec zavolali Viktora a poručili mu, aby zásuvku otevřel; dvacetifrank už tam nebyl. Dělal, jako by nerozuměl.

Před chvílí přece minci viděli a Marcel nebyl schopen lži. Byl tou příhodou tak rozčilen, že už od rána zapomněl v kapse dopis pro Bouvarda.

„Pane, v obavě, že pan Pécuchet je nemocen, obracím se na vás...“

„Od koho je to?“

„Podepsána Olympie Dumouchelová, rozená Charpeauová.“

Ona a její manžel se ptají, v kterém lázeňském místě, v Courseulles, Langrune, nebo Luc, je nejlepší společnost, nejméně hlučná, jakým způsobem se tam dá jet, co stojí prádlo atd. atd.

Dostali zlost na Dumouchela pro jeho dotěrnost; pak z únavy upadli do ještě větší malomyslnosti.

Rozpomínali se, co námahy vynaložili; čemu všemu je učili, jak se o ně starali, jak o ně pečovali!

„A když člověk pomyslí,“ říkali, „že jsme z ní kdysi chtěli udělat podučitelku a z něho nedávno ještě dílovedoucího!“

„Ach! Takové zklamání!“

„Je-li neřestná, není to vinou toho, co čte.“

„Já, abych ho naučil poctivosti, vyprávěl jsem mu životopis Cartouchův.“

„Snad jim chybělo rodinné prostředí, mateřská péče.“

„Já jim byl matkou!“ namítl Bouvard.

„Bohužel!“ pokračoval Pécuchet. „Jsou povahy, kterým chybí mravní cit a výchova nic nezmůže.“

„Ó ano, výchova, to je mi krásná věc!“

Protože se sirotci nevyučili žádnému řemeslu, najdou jim místa sloužících; a pak, s pánembohem! Už se do toho nebudou plést.

A od té doby je *Strýček* a *Milý přítel* poslali jíst do kuchyně.

Ale záhy se začali nudit, jejich duch potřeboval být zaměstnán, jejich život musel mít cíl.

Vždyť co znamená nezdar? Co se jim nepodařilo s dětmi, bude snad snazší dokázat s dospělými. A usmyslili si, že uspořádají kurs pro dospělé.

Napřed musí udělat přednášku, kde vyloží své názory. Velký sál v hostinci by se k tomu výborně hodil.

Beljambe, starostův náměstek, se bál, že si zadá, nejprve odřekl, pak si uvědomil, že by na tom mohl vydělat, změnil názor a vzkázal to po služce.

Bouvard ji v přemíře radosti políbil na obě tváře.

Starosta byl pryč; druhý náměstek, pan Marescot, plně zaměstnán svou kanceláří, nebude mít zájem o přednášku; bude se tedy konat a bubeník ji ohlásil na příští neděli ve tři hodiny.

Teprve v předvečer pomyslili, co si mají obléknout.

Pécuchet, bohudíky, měl ještě doma starý slavnostní oblek se sametovým límcem, dvě bílé kravaty a černé rukavice. Bouvard si vzal svůj modrý redingot, nankinovou vestu, střevíce z bobří kůže; a byli velmi rozrušeni, když kráčeli městečkem k hotelu U Zlatého kříže.

Zde končí rukopis Bouvarda a Pécucheta. Flaubert zemřel náhle 8. května 1880.

Uveřejňujeme stručný plán, který byl nalezen ve Flaubertových rukopisech a jenž tvoří pokračování Bouvarda a Pécucheta.

Závěr

Přednáška

Hostinec U Zlatého kříže – po stranách v prvním poschodí dva dřevěné ochozy se širším balkónem – hlavní budova v pozadí – v přízemí kavárna, jídelna, kulečník, dveře i okna jsou otevřena.

Dav: městská honorace, lid.

Bouvard: „Především jde o to, ukázat prospěšnost našeho návrhu, naše studia dávají nám právo o tom mluvit.“

Pécuchetův proslov – školometský.

Hlouposti vlády a úřadů – příliš daní, na dvou věcech se dá ušetřit: na rozpočtu pro církev a pro armádu.

Posluchači jej viní z bezbožnosti.

„Naopak, ale je třeba církevní obnovy.“

Dostaví se Foureau a chce rozpustit shromáždění.

Bouvard zesměšňuje starostu, připomíná, jak dával nesmyslné odměny za sovy. – Námitka.

„Kdybychom měli vyhubit zvířata, škodící rostlinám, museli bychom vyhubit taky dobytek, protože žere trávu.“

Foureau jde pryč.

Bouvardův proslov – nenucený.

Předsudky: celibát kněží, bezvýznamnost cizoložství – emancipace ženy.

„Náušnice jsou známkou jejího bývalého nevolnictví.“

Mužský hřebčinec.

Bouvardovi a Pécuchetovi je vytýkáno špatné chování jejich žáků. – Proč si vůbec k sobě brali děti zločince?

Teorie o rehabilitaci. Oni by seděli s Touachein u jednoho stolu.

Foureau se vrátí, a aby se pomstil Bouvardovi, čte žádost, kterou Bouvard poslal městské radě, aby byl v Chavignolles zřízen veřejný dům. – (Robinovy důvody.)

Schůze se rozpouští za velké vřavy.

Bouvard a Pécuchet se vracejí domů a cestou zahlédnou Foureauxovu sluhu, jak tryskem ujíždí po silnici k Falaise.

Jdou spát velmi unaveni, aniž tuší, jaká spiknutí se proti nim chystají – vysvětlit důvody, pro něž mají na ně zlost farář, lékař, starosta, Marescot, obyčejní lidé, kdekdo.

Nazítří při snídani rozmlouvají znovu o přednášce.

Pécuchet vidí budoucnost lidstva černě:

Moderní člověk ztratil na významu a stal se strojem.

Konečná anarchie lidského rodu (Büchner, sv. II).

Mír není možný (tamtéž).

Zbarbarštění z přemíry individualismu a přemrštěné touhy po vědě.

Tři možnosti: 1. panteistický radikalismus zpřetrhá všechna pouta s minulostí a výsledkem bude nelidský despotismus; 2. zvítězí-li teistický absolutismus, podlehně liberalismus, který byl lidstvu vštípen od doby reformace, a všechno se zvrátí; 3. budou-li pokračovat křeče, které trvají od roku 1789, a neskončí jedním z obou východisek, smetou nás tyto výkyvy svou vlastní silou. Nebude již ideálu, náboženství, mravního řádu.

Amerika dobude světa.

Budoucnost literatury.

Všeobecné hulvátství. Zbude jen věčné hýření ubožáků.

Svět skončí zánikem tepla.

Bouvard vidí budoucnost světa růžově. Moderní člověk dělá pokroky.

Evropa bude obrozena Asií. Podle dějinného zákona postupuje civilizace z východu na západ – úloha Číny – tak konečně splynou obě části lidstva.

Vynálezy budoucnosti: způsoby cestování. Balón. – Podmořské čluny s okénky, kolem nehybný klid, neboť vlnobítí je jen na hladině. – Uvidíme krajiny a ryby v hlubinách oceánu. – Zkročená zvířata. – Všechny druhy plodin.

Budoucnost literatury (protiklad průmyslové literatury). Vědy v budoucnosti. Ovládání magnetické síly.

Paříž se změní v zimní zahradu; – ovocné zákrsky na bulváru. Seina filtrovaná a teplá – plno umělých drahokamů – všechno pozlacené – osvětlení domů – světlo se bude dělat do zásoby, neboť jsou tělesa, jež mají schopnost vázat je, cukr, maso některých měkkýšů a boloňský fosfor. Bude nařízeno omítat průčelí domů fosforeskujícími látkami a jejich záření bude osvětlovat ulice.

Zmizí zlo, neboť zmizí nedostatek. Filozofie bude náboženstvím.

Společenství všech národů. Veřejné slavnosti.

Dostaneme se na oběžnice – a až se země opotřebuje, lidstvo se odstěhuje na hvězdy.

Sotva domluví, vejdou četníci. – Vstup četníků.

Při pohledu na ně se děti zděsí, vybavily se jim matné vzpomínky.

Marcel je zoufalý.

Bouvard a Pécuchet dojati. – Chtějí zatknout Viktora?

Četníci předloží zatykač.

Příčinou je ona přednáška. Jsou obviněni, že brojili proti náboženství, pořádku, že vybízeli ke vzpouře atd.

Neočekávaně přijedou pan a paní Dumouchelovi se spoustou zavazadel; jedou do mořských lázní. Dumouchel se nezměnil, paní nosí brýle a skládá bajky. – Jejich úžas.

Starosta ví, že u Bouvarda a Pécucheta jsou četníci, má proto odvahy a přichází také.

Gorju vida, že úřední činitelé i veřejné mínění jsou proti nim, chce toho využít a provází Foureaux. Předpokládá, že Bouvard je z nich dvou bohatší a obviní ho, že kdysi svedl Amálku.

„Já, nikdy!“

A Pécuchet se chvěje.

„A dokonce ji nakazil.“

Bouvard odporuje.

„Ať aspoň jí platí výživné na dítě, které se má narodit, je těhotná.“

Toto druhé obvinění je odůvodněno Bouvardovými důvěrnostmi v kavárně.

Pomalů je dům plný lidí.

Barberou, který se do těch končin dostal za obchodem, se dověděl před chvílí v hostinci, co se děje, a přiběhl.

Domnívá se, že Bouvard je vinen, odvede ho stranou a domlouvá mu, aby ustoupil a výživné zaplatil.

Přichází doktor, hrabě, Regina, paní Bordinová, paní Marescotová se slunečníkem a další honorace. Vesničtí kluci křičí za plotem a házejí kameny do zahrady. (Je teď pěkně udržovaná a lidé jim ji závidí.)

Foureaux chce odvést Bouvarda a Pécucheta do vězení.

Barberou se do toho vloží a také Marescot, lékař a s urážlivým soucitem i hrabě.

Vysvětlit, proč byl vydán zatykač. Podprefekt, když dostal Foureauxův dopis, poslal jim zatykač, aby jim nahnal strachu, a zároveň poslal dopis Favergesovi a Marescotovi, kde píše, aby je nechali na pokoji, budou-li litovat svých činů.

Také Vaucorbeil se snaží je hájit.

„Patřili by spíš do blázince; jsou to šílenci. – Napíši to prefektovi.“

Všechno se uklidní.

Bouvard upíše Amálce výživné.

Výchovu dětí jim nemohou ponechat. – Vzpírají se; ale protože sirotky zákonitě neadoptovali, starosta jim je vezme.

Děti projevují pobuřující lhostejnost. – Bouvard a Pécuchet proto naříkají.

Pan a paní Dumouchelovi odcházejí.

Tak se jim všechno zhatilo.

Nemají již žádný zájem na životě.

Dobrý nápad, který oba potají v sobě živí. Zatajují si jej. – Občas se usmějí, když si naň vzpomenou – potom konečně si jej oba zároveň povědí.

Opisovat jako dříve.

Dají si udělat psací stůl s dvěma deskami. – (Obrátí se na truhláře. Gorju, který slyšel o jejich úmyslu, jim navrhne, že jej udělá. Připomenout truhlu.)

Koupě knih a psacího náčiní, hladítka, škrabátek atd.

Pustí se do opisování.

Ediční poznámka

Při zpracování e-knihy jsme vycházeli z vydání díla, jak jej publikovalo nakladatelství Odeon v roce 1974, ve kterém v případě zájmu nalezne laskavý čtenář také doslov Jiřího Pechara a soubor podrobnějších poznámek k reáliím od překladatelky Věry Smetanové.

Redakce MKP

Gustave Flaubert
Bouvard a Pécuchet
aneb Byli jednou dva písaři

Překlad Věra Smetanová
Ilustrace na obálce Bernard Naudin
Redakce Jaroslava Bednářová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 13. 5. 2022

ISBN 978-80-274-2358-3 (epub)
ISBN 978-80-274-2359-0 (pdf)
ISBN 978-80-274-2360-6 (prc)